

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

САМСОНЮК ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

УДК:94: 323.281(477.8)“1939/1941”

**ПОЛЯКИ РІВНЕНЩИНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО
ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1939 – 1941 РР.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Трофимович Володимир Васильович,
доктор історичних наук, професор

Острог - 2015

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	3
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Методологічні засади роботи.....	12
1.2. Історія вивчення питання.....	17
1.3. Джерельна база дослідження.....	32
РОЗДІЛ 2. ВТОРГНЕННЯ СРСР У ПОЛЬЩУ ТА СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА РІВНЕНЩИНІ	
2.1. «Визвольний похід» Червоної армії і його наслідки для місцевих поляків.....	43
2.2. Зміна державного устрою та польська меншина.....	58
РОЗДІЛ 3. ПОЛЯКИ ЯК ОБ’ЄКТ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ СРСР	
3.1. Військові осадники як найбільш вразлива категорія репресованих.....	83
3.2. Службовці польської державної поліції в тенетах радянської репресивної системи.....	97
3.3. Польські військовослужбовці після радянської окупації західноукраїнських земель.....	109
РОЗДІЛ 4. ПОЛЬСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРИТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
4.1. Передумови появи та налагодження діяльності польського підпільного руху.....	131
4.2. Територіальна і функційна структура та напрямки роботи польських підпільних формувань в умовах радянської окупації.....	147
4.3. Ліквідація польського підпілля.....	160
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	187
ДОДАТКИ.....	246

Перелік умовних позначень

АК – Армія крайова

АСС – архівно-слідча справа

безп. – безпеки

в-во – воєводство

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ВМП – вища міра покарання

ВП – Військо Польське

ВПС – військово-повітряні сили

ВТТ – виправно-трудоий табір

ГГ – Генерал-губернаторство

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України

ГК – Головна коменда

гм. – гміна

ДПУ (рос. государственное политическое управление) – державне політичне управління

ГУДБ – Головне управління державної безпеки

держ. – державної

дод. – додаток

ДОТ (рос. долговременная огневая точка) – довгочасна вогнева точка

заст. – заступник

ЗВЗ (пол. Związek Walki Zbrojnej) – Союз збройної боротьби

ЗС – збройні сили

КОВО – Київський особливий військовий округ

кол. – колонія

КОП – Корпус охорони прикордоння

КДБ (рос. Комитет государственной безопасности) – Комітет державної безпеки

КПК – кримінально-процесуальний кодекс

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

крб. – карбованці

м-ко(а) – містечко

мол. – молодшого(ий)

НАНУ – Національна академія наук України

нач. – начальник

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОВ – обласний відділ

ОДТВ – обласний дорожньо-транспортний відділ

ОДТУ – обласне дорожньо-транспортне управління

ОЗН (пол. Obóz Zjednoczenia Narodowego) – Табір національної єдності

ос. - осада

ОУН – Організація українських націоналістів

ОУ – обласне управління

ОЧГ – оперативно чекістська група

ПОВВ (пол. Polska Organizacja Walki o Wolność) – Польська організація боротьби за свободу

ПНР – Польська Народна Республіка

ПОВ – Польська організація військова

ППС – Польська партія соціалістів

РВ – районний відділ

р-н – район

РНК – Рада народних комісарів

РСЧА – Робітничо-селянська Червона Армія

СВБ – Союз визволення Батьківщини

співр. – співробітник

СПП – Служба перемозі Польщі

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – станція

ст. КК – стаття Кримінального кодексу

таб. – табірний

УДБ – Управління державної безпеки

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання

УНКВС – Управління Народного комісаріату внутрішніх справ

ур. – урочище

УРСР – Українська радянська соціалістична республіка

ФСБ – Федеральна служба безпеки

х. – хутір

ЦК – центральний комітет

ЧК (рос. чрезвычайная комиссия) – надзвичайна комісія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Початковий період Другої світової війни ознаменований розчленуванням Польщі країнами-агресорами: Німеччиною та СРСР, унаслідок чого поляки опинилися в епіцентрі двох тоталітарних режимів, які прагнули максимально послабити польську націю, продовжує залишатись актуальним в сучасній українській історичній науці. Одним з його векторів, що потребує подальшого ґрунтовного вивчення, незважаючи на чималу кількість публікацій, є радянська західноукраїнських земель, приєднаних до УРСР внаслідок вересневого «визвольного походу» Червоної армії. Вимагають подальшої розробки питання кардинальних суспільних перетворень, що передбачали ліквідацію приватної власності, націоналізацію банків, земельних угідь, зміну громадянства жителів «визволених» територій, ін., та їх вплив на існування окремих національних груп, зокрема поляків.

Період з вересня 1939 по червень 1941 рр. на території Західної України характеризується хвилею арештів представників усіх національностей (українців, євреїв, росіян, ін.). Проте спектр репресивних заходів (незаконне утримання в таборах військовополонених, арешти, депортації, вислання), застосованих органами НКВС, дає підстави стверджувати про їх спрямованість у першу чергу на зменшення чисельності поляків на приєднаних теренах.

У цьому контексті сучасна Рівненська область розглядається як територія, що в числі перших відчула на собі методи діяльності «диктатури пролетаріату». Тут на радянсько-польському прикордонні впродовж міжвоєнного двадцятиліття посилювалася польська присутність за рахунок військового осадництва, підрозділів КОПу, регулярного війська, правоохоронних та силових структур, державного чиновництва, саме вони потрапили в об'єктив карально-репресивних органів з перших днів приходу більшовиків.

Розробка теми дисертації, з одного боку, сприяє дослідженню умов існування польської національної меншини на території Рівненщини в період її

приєднання до УРСР, що включає як соціально-економічний, правовий, матеріально-побутовий, так і психоемоційний стан поляків зазначеного регіону, їх реакцію на запроваджені реформи та протидію, виражену в появі антирадянського конспіративного руху опору; з іншого – вивченню методів і форм радянських репресій, здійснюваних НКВС супроти осіб польської національності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної теми кафедри історії Національного університету «Острозька академія» «Актуальні проблеми української історії та історіографії модерної доби» (державний реєстраційний номер 0108U010890).

Метою дисертації є комплексне висвітлення становища і діяльності поляків Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму 1939 – 1941 рр.

Для реалізації вказаної мети окреслено **завдання дослідити:**

- стан наукової розробки визначеної проблеми та потенційну інформативність окресленого кола джерел;
- військовою агресією СРСР супроти Польщі та її відлуння серед поляків;
- зміну державного устрою та її наслідки для польської меншини Рівненської області;
- основні професійні та соціальні групи польського суспільства, що зазнали найбільших втрат у ході «зачистки» органами НКВС окресленого регіону;
- створення та функціонування Рівненського табору військовополонених;
- створення і діяльність польських підпільних осередків на території Рівненщини та їх ліквідацію радянськими силовими структурами;
- статистичні дані стосовно статевого, вікового складу, освітнього рівня поляків, репресованих тоталітарним режимом; основних сфер їх професійної діяльності, частоти застосування певних статей КК УРСР та їх комбінацій при

обвинуваченні арештованих представників польської нацменшини Рівненщини.

Автор свідомо залишила поза увагою культурне, політичне та релігійне становище поляків з огляду на те, що вони потребують окремих наукових студій.

Об'єктом дослідження є радянізація Рівненщини у 1939 – 1941 рр., а **предметом** – поляки Рівненщини в умовах становлення тоталітарного режиму в окреслений період.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період з вересня 1939 р. по червень 1941 р. Нижня межа зумовлена початком Другої світової війни; верхня – нападом Німеччини на Радянський Союз.

Територіальні межі дослідження відповідають кордонам сучасної Рівненської (Ровенської з 4 грудня 1939 р. до 11 червня 1991 р.) області, до якої увійшли Дубенський, Здолбунівський, Костопільський, Рівненський і Сарненський повіти Волинського воєводства.

Методи дослідження. Основною методологічною базою дисертації стали принципи історизму, системності, об'єктивності, пріоритету загальнолюдських цінностей, а також загальнонаукові, спеціально-історичні та статистичні методи дослідження. Детальніше методологічні засади дисертації висвітлено в першому розділі роботи.

Наукова новизна одержаних результатів визначаються спробою об'єктивного і всебічного дослідження політики радянського тоталітарного режиму стосовно окремої національної групи, реалізованої шляхом масових репресивних акцій, спрямованих як проти певних професійних, так і соціальних груп польського суспільства. На основі широкої джерельної бази, опрацьованої в ході дослідження, та значної кількості залученої літератури вперше в українській історіографії висвітлено вагому історичну проблему, пов'язану з функціонуванням радянської партійно-політичної системи, адміністративних органів влади та силових структур, спрямованих на

ліквідацію присутності польської національної меншини в межах окремого територіального ареалу, а саме *вперше*:

- висвітлено репресії окремих професійних груп, переважну більшість яких становили поляки: військовослужбовців, представників силових та правоохоронних органів, залізничників, освітян та ін.

- акцентовано увагу на методах ведення слідства у справах військових осадників, співробітників польської державної поліції, військовополонених, учасників підпілля.

- відтворено умови облаштування та функціонування (налагодження побуту, харчування, умов праці, дозвілля тощо) табірних пунктів польських військовополонених на території Рівненщини;

- оприлюднено статистичні дані стосовно статевого, вікового складу, освітнього рівня поляків, репресованих у Рівненській області;

- введено до наукового обігу цілий ряд розсекречених і не оприлюднених архівних матеріалів, що стали основою дослідження;

Удосконалено відомості про:

- діяльність радянських військових формувань, партійних та карально-репресивних органів, спрямовану на «зачищення» визначеного територіального ареалу від представників окремої етнічної групи впродовж 1939 – 1941 рр.;

- зародження та функціонування польського руху опору та його ліквідацію органами НКВС.

Набуло подальшого розвитку:

- висвітлення процесу становлення більшовицького окупаційного режиму на території Рівненської області, який супроводжувався перетворенням поляків з державної нації у національну меншину, та реформування державного устрою за радянським взірцем, що передбачало застосування різних типів і методів репресій до «незручних» категорій громадян;

- дослідження акцій з усунення окремих соціальних груп польського суспільства, зокрема військових осадників, що передбачали націоналізацію приватної власності, арешти та масові депортації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки роботи сприятимуть стиранню «гострих кутів» в історії як українського, так і польського народів, оскільки обидва вони стали жертвами радянського тоталітарного режиму. Наведений в дисертації фактологічний та статистичний матеріал може бути використаний для створення навчальних посібників, узагальнюючих та спеціальних праць з історії регіону, у краєзнавчій роботі, а також стати в нагоді польській громаді Рівненщини та полякам, члени родин яких були репресовані у 1939 – 1941 рр. на території Рівненської області. Дослідження може бути корисним при викладанні спеціальних курсів із новітньої історії України.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення дисертації були апробовані на X Міжнародній науково-практичній конференції «Економічні та гуманітарні проблеми розвитку суспільства у III тисячолітті» (Рівне, 2007), 3-й Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрів «Історія очима молодих дослідників» (Рівне, 2007), 3-й Всеукраїнській науковій конференції «Друга світова війна і доля народів України» (Київ, 2008), I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів, магістрів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2008), науковій конференції до 90-річчя Державного архіву Полтавської області «Документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи» (Полтава, 2008), II Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (Луцьк, 2008), I Міжнародній науково-практичній конференції молодих науковців, аспірантів, магістрів «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії» (Рівне, 2009), Всеукраїнській науковій конференції «Український національний рух: історія і сучасність», присвяченій 80-річчю від дня заснування ОУН та 100-річчю від дня народження Степана Бандери (Острог, 2009), Міжнародній науково-практичній конференції для викладачів та студентів «Історичні уроки Голокосту та міжнаціональні відносини»

присвяченій 70-річчю початку Другої світової війни (Житомир, 2009), міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій подіям Другої світової війни на території Волинської області (Луцьк, 2012), науковій історико-краєзнавчій конференції «Щит і меч землі Дубенської: воєнна історія краю» (Дубно, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Перемога – одна нам всіх» (Вітебськ, 2014), 52 Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині і Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині» (Луцьк, 2014), I Волинських обласних краєзнавчих читаннях, присвячених пам'яті Григорія Гуртового (Луцьк, 2014).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображені у 10 статтях, опублікованих у фахових виданнях та у 9 публікаціях, що додатково відображають результати дослідження.

Структура дисертації розроблена за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (одинадцяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 286 сторінок, в тому числі 181 сторінку основного тексту, списку використаних джерел – 58 сторінок (552 позиції) та додатків – 41сторінку.

РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРІОГРАФІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Методологічні засади роботи

За час існування України як незалежної суверенної держави історична наука зробила значний прорив у дослідженні неоднозначних, часто суперечливих і трагічних сторінок минулого, в якому переплітаються долі не лише українського, а й інших народів, що століттями мешкали на цій території. Зокрема, з'явилася низка узагальнюючих праць з історії радянської західноукраїнських земель 1939-1941 рр. Однак, на сьогодні домінуючим завданням, передусім для істориків західноукраїнського регіону, є провадження ґрунтовних досліджень про методи розбудови тоталітарного державного устрою в окремих територіальних ареалах з урахуванням їх національної, соціальної, політичної специфіки. Остання є надзвичайно розмаїтою в кожній західній області України, які в історичних розвідках часто уособлюються в одному терміні «Західна Україна», коли мова йде про їх окупацію у вересні 1939 р. та подальші процеси асиміляції в УРСР. Розв'язанню цього завдання сприятиме значний документальний масив, зосереджений в архівних установах, музеях, приватних колекціях краєзнавців. Нагромаджений об'єм інформації дозволяє повноцінно дослідити умови існування окремих національних груп (поляків, німців, чехів, євреїв) в ході радянської краю, основним механізмом якої був масовий терор, здійснюваний карально-репресивними органами та протидії місцевого населення більшовицькому режимові. Вивчення історичних процесів на регіональному рівні та мікроісторичні розвідки дають можливість, ввівши до наукового обігу, оприлюднити значну кількість архівних документів, фактологічного масиву, спогадів очевидців. Такі наукові студії покликані відтворювати певні історичні події з урахуванням особливостей окремого регіону у порівнянні із загальнодержавним історичним поступом.

Для різновекторного дослідження репресивних заходів радянської влади, спрямованих на усунення польської національної меншини з території Рівненщини після її анексії військами РСЧА у вересні 1939 р., було використано ряд міждисциплінарних, спеціальних історичних та статистичних методів. Методологічною основою дисертації є принципи історизму, системності, об'єктивності, а також пріоритету загальнолюдських цінностей. Вони стали наріжним каменем для досягнення неупередженості та достовірності при тлумаченні конкретних фактів, забезпечили комплексне дослідження умов існування польської національної меншини в окремо взятому територіальному ареалі з урахуванням наявних історичних обставин.

Одним з найвагоміших загальнонаукових методів, використаний автором, є історичний метод. Завдяки його залученню історичні сюжети та явища відображено як безперервний процес з його типовими та особливими проявами у конкретному регіоні. Логічний метод послужив розкриттю, теоретичному осмисленню фактів, явищ і подій в їх логічній взаємообумовленості та послідовності.

Серед домінуючих варто виділити проблемно-хронологічний метод, застосований для виокремлення з досліджуваної проблематики ряду векторів, кожен з яких розглядався в хронологічній послідовності. Зокрема, створення і функціонування на Рівненщині трудових таборів польських військовополонених, зародження і діяльність польських конспіративних організацій, та ін. Порівняльно-історичний метод став у пригоді для встановлення схожих і відмінних рис діяльності радянських силових структур, спрямованих на ліквідацію окремої національної групи на території Рівненської області у порівнянні з подібними операціями, що мали місце в СРСР у 1937-1938 рр. Цей же метод використовувався і при здійсненні порівняння репресивних дій НКВС стосовно окремих категорій громадян Польської республіки: військових осадників, державної поліції, військовослужбовців.

Дослідження динаміки репресивних заходів стосовно польської національної меншини на Рівненщині, їх масштабів і тенденцій здійснено з допомогою статистичних методів. Із значного масиву архівно-слідчих справ (5 819), що зберігаються в Державному архіві Рівненської області, шляхом механічного відбору здійснено часткову вибірку справ, оформлених органами НКВС в процесі провадження слідства стосовно осіб польської національності. Обсяг відбору склав 700 одиниць. На основі опрацьованих матеріалів здійснено початкову обробку даних і проведено розрахунки на підставі універсального узагальнюючого критерію Стюдента. У такий спосіб визначено статевий, віковий, освітній рівні поляків, репресованих радянським режимом, досліджено, які часові проміжки виділяються як пікові у здійсненні репресивних акцій, з'ясовано частоту застосування певних статей кримінального кодексу УРСР та їх комбінацій при обвинуваченні арештованих поляків, відтворено основні сфери професійної діяльності репресованих представників польської нацменшини – жителів Рівненщини. Отримані результати представлено у вигляді таблиць і діаграм, оформлених як додатки.

У ході розробки обраної теми проведено наступні методологічні дії:

- 1. Вибір хронологічних та територіальних рамок дослідження, формулювання завдань і мети дослідження.*
- 2. Окреслення переліку потенційної джерельної бази.*

Даний етап передбачав виявлення якнайширшого кола джерел з тематики підготовки і перебігу окупації Західної України радянськими військами, що ознаменувала початок масових репресій польського населення краю. Не оминули нашої уваги і значно ширші за тематикою джерела стосовно процесів радянзації «східних кресів», що включали в себе націоналізацію, паспортизацію, реформи основних галузей народного господарства, наслідком яких стали масові арешти та депортації громадян польської національності. Такого типу джерела дали можливість повноцінного відтворення і осмислення політики радянського тоталітарного режиму стосовно поляків на території сучасної Рівненської області. Важливим доповненням до джерельної бази

стали спогади очевидців, отримані автором в процесі польових досліджень, які містять інформацію стосовно бачення долі польського народу очима представників іншої нації – українців, євреїв, їх сприйняття тогочасної дійсності через призму власних образ і сподівань.

Вирішенню завдань даного дослідження значною мірою посприяло і використання методів бібліографічної та архівної евристики, окреслення вичерпного переліку історичних джерел, що мали пряму чи опосередковану дотичність стосовно досліджуваної тематики. Зазначимо, що виявлення документів відбувалося впродовж всієї емпіричної стадії дослідження.

3. Аналіз джерел до історії поляків на території Рівненщини впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Цей етап передбачав здійснення історичної критики джерел. Застосування критичного методу було зумовлене залученням цілого ряду АСС – документів створених на замовлення тоталітарного режиму силовими структурами наділеними карально-репресивними функціями, з чого випливало питання достовірності наявної в них інформації, адекватності даного масиву документів. При опрацюванні АСС також вжито метод класифікації (систематизації) матеріалу, з метою ретельного опрацювання і осмислення архівних документів, що вперше вводяться до наукового обігу. Просопографічний аналіз було реалізовано у щільному дослідженні «малих соціальних груп», зокрема професійних: залізничників, поліціантів, військовослужбовців та ін. Це дало можливість здійснити узагальнення стосовно їх ставлення до радянської (окупаційної за їх баченням) влади, відтворити моделі поведінки представників різних соціальних верств польського суспільства в критичних умовах існування (окупація, табір, в'язниця).

4. Виокремлення історичних фактів, що мають стосунок до досліджуваної тематики, та аналіз накопичених матеріалів.

Завдяки селекції та ретроспективному методу на даному етапі було проведено аналіз історичних фактів відповідно до мети і завдань даного

дослідження, що дозволило виокремити єдину сюжетну лінію, позбавивши її суб'єктивних домислів, помилкових суджень чи зумисної фальсифікації.

5. Хронологічне та логічне відтворення заходів радянської влади спрямованих на усунення поляків з приєднаного до УРСР регіону.

Даний етап слугував викладенню подій від підписання пакту Молотова – Ріббентропа, що фактично позбавив поляків держави, і до початку німецько-радянської війни, коли більшовицький режим був змушений кардинально змінити свою політику стосовно цієї національної групи. Одночасно здійснювалося логічне відтворення головних напрямків та етапів діяльності новостворених силових структур, спрямованих на ліквідацію категорії громадян, що створювала загрозу для запровадження радянської моделі державного управління. При цьому значна увага приділена відображенню історичного фону: політичним, соціально-економічним, ідеологічним чинникам. Особливий інтерес для автора складали психологічний стан та внутрішні переживання поляків, які зазнали різного роду репресій. Такого роду матеріал був покликаний оживити історичну канву дослідження, наповнити його реальними персонажами – мешканцями обраного регіону.

6. Побудова єдиної гіпотези, її обґрунтування із залученням наявного емпіричного матеріалу.

7. Оцінка процесу «радянського будівництва» в Рівненській області, що супроводжувався масовими репресивними заходами з метою ліквідації переважної більшості представників польської національної меншини.

На даних етапах було сформульовано оцінку дій радянських партійних, адміністративних та карально-репресивних органів влади, що мали негативні наслідки для польської громади Рівненщини.

Таким чином, залучені в дисертаційному дослідженні методи спиралися на принципи наукового пізнання і стали незамінними засобами для вирішення окреслених завдань, основне з яких – оптимальне наближення науковця до відтворення історичної дійсності без ідеологічних чи кон'юнктурних нашарувань.

1.2. Історія вивчення питання

Період так зв. першої радянзації, розпочатий 17 вересня 1939 р., та особлива роль карально-репресивних органів в імплантації тоталітарного режиму на західноукраїнські землі останніми роками досліджується досить активно. У цих студіях на сьогодні домінує тенденція зосередження уваги на політичних, економічних, соціальних аспектах функціонування нової влади в західних областях України впродовж 1939-1941 рр. Натомість, ліквідація польського сегменту західноукраїнського суспільства та загалом національна політика радянських органів влади, в тому числі і репресивних, у сучасній вітчизняній історичній науці представлена фрагментарно. Зазвичай, дослідники обмежуються твердженнями, що усі без винятку національні групи, присутні на новоприєднаній території, тією чи іншою мірою стали жертвами тоталітарного режиму, спираючись при цьому на статистичні відомості стосовно втрат. Серед тем, що знаходяться на вістрі наукової популярності, залишається проблема польсько-українського протистояння на Волині у 1939-1944 рр.

Враховуючи той факт, що на даний момент відсутні спеціальні ґрунтовні праці стосовно запропонованої теми, а окремі дослідження містять лише часткові відомості з неї, наявну історіографію за тематичною спрямованістю, походженням і періодом написання можна розділити на кілька груп: радянську; вітчизняну; закордонну.

Незаперечним фактом є те, що до середини 80-х років минулого століття радянська історіографія, будучи заручницею комуністичної ідеології, розглядала процес приєднання Західної України до УРСР лише позитивно, таким чином спотворюючи історичну дійсність.

Особливої актуальності ця тема набула у післявоєнний період. З 1954 по 1979 р. одну за одною на розгляд радянського читача було представлено кілька праць, присвячених «визвольній місії» Червоної армії. Ключовою тезою тут стало «возз'єднання» двох частин України, здійснене завдяки мудрій політиці керівництва СРСР. Чимало уваги приділялося встановленню політичної

системи, відтворюваної за радянським зразком. В епіцентрі досліджень знаходилися економічні, соціальні, освітні та культурні трансформації на «відсталих і занедбаних польською владою територіях». Почасти така інформація була правдивою, оскільки й самі поляки не приховували, що так зв. «східні креси» впродовж майже двох десятиліть були лише сировинним придатком Польщі. Особливий наголос автори робили на ініціативі місцевих жителів, проявленій під час повалення режиму «панської Польщі». Таким чином, складалася ілюзорна картина «золотого вересня». На догоду партійній пропаганді історики були змушені доводити доцільність та історичну закономірність процесу приєднання Західної України до УРСР. Серед таких були праці Б. Бабія, Т. Білоусова, М. Герасименка, Б. Дубикевича, Г. Ковальчака, Ю. Сливки, В. Чугайова, М. Івасюти, Ф. Стебля, М. Гайковського М. Слободяна та ін. [359, 363, 377, 409, 397, 375]. Вільний вибір «суспільного та державного устрою», наданий Радянським Союзом жителям Західної України, з-поміж іншого «оспівувався» і в масштабному виданні «Торжество історичної справедливості» [490]. Здійснення «лінії партії» в справі націоналізації та масштабних соціалістичних перетвореннях знайшло своє відображення в монографії В. Варецького [370], виданій у 1960 р. Позитивну оцінку діям радянського уряду дав А. Самсонов. На думку останнього, Й. Сталін та його соратники безпомилково зорієнтувалися в ситуації наближення німецької армії до кордонів СРСР і не проігнорували небезпеку фашистської неволі, що загрожувала населенню українських та білоруських земель, захоплених «буржуазно-поміщицькою» Польщею [467].

Окремі аспекти соціалістичних перетворень власне у Рівненській області проілюстровані в кількох колективних доробках істориків та краєзнавців таких як: «Історія міст і сіл Української РСР. Рівненська область» [549], «Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів» [404]. Звичайно, що заангажованість, яка домінувала у виконаних ними працях, перешкоджала об'єктивному аналізу ролі партійних, силових та правоохоронних органів.

Принагідно зауважимо, що згідно з ідеологічною доцільністю радянська історіографія післявоєнної доби не використовувала значного масиву архівних джерел при висвітленні проблеми радянської західноукраїнських земель упродовж 1939-1941 рр. Це зумовлювалося як кон'юнктурними політичними цілями, так і неможливістю використання архівів спецслужб зазначеного часового проміжку.

Отже, прикметною ознакою доробків радянських істориків в контексті досліджуваної проблеми є тенденційність, зумовлена ідеологічними стереотипами доби тоталітаризму. Відтак проблема діяльності карально-репресивних органів, спрямована на ліквідацію окремих національних і соціальних груп якщо й висвітлювалася в той час, то класифікувалася виходячи з точки зору інтересів країни-агресора.

Проголошення незалежності України ознаменувало новий етап у вітчизняній історичній науці. Помітним науковим проривом кінця 1980-х – першої половини 1990-х рр. стала поява низки узагальнюючих досліджень, що містили кардинально нові погляди на події 1939-1941 рр. Однією з перших і, однозначно, вдалих спроб переосмислення подій вересня 1939 р. у контексті розвитку новітнього історичного процесу є праці О. Рубльова та Ю. Черченка. Позбувшись радянських кліше, науковці характеризують весь трагізм «возз'єднання» братніх народів [459, 460, 461, 462]. Побіжно автори торкаються і подій, що відбувалися на території, яка увійшла до складу Рівненській області.

Характерно, що у своїх працях сучасні вітчизняні науковці в першу чергу зосереджують увагу на долі західних українців, які у вересні 1939 р., позбувшись однієї «чужої» влади, потрапили до іншої, ставши заручниками змови двох диктаторів. Ця проблематика знайшла своє відображення в численних працях, перед авторами яких постало завдання «ліквідації ідеологічних нашарувань» радянської пропаганди. Серед таких варто відзначити наукові доробки В. Сергійчука [333], Ю. Шаповала [505], М.

Чоповського [502, 503], М. Литвина, О. Луцького, К. Науменка [426, 427], М. Кучерепи, В. Вісина [416], В. Барана і В. Токарського [360, 361].

Нова плеяда українських істориків дає критичну характеристику форсованому інтегруванню західних областей України до складу УРСР, акцентуючи увагу на тому, що воно відбувалося без врахування етнічних, соціальних та інших відмінностей цих територій. Разом з тим, усі вони одностайні в позитивній оцінці самого факту територіального об'єднання українських земель.

У 90-х роках ХХ ст. на авансцену актуальних історичних проблем виноситься тема функціонування радянських спецслужб. Широкому загалу стають доступними дослідження роками утаємниченої злочинної діяльності карально-репресивних органів І. Біласа [311, 312], Б. Яроша [509].

Значним кроком у дослідженні суперечливих питань з історії українсько-польських взаємин напередодні та під час Другої світової війни стали спільні міжнародні семінари українських і польських науковців «Україна-Польща: важку питання» започатковані наприкінці 1990-х років. Плідні дискусії, що тривали довкола проблем хронології подій на Західній Україні у 1939-1941 рр., політики радянської влади щодо населення окупованого краю, діяльності польських підпільних структур та ін., дозволили акцентувати увагу науковців на нових, раніше не досліджуваних історичних епізодах [494, 495, 496, 497].

Висвітленню механізму більшовицького терору, його дії в окремих сферах суспільства та результати для тисяч людей різних національностей присвячена праця С. Білоконя [362]. Жахлива картина політичних репресій окреслюється в науковій розвідці І. Андрухівіва [358]. Окремо варто відзначити історико-статистичне дослідження В. Нікольського [445]. За статистичними відомостями, якими послуговується автор, покликаючись на документи ГДА СБ України, в 1939 р. поляки знаходилися на першому місці серед репресованих осіб. Особливої уваги заслуговує монографія В. Макарчука, в якій він дав історико-правову оцінку вересневому «визвольному походу» РСЧА, обґрунтовуючи правові підстави входження колишніх східних земель

Другої Речі Посполитої до складу СРСР [431]. Розвінчання міфів, пов'язаних з приєднанням Галичини і Волині до СРСР та УРСР, присвячене дослідження С. Грабовського. Спираючись на текст німецько-радянського договору про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною, підписаного 28 вересня 1939 р., автор проілюстрував наслідки «золотого вересня» для різних етнічних груп, акцентуючи увагу на тому, що до червня 1941 р. кожен десятий житель Західної України зазнав того чи іншого різновиду репресій [380].

Доля польського народу загалом та Війська Польського зокрема, після вторгнення РСЧА на територію сусідньої держави, чи не вперше у вітчизняній історії була порушена П. Брицьким, який, зокрема, застосував термін «війна» до радянсько-польського конфлікту, розпочатого 17 вересня 1939 р [365]. Залученням широкого фактологічного матеріалу вирізняються праці А. Руккаса. На солідній джерельній основі у них розглядається перебіг вересневої кампанії РСЧА та її наслідки для обох сторін конфлікту [463, 464, 465]. Військова агресія СРСР супроти Польщі простежена в окремому розділі колективної монографії Л. і В. Трофимовичів. «Вторгнення у сусідню країну, – зазначають автори, – супроводжувалося злочинами проти військовополонених і цивільних осіб, розпалюванням національної ворожнечі між українцями і поляками, наслідком чого були збройне протистояння і жертви з обох сторін» [493, с. 171].

Безперечний інтерес в руслі досліджуваної проблематики становлять праці І.Патриляка і М. Боровика [446], В. Гриневича [381, 382, 383], В. Даниленка [390], В. Ковалю [406], М. Ковалю [407, 408] та інших, які одноставні у засудженні сталінської зовнішньої політики і примусового приєднання західноукраїнських земель до УРСР.

Окрім узагальнюючих досліджень стосовно першої радянзації Західної України, в останні десятиріччя з'явилося чимало праць, які висвітлюють окремі аспекти функціонування радянської влади на приєднаних територіях. Механізму депортацій як польського, так і українського населення присвячений науковий доробок Й. Надольського, який висвітлив роль вищого

партійного керівництва СРСР та місцевих органів влади у здійсненні політики масових виселень з анексованих територій [439, 440, 441, 442, 541]. Над темою депортацій, що призвели до структурних зрушень у складі мешканців Волині, працював і Й. Пацула, який, зокрема, зазначив, що лише за два дні 10-11 лютого 1940 р. із Здолбунівського р-ну Рівненської обл. було вислано 790 осіб [349]. У цьому руслі також варто згадати монографію І. Винниченка. Він вказав, що загалом із Рівненської області станом на 13 лютого 1940 р. було депортовано 7922 особи [371]. Темі депортацій та переміщенню населення західних земель України у вересні 1939 – жовтні 1944 рр. присвячено другий розділ кандидатської дисертації М. Сивирини [542]. Частково питання депортацій мешканців західних областей розглянуто у працях К. Кондратюка [410], М. Кучерепи [415], М. Куницького [414], В. Надольської [438], В. Трофимовича [492].

Питанню ліквідації приватної власності присвячувалася стаття В. Півоварчука. Автор зосередив увагу на зловживаннях з боку партійно-державних органів при проведенні націоналізації [449]. Прорахунки польської влади в оцінці підписання пакту Молотова-Ріббентропа та їх наслідки для Польщі проаналізовано в статті Л. Трофимович [491]. Непростій долі священослужителів у роки кардинальних змін присвячена розвідка І. Лучаківської. Дослідниця зосередила увагу на кампанії радянського режиму зі знищення не лише духовенства, а й церкви в цілому [428, 429]. Ретельним аналізом радянської судової системи в Західній Україні у 1939-1941 рр. та новостворених органів державного управління вирізняються наукові публікації С. Кондратюк [411, 412].

На тлі оприлюднених видань спогадів, що вийшли в 1992-2004 рр. і мали загалом підготовчий характер, якісним кроком вперед стала публікація в 2006 р. першої (вступної) [330], а в 2009 р. другої [331] книг з серії «Реабілітовані історією. Рівненська область». У своїх дослідженнях її автори розкривають причини, перебіг, специфіку та наслідки політичних репресій. На підтвердження положень та висновків, зроблених у вступній статті авторства

А. Живюка та І. Марчука [394], книга містить розділи з документами і спогадами очевидців, які дозволяють значною мірою відчутти морально-психологічну атмосферу тоталітарної доби, а документально-публіцистичні нариси конкретизують хід і наслідки політичних репресій для представників різних соціальних та національних груп. Варто зазначити, що вищезгадані видання вдало вводять в інформаційний обіг раніше недоступні для дослідників документи політичного керівництва, вищих органів державної влади, колишніх спецслужб, правоохоронних органів, відкривають широкі можливості для вивчення і узагальнення проблем формування та функціонування радянської влади на Рівненщині.

У руслі заявленої дисертаційної теми, окремої уваги заслуговують дослідження Р. Давидюк, що стосуються польських осадників та підпільних структур у 1939-1941 рр. [387, 388]. Цих тем торкалися й інші її роботи поза рамками проекту «Реабілітовані історією» [389]. Комплексному вивченню осадництва, його соціально-економічному становищу, ареалам розселення, характеру співіснування з місцевим українським селянством напередодні Другої світової війни присвячена монографія В. Смолея [488]. Проте автори лише фрагментарно поркаються питань репресивних заходів НКВС (конфіскація майна, арешти, депортації) спрямованих проти цього прошарку польського суспільства.

Питанню функціонування польської державної поліції на території Волині напередодні Другої світової війни та її ліквідації після 17 вересня 1939 р. присвячені статті О. Разиграєва [451, 452]. Проблематика налагодження польської військової розвідки на території УРСР знайшла відображення в дослідженні Т. Вронської [374]. Діяльність репресивних органів польської влади на території Волинського воєводства: державної поліції, військових осадників та Корпусу охорони прикордоння (КОПу) ґрунтовно вивчена Л. Юрчук. З-поміж іншого, вона торкнулася питання функціонування Сарненського укріпрайону на польсько-радянському кордоні напередодні та після його порушення радянськими військами у вересні 1939 року [506, 507, 508, 543].

Вагомим внеском у вітчизняну історіографію стали розлогі й інформативні праці І. Іллюшина, присвячені діяльності оперативно-чекістських груп НКВС на західноукраїнських землях, радянзації й протидії польських підпільних формувань встановленню тоталітарного режиму. Він першим детально охарактеризував низку агентурних справ («Перспектива», «Повстанці», «Парафія», «Опіум» та ін.), реалізованих у квітні 1940 р. Рівненським і Волинським обласними відділами НКВС, спрямованих на зачистку території Волині від польського антирадянського руху. Завдячуючи його праці, в науковий обіг було введено значний масив сенсаційних як польських, так і українських архівних джерел [398, 399, 400, 401, 402, 403]. На регіональному рівні проблематику функціонування польських антирадянських формувань на Волині та боротьби НКВС з повстанськими об'єднаннями впродовж 1939-1941 рр. порушив у своєму дослідженні В. Матійченко [432].

Результатом дослідницької роботи українських істориків, що тривала протягом останніх років, стала збірка історичних нарисів «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст.», у четвертому розділі якої – «Терор і тероризм у Західній Україні» – викладена оцінка масштабів державного терору на західноукраїнських землях як за часів Польщі, так і в період радянської влади. Підготовчий етап «визвольного походу», репресії кінця вересня – початку жовтня 1939 р., механізм створення нового державно-політичного устрою та проведення виборів до Народних зборів, боротьба нової влади з польським і українським підпіллям, використання терористичних методів залякування населення, політичні судові розправи над членами ОУН, масові примусові виселення – лише частина питань розглянутих авторами розділу [450].

Аналіз сучасної української історіографії дає підстави стверджувати, що науковці плідно працюють над проблемами, які зумисне фальшувалися радянською владою. Проте, в історичній науці залишається чимало «білих плям», особливо, коли мова йде про перебіг певних історичних процесів у окремо взятих адміністративних ареалах, які вирізняються національним складом, стратегічним розташуванням та ін.

Закордонну історіографію, дотичну темі дисертації, умовно можна розділити на три групи: англomовні видання (переважно американських науковців), наукові пошуки на пострадянському просторі (здебільшого російських вчених) і напрацювання польських дослідників.

Теми поділу Польщі між гітлерівською Німеччиною і СРСР в контексті історії Європи торкнувся у своїй фундаментальній праці відомий англійський історик Н. Дейвіс. Він порівняв політику двох тоталітарних режимів на окупованих територіях, критично оцінивши позицію західних держав, що виражалася в бездіяльному спогляданні ліквідації Польщі як держави, а пізніше у замовчуванні злочинів, здійснених радянськими каральними структурами, зокрема в Катині [391]. Важливі аспекти досліджуваної теми вміщені і в його монографії «Боже ігрище: історія Польщі». Зокрема, у главі «Golgota. Польща в Другій світовій війні (1939–1945 рр.)» він простежив зміну моделі польського суспільства за радянським взірцем [392]. У 2002 р. побачила світ праця американського соціолога та історика Я. Т. Гросса. Вчений використав значний масив фактологічного і статистичного матеріалу, побіжно згадавши події на території Рівненської області, для висвітлення перебігу радянської західноукраїнських земель, депортації місцевого населення та позиції більшовицького режиму стосовно біженців з Генерал-Губернаторства [516].

Репресивну політику радянського тоталітарного режиму на так зв. етнічному прикордонні між СРСР і Польщею у своїй монографії, базованій на архівних документах, етнографічних дослідженнях і усній історії, частково розглянула і К. Браун. На її думку депортації та інші види репресій, застосовані радянською владою на окресленій території були, етнічною чисткою, що зруйнувала мирне співіснування різних етнічних груп (українців, поляків), спровокувавши їх протистояння [511]. Заслуговує на увагу і праця А. Прусина, який дії радянської влади на окупованій у 1939 р. території «етнічно-змішаних поселень» (Західної України і Західної Білорусії) трактує як спробу нав'язати її жителям якусь «наднаціональну ідентичність». На думку автора, в процесі

становлення тут тоталітарного режиму уряд СРСР намагався ліквідувати етнічні групи, визначені ним як нелояльні і «несумісні» з його політикою [530].

Окремої уваги заслуговує ще одне англomовне видання Т. Снайдера. Автор монографії, визнаної бестселером 2010 р., розглядає спільне радянсько-німецьке знищення поляків у 1939-1940 рр., як одну з ланок ланцюга смертоносних акцій двох тоталітарних режимів таких, як голодомор, сталінські масові репресії 1930-х рр., Голокост та ін. [489]. У переважній більшості, автори англomовних видань концентрують увагу на фіксації загальної картини окупації більшовицьким режимом так званого етнічного прикордоння, не вдаючись до деталізації ситуації в окремо взятих регіонах Західної України.

Тема окупації РСЧА західноукраїнських земель і подальшої політики радянської влади в площині їх інтеграції до складу СРСР упродовж останнього двадцятиліття залишається актуальною серед російських науковців. Після розпаду СРСР неабиякий інтерес російських вчених зосередився на дослідженні радянської пропаганди, що супроводжувала «визвольний похід». Зокрема, С. Случ констатував, що з 11 вересня 1939 р. в радянських газетах розпочалася відверта антипольська кампанія [486], а після окупації Червона армія трактувалась як «конкретний носій миру і спокою» на приєднаній території [487]. Тему пропаганди порушував і С.Репко [454, 455]. В одному з розділів своєї монографії він констатував, що швидка поразка Війська Польського була зумовлена позитивним сприйняттям радянської пропаганди його особовим складом, значний відсоток якого становили українці і білоруси. Без бою в полон Українського фронту потрапило 353 025 військовиків [456, с. 268]. Розгортанню політико-ідеологічної кампанії, направленої на пропагандистське забезпечення «визвольного походу» Червоної армії, присвячені також дослідження В. Невежина [443, 444].

Чимала кількість наукових видань стосовно репресивної політики радянської влади на території Західної України з'явилася на пострадянському просторі в рамках міжнародної програми «Східна Європа – спільна доля», що розпочала свою роботу в 1993 році. Її координаторами стали науково-

інформаційний і просвітницький центр «Меморіал» з російського боку і польський громадський центр «Карта» у Варшаві. Науковці двох держав зосередилися, в першу чергу, на вивченні документів, зібраних у центральних архівах Росії – Архіві Президента Російської Федерації, Державному архіві Російської Федерації, Архіві Федеральної служби безпеки Росії, Російському центрі зберігання та вивчення документів новітньої історії, Російському державному військовому архіві, Центрі зберігання історико-документальних колекцій.

Російські науковці – члени центру «Меморіал» – намагалися всебічно висвітлити різні аспекти радянської колишніх польських земель 1939-1941 рр. Автори розкрили нові сюжети «великого терору» 1937-1938 рр. та вплив наказу 00485, затвердженого Політбюро ЦК ВКП(б) 9 серпня 1937 р., на долю 118-123 тисяч поляків, які проживали в радянсько-польській прикордонній смузі [448]. А. Гур'янов, опрацювавши документи конвойних військ НКВС, відділу трудових поселень і директивні документи про депортації 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б), РНК СРСР і НКВС СРСР, проілюстрував технологію виселення окремих категорій громадян: від письмових пропозицій НКВС, з яких стартувала кожна з чотирьох операцій, до розселення спецпоселенців у віддалених районах СРСР [385]. Особливої уваги заслуговує праця О. Горланова та А. Рогінського, в якій автори вдаються до аналізу методів роботи репресивних органів та з'ясовують кількість арештів, здійснених НКВС. Свої висновки вони формують у кількох таблицях, цінність яких полягає в наявності статистичних даних відносно національного складу арештованих [379].

Друге спільне російсько-польське видання «Депортація польських громадян із Західної України та Західної Білорусії в 1940 році», в підготовці якого взяли участь відомі історики В. Виноградов, В. Христофоров, Н. Перемишленнікова, А. Тухольський, Б. Гронек, детально описує дії радянського керівництва з встановлення нового режиму на вказаних теренах в процесі їх приєднання до СРСР. У книзі вміщено матеріал про три депортації, проведені в лютому, квітні та червні 1940 р. Автори стверджували, що за

офіційною інформацією, підготовленою НКВС СРСР 6 серпня 1940 р., кількість виселених складала 292 531 особу [314].

На початку дев'яностих років минулого століття широкому колу читачів було запропоновано наукові доробки М. Бугая, де на прикладі розсекречених документів НКВС розкривався процес переселення цілих народів, їх розміщення на нових територіях та наслідки такої національної політики тоталітарного режиму [365, 367]. Тут уперше подана статистика НКВС СРСР стосовно громадян, депортованих із західних областей УРСР і БРСР: у вересні 1941 р. в таборах військовополонених було обліковано 25 314 осіб захоплених на території Польщі, що увійшла до складу УРСР і БРСР [317, с. 33]; станом на січень 1941 р. у 20 областях і краях Радянського Союзу проживало 131 938 працівників польської державної лісової охорони і осадників, 78 339 біженців з яких 109 223 – поляки [368, с.13].

Передумови знищення Польщі як незалежної держави, перебіг військової агресії та причини, що спровокували Політбюро ЦК ВКП(б) прийняти рішення про розстріл польських офіцерів, в'язнів і працівників польської поліції та депортацію їх сімей до Казахстану, а також їх доля після виходу наказу Президії Верховної Ради СРСР від 12 серпня 1941 р. про амністію польських громадян, значною мірою розкриваються у роботах Н. Лебедевої [417, 419, 420, 421, 422, 423, 424]. Перебування в радянських таборах та розстріли в квітні-травні 1940 р. військовополонених знайшли своє відображення в її фундаментальній праці «Катинь: Злочин проти людства» [418].

Перші кроки нової влади – створення партійного апарату управління, планування та проведення масових депортацій, паспортизація населення, вибори, націоналізація і колективізація, культурна політика та ін., представлені у дослідженнях С. Філіппова [499, 500]. Об'єктивністю оцінок дій як польського, так і радянського уряду напередодні та під час першого етапу Другої світової війни вирізняється спільне російсько-польське видання «Международный кризис 1939 года в трактовке российских и польских историков», останній розділ якого присвячений збройному конфлікту між

Польщею і СРСР у вересні 1939 р. На думку Я. Войтковяка, швидка поразка Війська Польського у протистоянні Червоній армії була зумовлена не лише ефектом несподіванки, на яку сподівалася радянська сторона. Як стверджує автор, «важливе значення мала директива Верховного Головнокомандувача: саме вона призвела до того, що багато командирів польських гарнізонів, наприклад на Волині, розпустили підлегли їм війська» [437, с. 471].

У кінці 1990-х - на початку 2000-х рр. у російській історіографії з'явилися праці, автори яких у «виправдальному» ракурсі намагаються трактувати військову агресію СРСР, розпочату у вересні 1939 р. На думку О. Ржевського, СРСР повертав території, які раніше належали царській Росії. Він зазначив, що «з юридичної точки зору, возз'єднання було здійснено достатньо коректно» [458, с.10]. На тези подібного змісту натрапляємо і в праці А. Чубарьяна [504]. Характеризуючи політику Й. Сталіна, він зауважує, що у приєднанні територій Західної України і Західної Білорусії той вбачав повернення одвічно російських земель, таким чином поєднуючи ідею розширення зони соціалізму з ідеєю російського месіанізму. О. Вішльов твердив, що введення частин Червоної армії на територію східних районів Польщі було здійснено радянським урядом не як реалізація радянсько-німецьких домовленостей, а з метою попередження військової окупації чи політичного підпорядкування цих територій гітлерівській Німеччині [372]. «Миротворчою операцією» назвав військову інтервенцію СРСР західноукраїнських земель М. Мельтюхов [433]. У кількох своїх працях він відверто лукавить стверджуючи, буцімто радянсько-німецький договір не передбачав жодних реальних територіальних змін чи окупації земель, які увійшли до сфер інтересів країн-агресорів [434, 436], а всі подальші дії нової влади, в тому числі й депортація поляків, трактуються ним як заходи з «пом'якшення гостроти національної ненависті» [435, с. 372]. Схожі твердження знаходимо і в іншого російського науковця Я. Гришина. На його думку, депортація осадників, поліціантів, жандармів, чиновників польської державної адміністрації та ін. була розплатою за експлуатацію і знущання над мільйонами українців і білорусів [385]. Таким чином, російська історіографія

вирізняється полярністю трактування окупації Західної України різними науковцями: від однозначного засудження, до виправдання і фальсифікації дій тогочасних очільників СРСР. Тривожним сигналом для наукового середовища стала заборона і вилучення з обігу ряду монографій, виданих у Російській Федерації, серед яких, зокрема, праця О. Петрова [447].

Безперечний інтерес для дослідника представляє польська історіографія, окрему нішу якої займає емігрантська література воєнного і повоєнного періодів. Її автори (громадські діячі, політики, науковці) дали однозначно негативну оцінку військовій агресії СРСР, що відбулася всупереч наявних норм міжнародного права. Приєднання Західної України до УРСР трактувалося ними як «четвертий поділ Польщі», а дії західних держав – як пряме потурання СРСР в досягненні його геополітичних амбіцій [523, 527, 528, 532]. Інформативною, в руслі теми дисертації, є стаття Я. Гофмана – відомого волинського громадського діяча, учасника польського підпілля на Рівненщині, в якій він, не називаючи імен, висвітлює основні етапи налагодження конспіративної діяльності в краї. Будучи представником поміркованого крила руху опору, Я. Гофман, вдався до критики активних дій львівського центру, вважаючи їх такими, що спровокували масові арешти підпільників [518].

Окремо варто виділити наукові праці часів ПНР. Останнім притаманна критична оцінка дій польського уряду у передвоєнний період. Зокрема, праці В. Ковальського [524], А. Скшипєка [531] у негативному руслі характеризують зовнішню політику Польщі стосовно СРСР, що виражалася у замовчуванні та фальшуванні дій Радянського Союзу на початку Другої світової війни, в них чітко простежується прорадянська риторика притаманна доробкам цього періоду.

Вагомий внесок у вивчення досліджуваної теми здійснили сучасні польські історики. Зокрема, різних площин військової агресії СРСР супроти Польщі та радянзації Західної України стосувалися праці В. Цигана [512], Ч. Гжелєка [517], Є. Лоека [526], Р. Шавловського [534], П. Жароня [539], та ін. Концентруючи увагу на підписанні пакту Молотова-Ріббентропа, як акту

зневаги «фундаментальних засад міжнародного права», Т. Ясудовіч вказав на незворотні наслідки цього документу для польського народу [521]. Один з розділів монографії Г. Грицюка присвячено діям карально-репресивних органів, що кардинально змінили національний склад Волинського воєводства. Окремо автор подає статистичні дані по Рівненській області, зосереджуючи увагу на значному збільшенні частки росіян станом на 1941 р. [519]. Злочинна діяльність НКВС викривається і в праці П. Колаковського [522]. Дискримінаційну політику радянського режиму стосовно поляків висвітлено у роботах Г. Мазура [430] і А. Альберта [510], А. Гловацького [514]. Проблематиці військового осадництва на «східних кресах» присвячена монографія Я. Стобняк-Смогожевської, в останньому розділі якої висвітлена доля цієї категорії польського суспільства після приєднання західноукраїнських земель до СРСР [533]. Цікаві статистичні дані стосовно військових колоністів та формувань Війська Польського на Волині у міжвоєнний період вміщені у статті А. Вавринюка [369]. Функціонування польської державної поліції на теренах Західної України досліджував А. Місюк [529]. Безперечно, польська історіографія, дотична до даного дослідження, у окремих питаннях, таких як військова агресія СРСР супроти Польщі та її наслідки для поляків – мешканців «Східних кресів», зміна національного складу окупованих територій, налагодження польського руху опору в радянській зоні окупації, представлена рядом потужних наукових доробків. Проте останні мають здебільшого узагальнюючий характер, що залишає широкий простір для вузькорегіональних розвідок.

Досягнення сучасної історіографії, в контексті досліджуваної теми, ілюструють появу нових тенденцій в історичній науці, які окреслилися після краху комуністичної доби. Їх можна визначити як відмову від ідеологічної заангажованості, що поєдналася з принципами об'єктивності й фокусування уваги на всіх національних суб'єктах, які на початку Другої світової війни проживали в Західній Україні. Водночас чимало питань залишаються недослідженими. Автори згаданих праць при розгляді різних аспектів

радянській Західній Україні, у більшості випадків, побіжно характеризують політику нової влади стосовно польської національної меншини, а окремі питання, зокрема, функціонування трудових тарів військовополонених, взагалі залишаються поза увагою науковців, як вітчизняних так і закордонних. Фактично не досліджуваною є проблема репресій різних професійних, соціальних груп польського суспільства (окрім польського військового осадництва), методів діяльності НКВС. Частина авторів обмежилися лише перерахунком репресованих категорій громадян. До цього часу не здійснювалося ґрунтовного вивчення діяльності польського підпільного руху на Рівненщині. Тому, незаперечним є те, що на сьогодні жодної ґрунтовної праці, яка б присвячувалася винесеній в назві дисертації проблемі, не існує.

1.3. Джерельна база дослідження

Дисертаційне дослідження базується на значній кількості різноманітних історичних джерел як опублікованих, так і неопублікованих, які повною мірою ілюструють політику радянської тоталітарної системи по зачистці західноукраїнського регіону від окремих соціальних і національних груп упродовж 1939-1941 рр.

За типолого-видовою класифікацією залучені джерела поділяються на документальні (стенограми засідань Рівненського обкому КП УРСР, звернення, доповідні записки, статистичні звіти, нормативні акти, судово-слідчу та діловодчу документацію, тощо) і наративні – історичні джерела, що базуються на основі сприйняття подій минулого їх авторами (мемуари, спогади очевидців та учасників подій).

За місцем походження залучений масив документів можна розділити на три групи:

- документи радянських урядових, партійних організацій і установ;
- документація радянських карально-репресивних органів;
- матеріали військових формувань Українського фронту.

Важливе місце у роботі посідають публікації документів і матеріалів, велика кількість яких була надрукована за часів існування УРСР. Незважаючи на ідеологічну заангажованість, видання: «Радянська Ровенщина 1939-1959. Документи і матеріали» [329], «З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР. Збірник документів і матеріалів» [316], «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939-1979. Збірник документів і матеріалів» [336], «Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939-1989. Збірник документів і матеріалів» [337] та інші містять матеріали стосовно перебігу націоналізації, радянських реформ в сільському господарстві, промисловості, освіті та інших галузях.

Особливої уваги заслуговують збірники документів, які побачили світ після проголошення незалежності України і відкрили завісу утаємниченості діянь радянських партійних та силових структур. За авторства В. Сергійчука у 2003, 2005 рр. вийшло два збірники документів: перший присвячений трагічній долі поляків на Волині у роки Другої світової війни [334], другий – українському національно-визвольному рухові впродовж 1939-1955 рр. [335]. Численні архівні документи, підібрані автором, яскраво ілюструють перебіг радянської експансії та німецької окупації волинських земель і їх наслідки для місцевих жителів обох національностей.

Помітний внесок у дослідження депортаційної політики радянської влади на території Західної України кінця 30-х – початку 50-х р. ХХ ст. зробили науковці Львівського інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Документальні матеріали та спогади зібрані ними у двотомному виданні викривають чітку спланованість та «бездоганне» виконання каральними органами всіх чотирьох хвиль депортацій [313]. Високою інформаційною цінністю вирізняються видання ГДА СБУ «Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.» [328] та «Польське підпілля 1939-1941 рр. Від Волині до Покуття» (т.3) [326]. Перше містить значний блок наказів, директив, інструкцій, що перебували під грифом «таємно» і регламентували діяльність органів держбезпеки, а також оперативні повідомлення про ситуацію в

Західній Україні після її приєднання до УРСР та діяльність радянських карально-репресивних органів, ін. Основу ж другого становлять матеріали слідства (протоколи допитів), матеріали оформлення слідства (обвинувальні висновки) та інші документи АСС керівного складу командування польських підпільних організацій та активу СЗБ-1 і СЗБ-2, що діяли на Волині.

У 1990-х роках під редакцією польських науковців С. Стемпня, С. Ячинського та ін. з'явилися збірники документів та науково-популярні видання, які широко ілюструють процес військової інтервенції РСЧА та подальшої радянзації Західної України, залучаючи до наукового обігу цінний документальний та ілюстративний масив [342, 343, 338, 346]. Під редакцією А. Місюка, працівниками вищої школи поліції у м. Щитно складено чотири списки службовців цієї державної правоохоронної структури, які загинули як у сталінських, так і в гітлерівських таборах [551,550]. Поіменні списки еліти польської нації, замордованої в сумнозвісних Осташківському, Старобільському і Козельському таборах військовополонених, містяться у доробках Й. Заводного [537] і А. Щесьняка [535].

У 1995 р. за сприяння Федеральної служби контррозвідки Російської Федерації опубліковано перший том багатотомного збірника документів «Органи державної безпеки СРСР у Великій Вітчизняній війні». Використані тут документи ілюструють розвиток військово-політичної ситуації в світі напередодні та під час Другої світової війни і становище в ній СРСР. Трактуючи приєднання Західної України та Західної Білорусії як засіб для покращення військово-стратегічного положення країни, автори використовують значну кількість документів, що деталізують хід подій 1939-1941 рр. та їх вплив на зміну національного обличчя новоприєднаних територій [325].

Окремої уваги заслуговує збірник документів «Катынь. Пленники необъявленной войны», завдяки якому надбанням широкого кола науковців стала колекція документів з Архіву президента Російської Федерації, серед яких так званий «пакет № 1» із сумнозвісною запискою Л.Берії, адресованою

Й. Сталіну з пропозицією розстріляти «польських офіцерів, жандармів, поліціантів, осадників та ін.», що перебували у трьох спецтаборах для військовополонених [322].

Результатом спільної роботи представників російської та польської спецслужб став збірник «Польське підпілля на території Західної України та Західної Білорусії 1939-1941 рр.», що вийшов у двох томах. Активна робота співробітників Федеральної служби безпеки Росії, Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща продемонструвала готовність до співпраці та взаєморозуміння в підходах до трактування гострих проблем радянсько-польських відносин 1939-1941 рр. У першому томі збірника, присвяченому польському підпіллю, опубліковані інформаційно-аналітичні документи НКВС-НКДБ СРСР. Вони розкривають підготовку і здійснення оперативно-чекістських заходів у час входження Червоної армії на територію західних областей Білорусії і України восени 1939 р. і подальшу протидію радянських спецслужб польському підпіллю [327].

Цінним джерелом для реалізації завдань дисертаційного дослідження став масив неопублікованих документів і матеріалів. У першу чергу, це судово-слідча документація радянських силових органів, представлена фондами припинених архівно-слідчих справ на реабілітованих осіб, що формувалися спецслужбами в період становлення радянської влади на території сучасної Рівненської області. Документальною базою дисертаційного дослідження є фонд припинених АСС Державного архіву Рівненської області (фонд Р-2771 «Управління Комітету державної безпеки УРСР по Рівненській області. 1944-1957 рр.»), що складається з 5819 справ та частково залучений аналогічний за формою фонд Архіву управління Служби безпеки України у Рівненській обл. АСС склали найбільш значимий блок неопублікованих документальних матеріалів. За джерелознавчою характеристикою вони належать до підгрупи «слідчі матеріали», однак в окремих випадках, як наприклад у провадженнях на польських військовополонених, містять елементи підгрупи «судові документи». Вирізняючим фактором АСС є їх персоніфікація – це той

інформативний ресурс, в епіцентрі якого перебуває конкретна людина. Натомість суспільна думка постає сукупністю сприйняття подій та оцінок не особою, над якою ведеться слідство, а представниками слідчих органів НКВС, що часто зумовлює питання про об'єктивність інформації, яка міститься в цих справах.

Критерій правдивості суттєво коригується тим, що АСС це документ, який укладався за особливих обставин: представником репресивних органів, що керувався певними інструкціями зі слів людини, яка позбавлена волі. До того ж, перший володів можливістю інсинуації, а другий – намагався оприлюднювати винятково таку інформацію, яка б не ускладнила його становища. Звідси й очевидні недомовки в автобіографіях та інших документах, що складають АСС. Це зумовлюється об'єктивним фактором – прагненням жертви до самозбереження, уникнення чи бодай пом'якшення покарання за здійснені, а частіше – й не здійснені вчинки.

При роботі з зазначеними документами враховувалося й те, що АСС є продуктом ідеологічного замовлення. Констатуючи зв'язок між замовником репресій та їх безпосередніми реалізаторами, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що бездоганно втілити всі вимоги інструкцій було фактично неможливо. Адже кількість заарештованих у перші місяці становлення радянської влади в Західній Україні загалом (не менше 19 382 особи, тобто 43% від всіх арештованих у СРСР) [379], є промовистою в тому розумінні, що «правове обґрунтування» позбавлення волі стало фактично неможливим. Суттєвим бачиться й той факт, що більшість кримінально-слідчих справ (КСС), які оформлялися в 1939-1941 рр., укладалися вкрай примітивно й однотипно. Особливо це стосується службовців польської поліції, жандармерії, осадників та ін. Вони містять мінімальний комплект документів: постанови на арешт, автобіографії, протоколи одного-двох допитів, часто без залучення свідків, або з використанням таких, що підбиралися з числа інших націй (українців, євреїв), тобто тих, хто з різних причин мав підстави докоряти жертві як представнику титульної нації). Однак, з цього ряду випадають справи на учасників

польського підпілля, військовополонених та співробітників розвідувальних польських структур. Вони вирізняються розлогістю протокольної і судової частин.

Констатуючи те, що протоколи допитів є значимою складовою частиною АСС, вважаємо необхідним зауважити, що їхня інформаційна функція коригується із врахуванням двох факторів: часового й національного. Вони перетинаються в тих випадках, коли йдеться про свідчення, які склалися арештованими поляками в 1939 р. Останні, на відміну від українців і більшості євреїв, не приховували своїх патріотичних почуттів до Польщі, сподіваючись на об'єктивність радянської Феміди. Так, арештований 9 грудня 1939 р. лікар Рівненського військового госпіталю І. Гаєк на допиті заявив: «...логічно, оскільки я кадровий офіцер колишньої Польської армії, я є патріотом своєї держави...» [16, арк. 13 зв.].

Загалом АСС сформовані за такою схемою:

- опис документів, що знаходяться у справі та список обвинувачених і свідків;
- матеріали оформлення арешту і обшуку (ордер на арешт, протоколи обшуку, анкета арештованого, дактилоскопічна реєстрація, пакет з фотокартками);
- матеріали слідства: протоколи допитів обвинуваченого, свідків (в переважній більшості суб'єктивно підібраних), постанови про висування обвинувачення та ін.;
- документація, отримана на офіційні запити карально-репресивних органів (акти, довідки, характеристики);
- матеріали оформлення слідства (акт медогляду, обвинувальний висновок);
- матеріали оформлення вироку (витяг з протоколу Особливої наради при НКВС, протоколи засідання суду, акти про здійснення смертних вироків та ін.) [544, с.7-8].

Промовистим є те, що найчастіше в якості обвинувачувальної статті Кримінального кодексу УРСР, за якою каралися поляки, використовувався пункт 54-13: активна боротьба проти революційного руху в дорадянський період. Водночас вивчення АСС дає підстави робити висновок, що інші жертви радянського режиму – українці й євреї – репресувалися за іншими обвинуваченнями. Перші – як учасники антирадянських, повстанських чи контрреволюційних організацій [475]. Тим часом репресії супроти євреїв здебільшого обґрунтовувалися провокаторською діяльністю та нелегальним переходом кордону, меншою мірою участю в конспіративному сіоністському русі [475].

Опрацювання АСС за кількома параметрами, наприклад, – національним, політичним – сприяє розв'язанню кількох науково значимих завдань. Серед них – конкретизація загальної чисельності жертв карально-репресивних органів польської національності періоду 1939-1941 рр., визначення їх соціальних, професійних і політичних сегментів. У контексті останнього можна, скажімо, з'ясувати типові статті кримінального кодексу, за якими репресувалися представники зазначених вище груп.

При написанні дисертації вдалося опрацювати і долучити до дослідження деякі АСС з Архіву УСБУ в Рівненській області. Саме вони дозволили істотно розширити картину діяльності місцевих осередків польського підпілля, уточнити структуру та напрямки діяльності конспіративних організацій, наявних на Рівненщині, з'ясувати долю їх учасників після ув'язнення.

Значну кількість документів та матеріалів, дотичних темі дисертації, зосереджено в Галузевому архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ). Зокрема, нами використано справи фондів: 9 (Нормативно-розпорядчі документи ЧК-КГБ); 13 (Колекція друкованих видань КГБ УРСР); 16 (Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР); 42 (Оперативно-статистична звітність КГБ УРСР). Найбільшою інформативність вирізняються спецповідомлення та доповідні записки про оперативну роботу, проведену НКВС УРСР при приєднанні до республіки східних воєводств Польщі. У численній звітній та

доповідній документації наявні відомості про викриття і ліквідацію руху опору польських конспіративних формувань, кількість арештованих учасників так зв. польських контрреволюційних організацій, шпигунів у західних областях УРСР за 1939-1941 рр. Окрему групу складають нормативно-розпорядчі документи, які регламентують перебіг акції по виселенню військових осадників (інструкції, розпорядження), поетапно висвітлюють процес операції (доповідні записки), дають статистичні відомості про кількість висланих осадників та біженців з окупованої території, місця їх розселення та ін.

Соціально-економічний і політичний розвиток західноукраїнського регіону після встановлення тоталітарного режиму ілюструють джерела діловодної документації Держархіву Рівненської області. Зокрема у фонді П - 400 (Рівненський обком Компартії України) містяться протоколи бюро обкому та партконференції, які відтворюють перебіг тогочасних перетворень, доповідні записки військового відділу обкому КП(б)У описують стан підготовки до призову в РСЧА, що передбачав реєстрацію усіх військовозобов'язаних громадян, у тому числі резервістів Війська Польського. Аналогічна інформація вміщена і в документах ф. 17 (Центральний комітет ВКП(б)) Російського центру збереження і вивчення документів новітньої історії. Властивою особливістю діловодної документації радянських державних та партійних органів є їх інформаційна вартість, однак всі вони хибують на чітко виражене намагання прикрасити процеси штучного насадження радянської моделі державоустрою, оминаючи увагою проведення репресивних заходів, або висвітлюючи їх як боротьбу з «антирадянським елементом».

Значну кількість документів і матеріалів радянських військових формувань, задіяних в агресії супроти Польської республіки, зосереджено в Російському державному військовому архіві. У дисертації використано директиви генштабу по звільненню Західної України, що містяться в фонді 35084 (Колекція документів Українського фронту), а також накази штабу 5-ї армії, оперативні зведення по тилу та фінансовій діяльності за жовтень 1939 р.,

наявні у фонді 35076 (Управління 5-ї армії). З прикрістю констатуємо, що більшість документальних фондів державних архівів Російської Федерації, які стосуються історичних процесів періоду 1939-1941 рр. на Західній Україні, наразі залишаються під грифом «таємно», а тому є недоступними для українських науковців.

Не менш важливе місце в реконструкції історичних реалій 1939-1941 рр. займають спогади очевидців (усна історія). У більшості випадків респондентами таких проектів ставали люди похилого віку, народжені у тридцятих роках. «Перших советів» вони пережили, будучи дітьми чи підлітками у віці від 7-ми до 15-ти років. Автору вдалося записати спогади М. Голоновського, С. Кравчука, Є. Коломис, М. Кофанюка та ін., з числа жителів «визволених територій», українців за національністю. Разом з тим, цінними є спогади Т. Чепрасової, батько якої був офіцером РСЧА. Зауважимо, що попри плин часу, оцінка подій 1939-1941 рр. у «визволителів» і «визволених» залишається кардинально протилежною.

Інший аспект, який заслуговує уваги, полягає в тому, що з певних питань (тортури під час слідства, тюремний режим, взаємосприйняття в'язнів різних національних груп, стосунки «в'язень-слідчий»), спогади є найважливішим, а часто і єдиним, джерелом інформації. Частина з них можна перевірити на предмет достовірності за допомогою архівних документів, спогадів інших людей та наукової літератури. Здійснення перехресного аналізу показало високий ступінь достовірності викладеного в спогадах фактичного матеріалу, особливо, коли мова йшла про хід подій пов'язаних з виселенням осадників, виборами кандидатів до Народних зборів, арештами і утриманням у трудових таборах польських військовополонених.

Найбільша колекція спогадів польських громадян, записаних у 1943 р., зберігається в інституті Гувера (Стенфорд, США). Про пережиті власні життєві трагедії свідчили люди працездатної на той час вікової категорії від 30 до 50-ти років, переважно професійні військові, або ті, хто мав досвід участі в бойових діях (резервісти, осадники). У знаки даються як особливості характеру

кожного респондента, так і притаманне усім анкетованим відчуття безпеки після пережитих поневірянь, оскільки переважна більшість з них потрапила в армію В. Андерса і покинула територію СРСР після амністії 1941 р. Завдяки масштабній комп'ютеризації населення і доступу до мережі Інтернет, наразі широкому загалу дослідників стали доступними оцифровані документи наявні в інституті Гувера на сайті: <http://www.hoover.org/>.

Поруч із спогадами, здобутими шляхом так званих польових досліджень, використовувалися й вже опубліковані. При цьому заслуговує уваги не стільки факт поділу цих джерел на дві групи, скільки те, що частина неопублікованих свідчень зберігається у приватних архівах науковців та дослідників, а отже, є малодоступними.

Опубліковані спогади теж не чисельні. Серед них виділяються своєю інформативністю і високим ступенем правдивості матеріали, зібрані в рамках проекту «Реабілітовані історією» за період 1992-2004 рр. Зокрема: «Із криниці печалі» – збірник спогадів і документів, чотири випуски якого побачили світ з 1993 по 1997 рр. [318, 319, 320, 321]; «За відсутністю провини» – довідник про репресованих жителів Рівненщини реабілітованих у 50-ті роки [548]; «Рівненщина репресована, депортована, мордована. 1939-1941 рр.» [332]; спогади Є. Овсіюка [348], Г. Повстанської [350], В. Потаповського [351]. Цікавими, з точки зору пізнання ставлення поляків до дій радянської влади, є спогади К. Косека [354] і Р. Шабловської-Лютинської [355], які відтворюють події 1939 р. через призму дитячого світосприйняття, а також спогади членів родин військових осадників, що зазнали поневірянь в результаті репресивної політики більшовиків [357]. Достатньо інформативними є спогади польських військовослужбовців, які керували обороною Польщі [353, 352] і брали участь в обороні польсько-радянського кордону у вересні 1939 р. Чимало опублікованих усних історій дають погодинний звіт стовно дій прикордонних формувань, зокрема на території Сарненського укріпрайону [356].

Незважаючи на те, що спогади характеризуються суб'єктивністю (зазвичай, люди мають звичку приховувати те, що компрометує їх особисто, а

на їх розповідях позначаються вікові особливості функціонування пам'яті – проблема сприйняття і збереження інформації), вони часто є єдиною можливістю побачити індивідуальне «обличчя» в оцінці подій 1939-1941 рр.

Огляд архівних, опублікованих, наративних джерел ілюструє значний спектр документів і матеріалів, у яких відображені різні аспекти діяльності окупаційного більшовицького режиму стосовно поляків Рівненщини у 1939-1941 рр., що дозволяє стверджувати про достатню повноту джерельної бази. Однак, вони зберігаються у різних обласних, центральних і галузевих архівах, знаходяться у багатьох архівних фондах, приватних колекціях до яких пересічний науковець часто немає вільного доступу. Добутий же фактаж з матеріалів, що знаходяться у відкритому доступі, вимагає ретельного аналізу і доповнення інформацією з інших джерел.

Підсумовуючи огляд методологічного інструментарію, наявної історіографії та джерельної бази дисертаційного дослідження, можемо констатувати, що вони є різновидовими та репрезентативними. Це дало можливість досягнути окресленої мети і завдань, поставлених дисертантом. Попри труднощі в доступі до документів карально-репресивних органів СРСР, що безпосередньо стосуються репресивної політики радянської влади щодо поляків на території сучасної Рівненської області впродовж 1939-1941 рр., які знаходяться на зберіганні як у відомчих архівах СБ України, Держархіві Рівненської області, так і в архівних установах Російської Федерації, в ході написання дисертації вдалося залучити значне видове розмаїття джерел. Вагоме місце займають документальні, в першу чергу судово-слідчі джерела.

Критичне використання, аналіз та порівняння історіографічної бази, дотичної темі дисертації, та архівних документів дали можливість: а) різновекторного відображення умов існування польської національної меншини на території Рівненської області в процесі радянзації краю, супроводжуваної каральними заходами; б) визначити їх специфіку та наслідки для окремо взятої національної групи.

РОЗДІЛ 2

ВТОРГНЕННЯ СРСР У ПОЛЬЩУ ТА СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА РІВНЕНЩИНІ

2.1. «Визвольний похід» Червоної армії і його наслідки для місцевих поляків

На сьогодні загальновідомим фактом є те, що у 1939 р. доля Польщі була вирішена двома тоталітарними режимами А. Гітлера та Й. Сталіна. Відмова польського уряду взяти участь у спільному з німецьким військом поході проти СРСР у жовтні 1938, а пізніше у січні 1939 рр. стала однією з формальних причин початку операції «Вайс» – нападу на Польщу. Очевидно, що остання мало цікавила Гітлера, як компаньйон, вона була одним з етапів експансії в напрямку СРСР. Зі свого боку, в результаті ліквідації Польської держави офіційна Москва реалізувала свій план розширення соціалістичного ладу на нові території.

Радянсько-німецький Договір про ненапад і таємний протокол до нього, підписані в ніч з 23 на 24 серпня 1939 р. В. Молотовим і Й. Ріббентропом, дали старт широкомасштабній кампанії по захопленню Західної України Червоною армією, складовими частинами якої були як політичні, так і військові приготування. Перші стартували 6 вересня цього ж року, коли у Кремлі було прийнято рішення про підготовку «визвольного походу», який вимагав належної аргументації як для багатомільйонного СРСР, так і для міжнародної спільноти. У шаленому темпі, на запит політбюро ЦК ВКП(б), наркомати внутрішніх і закордонних справ готували узагальнюючі відомості про Польщу. Довідка, підписана начальником Особливого бюро НКВС СРСР П.Шарією, містила характеристику державного устрою Другої Речі Посполитої, її національного складу, економіки, транспорту, війська. Особлива увага приділялася чисельності населення, що станом на 1938 р. складало 34, 5 млн. осіб, з яких, відповідно до перепису 1931 р., 69% громадян вважали себе поляками, 14,3 – українцями, 3,9 – білорусами, 3,9 – німцями, 7 – євреями.

Документ вказував на те, що офіційна польська статистика значно зменшувала кількість представників національних меншин, яка, на думку радянських органів, складала 40% від загальної кількості мешканців. Правомірність повернення західноукраїнських земель до складу УРСР обґрунтовувалася тим, що в більшості їх воєводств поляки становили лише 25% жителів; лише у Львівському і Віленському воєводствах ця цифра сягала 50%. Довідка давала детальну інформацію і про збройні сили Польщі [423, с. 3].

Подібного змісту була інформація, підготовлена Східноєвропейським відділом НКВС. Основний її акцент робився на тому, що Польща – «республіка фашистського типу», де більшість населення – це малоземельні і безземельні селяни, а держава, поміщики і духовенство володіють майже половиною всього земельного ресурсу країни (42,4%). Основні політичні партії («Табір національної єдності» (ОЗН), «Народна раптія», «Селянська партія», Партія польських соціалістів (ППС)) характеризувалися як ті, що підтримували «фашистський правлячий табір». Зазначені документи цілком співпадали з думкою Й. Сталіна. «Знищення цієї держави в нинішніх умовах означало б однією фашистською державою менше! Що поганого було би, коли б унаслідок розгрому Польщі ми поширили соціалістичну систему на нові території і населення», – заявив він 7 вересня 1939 р. в бесіді з генеральним секретарем Виконкому Комінтерну Г. Димитровим і Д. Мануїльським [323, с.11]. Така характеристика в подальшому стала інструкцією для карально-репресивних органів, основним завданням яких були виявлення і ліквідація всіх польських антирадянських формувань, спроможних відродити Польщу.

Водночас радянська пропаганда працювала над збереженням іміджу СРСР на міжнародній арені та репутації його керівництва. Напередодні інтервенції, спочатку в газеті «Правда», а згодом і в «Известиях» з'явилися статті, що мали «підготувати» радянський народ до подальших дій з боку уряду СРСР. У них зазначалося, що «національна політика правлячих кіл Польщі характеризується утисками і гнобленням національних меншин, а особливо українців і білорусів. Західна Україна і Західна Білорусія – області з

переважною більшістю українського і білоруського населення є об'єктами найгрубішої експлуатації з боку польських поміщиків» [324, с. 99]. При цьому особливий акцент робився на національну приналежність, тим самим формуючи модель «національного ворога», яка прийшла на заміну «класовим ворогам» [425, с. 283]. Іноді пропаганда досягала апогею безглуздя. Червоноармійцям, які готувалися до військової операції, на підготовчих заняттях розповідали, що польські пани запрягають українських селян в ярма і орють ними лани. Згодом, деякі з них, будучи на «звільненій» території, не соромилися запитувати у місцевих жителів про знаряддя праці, в які тих запрягали [305].

18 вересня 1939 р. у газеті «Правда» було опубліковано Ноту уряду СРСР, вручену польському послу в Москві вранці 17 вересня 1939 р. Документ вказував на факт розпаду Польщі, що ніс за собою припинення дій угод, підписаних між обома країнами, а також на турботу про «єдинокровних українців і білорусів», кинутих напризволяще, яка виражалася у переході військами Червоної армії радянсько-польського кордону і взяття під свій захист життів та майна населення Західної України і Західної Білорусії [324, с.107-108]. Ці документи, опубліковані в пресі, промова по радіо голови РНК і наркома закордонних справ СРСР В. Молотова, а також численні статті, що висвітлювали перебіг визвольного походу викликали двоїсту реакцію серед населення. Більшість жителів УРСР оптимістично відгукувалися про похід РСЧА, дії якої на сторінках преси характеризувалися як виконання своїх зобов'язань перед радянською Батьківщиною, що полягали у швидкому розгромі Війська Польського [324, с. 158]. Різкою критикою вирізнялися коментарі громадян СРСР польської національності, в пам'яті яких були ще свіжі спогади про польську операцію НКВС 1937-1938 рр. «...Поляків знищували тут, а тепер пішли знищувати в Польщу, під лозунгом допомоги українському і білоруському народам» – заявляла викладач Вербицька, полька за національністю [328, с. 1019].

Разом з політичними приготуваннями до вторгнення на територію Польщі велася і широкомасштабна військова підготовка. Про серйозність намірів радянського керівництва свідчить рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 1 вересня 1939 р. про збільшення РСЧА на 76 стрілецьких дивізій, по 3 тис. осіб кожна і доведення їх кількості до 173-х. Це й же орган 3 вересня 1939 р. прийняв таємне рішення про продовження терміну служби на один місяць для червоноармійців і сержантів, що вже готувалися до демобілізації. Загальна кількість осіб, яких стосувався цей документ складала 310 632. 6-7 вересня було видано накази про призив у армію резервістів 5 воєнних округів. Зазначеними директивами передбачалася передислокація окремих з'єднань в напрямку західного кордону. Вказані заходи відносилися в першу чергу до Київського і Білоруського особливих військових округів [423].

Для забезпечення оперативного обслуговування захоплених територій у Києві було створено 4 (три діючих і одна резервна) оперативно-чекістські групи, очолені співробітниками держбезпеки. Кожна опергрупа була розбита на підгрупи у складі 7-12 осіб, що відповідали 16-ти територіальним дільницям, до кожної з яких входило 3-6 великих населених пунктів. 15 вересня 1939 р. Л. Берія підписав таємну директиву № 720, яка визначала межі діяльності ОЧГ. Останні, разом із загонами червоноармійців-прикордонників, мали стати основою майбутніх карально-репресивних органів на захопленій території. З-поміж іншого перед опергрупами було поставлено такі завдання: негайно зайняти приміщення установ зв'язку: телеграф, телефон, радіостанції та радіовузли, пошти; захопити приміщення державних і приватних банків; розпочати створення агентурно-інформаційної мережі з метою охопити нею насамперед державний апарат, контрреволюційні, буржуазно-поміщицькі кола і політичні партії; відшукати приміщення, які б відповідали вимогам роботи НКВС, для утримання заарештованих, організувати внутрішні в'язниці, забезпечивши їхню охорону і обслуговування та ін. [400, с. 425-426].

Тривалий час приховувалися накази, якими радянське керівництво ставило перед Київським особливим військовим округом завдання потужного і

миттєвого наступу з метою ліквідації польської армії, запланованого на 17 вересня 1939 р. З'єднання Українського фронту мали відрізати польські військові частини від кордону, не давши їм можливості відійти до Румунії та Угорщини. Директиви такого змісту отримав 16 вересня 1939 р. і штаб Шепетівської (Північної) військової групи Українського фронту, сфера діяльності якого поширювалася на територію сучасної Рівненської області. Цього ж дня корпуси, що входили до її складу зосередилися на вихідних прикордонних територіях. Зауважимо, що Шепетівська група під командуванням комдива І. Советнікова складалася з 6 стрілецьких дивізій і однієї танкової бригади [322, с. 46]. Вона мала захопити Здолбунів, Мізоч, Велику Мощаницю, і 17 вересня дійти до м. Дубно.

У бойовому наказі №1 від 16 вересня 1939 р. зазначалося: «Перед військами Шепетівської військової групи поставлене завдання – нанести потужний і миттєвий удар по польському війську, рішуче і швидко наступаючи у напрямку м. Рівне...». Від військово-повітряних сил (ВПС) фронту зазначений наказ вимагав: а) контролювати залізничні і автоперевезення військ із заходу до лінії Сарни-Луцьк, б) знищувати авіацію противника на аеродромах і боями в повітрі; в) прикривати скупчення і дії радянських військ; г) підтримувати наступ Шепетівської групи [294, л.1-2]. Як зауважує Н. Лебедева, завдання, що ставилися перед РСЧА дають підстави стверджувати, що радянський уряд, говорячи про визволення українців і білорусів, приймав безоглядні дії для нищівного і цілковитого розгрому польської армії, ліквідації держави, в якій сталінське керівництво вбачало потенційного супротивника [423, с. 23]. Термінологія військової документації Українського фронту (бої, наступи, військовополонені) переконливо свідчить про виключно загарбницький, а не визвольний характер наступальних дій Червоної армії.

Першими на радянсько-польському кордоні підрозділи РСЧА зустріли формування Корпусу охорони прикордоння. Зауважимо, що у переддень радянської експансії на теренах сучасної Рівненської області залишалися підрозділи двох полків КОП – «Сарни» і «Здолбунів», які стояли на варті 454, 8

км. польсько-радянського кордону. На цей час вони значно поступалися своєю професійністю та бойовою підготовкою, оскільки після загальної мобілізації, оголошеної 29 серпня 1939 р. Головним штабом Війська Польського, майже 25% їх складу становили резервісти, які замінили кадрових військовослужбовців, відправлених на фронт [543, с. 16].

Такий стан речей був сприятливий для РСЧА, що мала на меті швидку ліквідацію польських прикордонних застав, розпочату вночі 17 вересня 1939 р. Зауважимо, що в цей же день головнокомандуючий Війська Польського Е. Ридз-Смигли, проаналізувавши ситуацію, видав наказ наступного змісту: «... З Советами бойових дій не вести, лише на випадок спроб з їхнього боку роззброєння наших частин. Завдання для Варшави і Модліна, які повинні захищати від німців без змін. Частини, до розташування яких підійшли Совети, повинні вести з ними переговори з метою виходу гарнізонів до Румунії чи Угорщини» [345, с. 88]. Документ свідчить, що польське військове командування не було впевнене у намірах СРСР, сприймаючи їх як такі, що мають на меті обмежити зону німецької окупації. Переважна більшість польських військових частин так і не отримала цього наказу. У першу чергу це стосується підрозділів КОП. Навіть незначні сили польських прикордонників чинили радянським агресорам гідну відсіч, що іноді тривала по кілька годин.

Штаб КОПу на чолі з генералом В. Орліком-Рюкерманом на момент переходу радянськими військами кордону перебував у районі прикордонного батальйону «Давидгородок» (тепер Брестська обл., Білорусь). Через перебої зі зв'язком підрозділи КОП діяли за відсутності централізованого командування.

Як уже зазначалось, у районі наступу Українського фронту знаходився полк «Сарни» під командуванням Н. Суліка у складі двох прикордонних батальйонів «Рокитно» і «Березне» та двох фортечних батальйонів «Сарни» і «Малинськ», які стояли на обороні 177-мікілометрового відрізка кордону. Крім того, в Сарнах перебував локальний розвідувальний центр КОПу (пляцувка) № 7. При евакуації останнього, що відбувалася 7-8 вересня 1939 р. всі таємні документи, на які полювали ОЧГ, були вивезені на аеродром і

спалені. За свідченнями картотекаря Г. Осмульського, керівництвом розвідцентру було віддано наказ знищити буквально кожен папірець [27, арк.16]. Військове протистояння тут розпочалося вранці 19 вересня 1939 р. Збройна сутичка між 60-ю стрілецькою дивізією та полком КОПу «Сарни» відбулася в оборонних спорудах с. Тинне (тепер с. Тинне Сарненського р-ну) за 30 км від м. Сарни. Радянським саперам вдалося підірвати один з польських дзотів, у якому загинуло понад п'ятдесят вояків. Намагаючись уникнути оточення, близько 14 год. підполковник Н. Сулік видав наказ про відступ з лінії оборони. Ввечері того ж дня полк «Сарни» відступив на захід. Однак, частина польських солдат залишилася у фортифікаційних спорудах, через пошкодження зв'язку вони не отримали наказ про відступ і ще якийсь час продовжували оборонні бої. Після завершення операції поранених вояків було доправлено до лікарні в м. Олевськ [356, s. 271]. Сім офіцерів 4-ї роти полку потрапили у полон до радянських військ і були розстріляні у с. Тинне [347, с. 111-112]. Загалом у військовій сутичці загинуло 350 польських військовослужбовців [356, s. 269]. У доповіді про бойові дії артилерії 8 СК за період операції по захопленню Західної України про ці події зазначено: «У перші дні переходу через кордон велись незначні бої у районі с.Тинне. Комунікаційні шляхи у напрямку ст. Немовичі - Сарни охоронялися, оскільки окремі групи офіцерів і жандармів, після обстрілів ДОТ, відходили зі зброєю у прилеглі ліси і обстрілювали автоколони, які проходили повз них» [293, л. 6, 123-124].

У цьому ж звіті повідомлялося, що 22 вересня 1939 р. в м. Сарни з пожежної вежі кулеметним вогнем було обстріляно 224-й саперний полк. У результаті 7 польських солдат було взято в полон [293, л. 142].

Серед відступаючих частин був також батальйон КОП «Малинськ» (тепер с. Малинськ Березнівського р-ну). 15 вересня він вирушив у напрямку м. Брест, а вже 20 вересня був роззброєний підрозділами РСЧА. У цей період частина польських вояків захворіла на дизентерію і була доставлена до Бреста для лікування [155, арк. 10-11]. До відступаючих формувань долучився також

підрозділ КОПу, що дислокувався в м-ку Людвипіль. Намагаючись уникнути зустрічі з супротивником, його особовий склад у поспіху залишив частину боєприпасів, у тому числі і вибухівку, розграбовану місцевими жителями ще до приходу радянських військ [225, арк. 13].

Відступаючі частини КОПу мали створити єдину лінію оборони по р. Стир, але наступ РСЧА примусив його командувача генерала В. Орліка-Рюкермана перенести свою штаб-квартиру у с. Морочне (нині Зарічненський р-н) і тут зустрітися з командиром оперативної групи «Полісся» генералом Ф. Клеебергом. Обидва зійшлися на рішенні про об'єднання своїх підлеглих не пізніше 28 вересня у м. Ковель. Однак, воно було зірване. 5 жовтня 1939 р., після битви з німецькими військами залишки оперативної групи «Полісся» були змушені капітулювати біля м. Коцк (тепер Люблінське в-во, Польща) [538, s. 131].

У ході передислокації копівці продовжували військові сутички з частинами РСЧА, які не минали без втрат для обох сторін, одночасно групуючи розрізнені загони польських солдат. До групи В. Орліка-Рюкермана з-поміж інших приєдналися: полк КОПу «Сарни» під командуванням Н. Суліка, фортечні батальйони «Сарни» (командир майор Б. Бжозовський) і «Малинськ» (командир майор П. Франковський); прикордонні батальйони «Рокитно» (командир Я. Войцеховський) і «Березне» (командир майор А. Жуковський), ескадрон кавалерії «Бистшице» (командир ротмістр В. Якубовський), а також військова рота «Сарни» (командир капітан В. Мательський) [347, с. 114]. Відбиваючи атаки з боку Червоної армії, генерал прийняв рішення розпустити сформовану ним групу, а сам попрямував до Литви.

Позбавлені командування, відступаючі частини прикордонників вдавалися до диверсій. Зокрема, в ніч з 18 на 19 вересня у с. Рокитне було вбито радянського лейтенанта і поранено одного червоноармійця. Наступаючим військовим частинам доводилося протистояти «великим і малим бандам» польських військовиків, які не здалися в полон. Особливо багато їх

зосередилося у лісах поблизу м-ка Деражне (нині с. Деражне Костопільського р-ну), переважно це були військовослужбовці з полку «Сарни». На їх ліквідацію було відправлено підрозділи 60-ї стрілецької дивізії і прикордонних військ НКВС. 23 вересня до знищення залишків КОПу на лінії сс. Рафалівка - Чарторийськ приступив і розвідувальний батальйон 60-ї стрілецької дивізії. Для зачистки території від відступаючих частин Війська Польського було задіяно 6 літаків 41-ї авіаційної ескадри РСЧА, які поблизу с. Кримне (нині Волинська обл.) скинули 24 бомби [347, с. 125].

Значна частина прикордонників потрапила у полон не вступаючи у бойові сутички з агресором. Серед перших польських військових формувань, захоплених військами РСЧА, був один з двох взводів кінної розвідки КОП м. Острога [201, арк. 71].

Без жодного пострілу радянські формування роззброїли і взяли у полон фактично весь склад батальйону КОП «Гоща». Отримавши повідомлення з Рівного, що війська сусідньої держави є союзниками і йдуть на допомогу Польській армії, офіцери полку влаштували зустріч для 150 радянських військовослужбовців. Повною несподіванкою для них стала вимога червоноармійців здати всю вогнепальну зброю. Через три дні після захоплення м. Гощі радянськими військами офіцерів, підофіцерів і рядових КОПу було відправлено до Старобільського табору НКВС [356, с. 319]. Таким чином, стрімкий перебіг наступальних дій РСЧА призвів до швидкої втрати контролю над кордоном польських прикордонних військ, які за відсутності централізованого командування були позбавлені реальної можливості протистояти агресорові.

Якщо поляки були у повному сум'ятті від дій СРСР, то представники інших національностей Волині по-різному сприйняли прихід «советів». Радянські джерела і спогади очевидців свідчать про позитивні настрої, що панували серед українців, переважна більшість яких радо вітала Червону армію. У зверненні командуючого фронтом С. Тимошенка до селян від 17 вересня 1939 р. зазначалося: «Забирайте до своїх рук панську землю...

Скидайте владу поміщиків, беріть владу до своїх рук, вирішуйте самі свою долю» [Цит. за: 416, с. 186]. У багатьох селах цей заклик було сприйнято як інструкцію до дій. Новостворені селянські комітети почали проводити конфіскацію земель і майна приватних аграрних господарств і розподіляти її між собою [376, с. 30]. Серед радикально-налаштованих українських селян виникла ідея роззброювати розпорошені групи польських солдат. Так, у с. Кричильськ (нині Сарненський р-н) була організована група повстанців, яка рушила в напрямку с. Городець (нині Володимирецький р-н) для вчинення розправи над відступаючими поляками. На захист останніх виступив солтис Кричильська П. Богацький. Він направив свого брата переписати всіх бунтівників для того, аби при поверненні польської влади віддати їх у руки правосуддя [46, арк. 44]. Подекуди у небезпеці виявилось і цивільне польське населення, особливо в населених пунктах, де воно становило меншість. Як свідчив колишній управляючий маєтком поміщика Міллера А. Заводовський, коли місцеве населення с. Вири (нині Сарненський р-н) почуло про наближення Червоної армії, воно, особливо працівники каменоломні, підняло повстання проти поляків. Тому 18 вересня частина поляків, рятуючи життя, прибула до Сарн [224, арк. 10 зв.]. Кардинально інша ситуація склалася у м-ку Людвипіль та с. Устя. Понад 200 їх жителів прибули до м. Городниці (нині Новоград-Волинський р-н, Житомирська обл.), рятуючись від нападів польської жандармерії. Інцидент стався тоді, коли місцеві селяни, відгукнувшись на заклики РСЧА, стали вимагати від польських поселенців повернення забраних колишньою владою земельних наділів [271, арк. 81].

Не чекаючи допомоги радянських військ, українці власними силами намагалися поквитатися з поляками. 18 вересня 1939 р. у м-ку Степань спалахнуло збройне повстання місцевого українського населення, очолене В. Шумлянським і Д. Кратом. Повстанці захопили відділення зв'язку з його начальником Ф. Пшибилом. М. Дячук, П. Кромф і Т. Багній вдерлися до поліційної дільниці, де зберігалася зброя [549, с. 577]. У цей час в містечку тривало протистояння між повстанцями і відступаючими частинами польської

армії, які захопили в полон п'ятьох українців. За свідченнями очевидців, 23 вересня 1939 р. у лісі біля с. Карасин (нині Сарненський р-н) трьох з них розстріляли, двом іншим вдалося втекти [115, арк. 25-25 зв.]. Таким чином, відступаючі польські війська були змушені одночасно протистояти місцевому населенню і військам Червоної армії.

Збройний спротив чинили і поляки м. Рівне: «Це було на другий день після вступу Червоної армії на територію Західної України, в понеділок. Так як на цегельному заводі була стрілянина, то я, боячись, щоб не повбивало мене і дітей, пішла до будинку безпритульних, там була велика яма з якої вибрали глину. Біжучи до цієї ями я бачила, як над пагорбом Голашевський, Залужевич і поліцейський Соколовський стріляли з кулемета по червоноармійцях, які підходили до міста. На наступний день прийшли від Червоної армії і попередили, що коли обстріл не припиниться, то гарматами розіб'ють завод, лише після цього стрілянина вщухла», – свідчила місцева жителька Є. Колаковська [129, арк. 25]. У ніч з 18 на 19 вересня 1939 р. потужна стрільба здійснювалася і в м. Дубно, де залишки польських офіцерів, осадників і службовців державних установ організували збройний виступ. До ранку ініціаторів акції було ліквідовано. З обох сторін протистояння були вбиті та поранені, серед жертв виявилися дві особи з робітничо-селянської гвардії [102, арк. 22]. У перші дні встановлення нової влади у м. Рівне біля казарм було вбито офіцера Червоної армії; після інциденту радянським військовослужбовцям заборонили ходити у вечірній час поодиноці [309].

На сторінках преси прославлялися відважні селяни, що допомагали радянським бійцям вистежувати і захоплювати нечисленні групи польських вояків. У числі таких житель с. Мощаниця (нині Здолбунівський р-н), завдяки якому в полон потрапило 55 рядових і 7 офіцерів, а Червона армія збагатилася трьома підводами гвинтівок, чотирма кулеметами і шістьма кіньми [329, с. 9]. Загалом у доповідній записці заступника наркома оборони СРСР Г. Кулика на ім'я Й. Сталіна і К. Ворошилова йшлося про те, що польська армія була настільки деморалізована наступом червоноармійців, що фактично не чинила

спротиву, за винятком незначного протистояння, що здійснювалося силами прикордонних військ та осадників.

Просуваючись по Рівненщині, радянська армія здобула не лише величезну кількість військовополонених. Згідно з статистичним звітом заступника начальника 3-го відділу УДБ НКВС УРСР лейт. держбезпеки Сапожнікова, датованого 1 червня 1940 р., у числі захоплених трофеїв значилися: 1110 гвинтівок, 236 револьверів, 6589 патронів, три станкових кулемети, 87 гранат, два бомбомети, 626 одиниць холодної зброї, три радіопередавачі, 24 друкарські машини та ін. [276, арк. 1-3]. Однак, очевидним є те, що вказаний документ відобразив лише офіційно обліковані речі, залишивши поза увагою величезну кількість майна, привласненого як офіцерським, так і рядовим складом РСЧА. Про загарбницькі дії останніх яскраво свідчать документи управління 5-ї армії, зокрема доповідь про роботу воєнно-господарського тилу за період з 17 вересня по жовтень 1939 р. Тут зазначалося, що на території Західної України військові частини продфуражем (м'ясом, овочами, сіном, частково хлібом і мукою) забезпечені переважно за рахунок місцевих засобів (з поміщицьких маєтків, добутих Управлінням самозаготівлі і захоплених трофейних ресурсів). Зауважувалося, що військовими частинами обліку конфіскованого і спожитого продфуражу не ведеться [292, л. 68].

Межували з мародерством і дії командного складу 5-ї армії. У доповідній записці на ім'я начальника постачання від 9 листопада 1939 р. повідомлялося, що група військовослужбовців, у тому числі начальник Управління особливих відділів та начальник адміністративно-господарського відділу, присвоювала трофейне майно. Крім того, згадані особи неодноразово оформляли відрядження до Києва з метою відправлення конфіскованих речей. Літаком до столиці УРСР було доставлено партію шкіряних пальто у супроводі одного з посадовців [292, л. 86].

За рахунок матеріальної бази, залишеної після ліквідації польської армії, тимчасовими органами радянської влади вирішувалося питання облаштування

підрозділів РСЧА. Так, постановою № 5 засідання Тимчасового управління Рівненського повіту від 2 листопада 1939 р. у розпорядження 36-ї танкової бригади було передано 32 будинки у м. Рівне, з яких силами повітового комунгоспу передбачалося виселення родин польських офіцерів [4, арк.12]. 15 листопада постановою цього ж управління у користування військових частин було передано приміщення римо-католицького костелу, що належав воякам польської армії, і будинок польської школи по вул. Сінкевича. У подальшому тут мали навчатися діти особового складу РСЧА та радянських функціонерів, надісланих з СРСР сюди на роботу [4, арк. 17-17 зв.].

Попри те, що подібного роду документи узаконювали злочинні дії радянських службовців, факти зловживання владою траплялися щодня не лише у повітових, пізніше обласних і районних центрах, а й у селах, де військовики та партійні функціонери пиячили, грабували місцеве населення, використовуючи для цього арешти і залякування [289, л.102]. Влада і зброя були чи не найвагомішими аргументами при отриманні житла і речей (не завжди першої необхідності). Особливо зловживання службовим становищем було притаманне працівникам міліції і військовослужбовцям. Останні не визнавали повноважень чиновників комунального господарства і часто вдавалися до погроз на вимогу звільнити незаконно захоплене житло [5, арк. 9]. Наслідками слабкої дисципліни та специфічного політико-ідеологічного наповнення більшовицької пропаганди стали прояви сваволі і жорстокості стосовно уявних «класових ворогів», серед яких окрему групу становили польські солдати і офіцери, що потрапили до радянського полону. За підрахунком В. Гриневича, у числі 3,5 тис. втрат польських військовослужбовців щонайменше 15% припало на жертви незаконних розстрілів і вбивств, здійснених рядовим і командним складом Червоної армії [383, с. 11].

Оремо варто виділити діяльність органів НКВС, сформованих на базі ОЧГ. Відповідно до наказу наркома внутрішніх справ Л. Берії від 6 листопада 1939 р. у підпорядкування новоствореного управління НКВС по Луцькій

області потрапили Дубнівський, Здолбунівський, Костопільський, Рівненський та Сарненський повітові відділи НКВС [328, с. 74]. Цього ж дня Л.Берія підписав наказ про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами. Відповідно до вказаного документу, на території сучасної Рівненської області було створено Дубнівський Здолбунівський, Костопільський, Рівненський та Сарненський повітові апарати міліції в складі Луцького обласного управління [328, с. 78-79]. Також для «оперативно-чекістського обслуговування залізничних доріг Західної України» за наказом наркома СРСР від 25 листопада 1939 р. було організовано ДТВ НКВС на Ковельській і Львівській залізницях [328, с. 80].

13 грудня 1939 р. відбулися організаційно-штатні зміни місцевих органів НКВС, що відповідали запровадженню нового адміністративно-територіального поділу західноукраїнських земель, їх наслідком стало утворення управління НКВС по Рівненській області з дислокацією в м. Рівне [328, с. 153]. Незважаючи на його підпорядкованість обласному комітету КП(б)У, який і займався кадровими питаннями НКВС, працівники цієї структури часто демонстрували свою зверхність. Окрім самовільного захоплення житла, яке вони самі для себе «звільняли», їм вдалося захопити і перетворити на закриті об'єкти кілька їдалень і ресторан «Варшав'янка», розташованих на центральних вулицях м. Рівне. Цей факт обурював працівників обкому, однак конкретних дій з повернення захопленого майна вжито так і не було [7, арк. 76]. Та попри суцільне безчинство у комунальній сфері, бюро обкому констатувало, що станом на 27 лютого 1940 р. керівні працівники обласної і міських організації та співробітники УДБ НКВС мали потребу у більше ніж 130-ти квартирах [5, арк. 17].

Радянські силовики привласнювали не лише житло. Співробітники НКВС не гребували і особистими речами арештованих осіб, облаштовуючи таким чином свій побут. Для прикладу, старший слідчий слідчастини УНКВС Щербина при обшуку квартири П. Васьковського вилучив у якості речових доказів: «шифоньєр з дзеркалами – 1, диван м'який – 1, крісло м'яке – 1, крісло-

гойдалка – 1, стіл письмовий – 1, тапчан старий – 1, табуретки – 3, етажерка плетена – 1, підставка для квітів – 2, квіти кімнатні – 4, ліжко металеве – 1, ваза – 1, дзеркало зі скульптурою – 1, тумбочка стара – 1, велосипедів – 4 (в тому числі один дамський і 1 в розібраному стані)» [28, арк. 5]. Оскільки у справі відсутня квитанція про передачу зазначених речей на зберігання, можна припустити, що в такий спосіб слідчий збагатив інтер'єр своєї оселі.

У перші ж дні радянської окупації силами РСЧА і ОЧГ було арештовано значну кількість польських осадників, лісників, співробітників жандармерії, працівників і службовців державних установ, органів влади і місцевого самоврядування (староства, магістрати). Зокрема, в числі перших було арештовано заступника старости Здолбунівського повіту Б. Гумницького. «...Ніким ніякого спротиву частинам Червоної армії не чинилося, усі документи, зброю та ін. нами було повністю передано представникам органів радянської влади, після чого ми були арештовані», – так описує Б. Гумницький вересневі події у Здолбунівському повітовому старостві [19, арк. 16 зв.]. 21 вересня 1939 р. ув'язнено С. Карського – заступника старости Костопільського повіту. За свідченнями містян, на початку німецько-польської війни він підписав наказ про арешт більше ніж ста осіб, запідозрених в українській націоналістичній діяльності. Однак цей факт був проігнорований енкаведистами, натомість у звинувачувальному висновку йшлося про «...активну боротьбу проти революційного руху, арешти комуністів і революційно-налаштованих осіб» [191, арк. 15, 29].

До числа «найпалкіших ворогів» неімущих верств суспільства нова влада зарахувала і працівників колишньої державної лісової охорони (лісників, гайових), які склали 3,14 % від осіб, арештованих на Рівненщині впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. Нерідко причиною їх арештів були групові звернення селян на зразок наступного: «Ми, громадяни сільської ради с. Сошники Рафалівського р-ну (нині Володимирецький р-н), даєм характеристику нашого завзятого ворога пана Верешки П.А., котрий за влади польської пив з нас кров і знущався до останньої степені...». Далі

перераховано усі «злочини» кривдника та висловлено прохання: «...Просимо ми вас, наших визволителів, щоб ви нас визволили від панського ярма... від такої сволочі, яка знову оживає і буде боронитися під різними масками» [165, арк. 46-47 зв.]. Стилїстика останніх дає підстави припустити, що вони продукувалися з ініціативи новоприбулих радянських функціонерів, хоча також не варто заперечувати непоодинокі випадки грубого ставлення представників цієї професійної групи до місцевого населення.

Детально проаналізувавши дії РСЧА та радянських карально-репресивних органів (ОЧГ-НКВС) підчас окупації території, що увійшла до складу Рівненської області, маємо підстави стверджувати, що ними було розгромлено і захоплено в полон більшість формувань Польської армії, постійно дислокованих та евакуйованих до Волинського воєводства, за винятком незначної кількості військовиків, яким вдалося добитися до Румунії та Прибалтики. Доля перших визначалася потребами і політикою більшовицького режиму, а саме: 25 тис. рядових військовослужбовців було залишено в трудовому таборі полонених, 16 пунктів якого знаходилося на території Рівненщини, бранців котрих задіяно на будівництві автотраси Новоград-Волинський – Львів; інших – офіцерів, поліціантів, розвідників, співробітників жандармерії – відправлено в Старобільський, Козельський та Осташківський табори НКВС, а згодом знищено. Таким чином радянська влада позбавлялася від основного військового ресурсу Польщі, здатного боротися за її відновлення. Разом з тим, захоплена інфраструктура Війська Польського послужила матеріальною базою для облаштування підрозділів РСЧА та відділів НКВС.

2.2. Зміна державного устрою та польська меншина

Виконуючи інструкції ЦК ВКП(б), 29 вересня 1939 р. командувач Українським фронтом С. Тимошенко видав звернення «До трудового населення Західної України» про встановлення тимчасових органів влади, основу яких становили політруки Червоної армії та партійні функціонери,

відряджені зі східних регіонів УРСР. Серед першочергових завдань новоприбулих комуністів було усунення польських державних органів управління, яке розпочалося одночасно з вступом на територію Рівненщини частин РСЧА. Відразу ліквідовано магістрати і староства. Органи правопорядку та державної безпеки (в тому числі постерунки поліції) у переважній більшості самоліквідувалися, отримавши звістку про наближення радянських військ. 3 жовтня 1939 р. Військова рада Українського фронту видала постанову про утворення на території воєводств Західної України обласних тимчасових управлінь з центрами у Львові, Станиславові, Тернополі та Луцьку [411, с. 140-142].

На Рівненщині виникло 5 повітових тимчасових управлінь, 51 волосний і 1203 селянські комітети, а також робітничо-селянська гвардія, які приступили до «очищення території від польської агентури і встановлення революційного порядку» [6, арк.53]. Як стверджувала російська дослідниця Є.Борисенко, попри намагання більшовицької влади залучати до новостворених органів управління висуванців з числа «корінної національності», така ініціатива обмежувалася посадами в сільських і міських радах, торгівельних і господарських організаціях, а також в райвиконкомах, але винятково на рівні заступників. Таким чином, до квітня 1940 р. у Рівненській області на роботу в органи радянської влади з місцевих активістів було залучено на посади заступників райвиконкомів 22 особи, завідуючих відділами – 94, членів сільрад 8219 осіб, з них 480 – поляків [364, с. 187-188].

10-й пункт рішення політбюро ЦК ВКП(б), прийнятого 1 жовтня 1939 р., стосувався створення комуністичних організацій в Західній Україні і Західній Білорусії. Трьома днями пізніше, 4 жовтня 1939 р., цей же орган призначив так зв. уповноважених по партійній роботі у вісім областей приєднаного регіону [499, л.142]. У цей час за старим адміністративно-територіальним поділом Рівненщина входила до складу Луцької (з 4 грудня 1939 р. Волинської) і частково Поліської областей. Зазначимо, що на момент прийняття рішення вказані області не входили до складу УРСР та СРСР, лише через місяць, деякі

під іншими назвами, їх офіційно приєднали до Радянського Союзу. 4 грудня 1939 р. указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено Рівненську область до якої увійшов Дубенський, Здолбунівський, Костопільський, Рівненський і Сарненський повіти. До складу останнього включено населені пункти Кухотсько-Вольської, Морочненської і Вичівської волостей Пінського повіту та Висоцької і Березовської волостей Столинського повіту БРСР [329, с. 40].

Рівненський обласний комітет КП(б)У почав функціонувати вже через чотири дні після утворення області – 8 грудня 1939 р. [6, арк.22]. Його сформували відкомандировані зі східних областей України партійні функціонери і представники УНКВС. Одночасно по всій території республіки розпочалася акція з мобілізації комуністів для роботи на так зв. визволених теренах. Їх кількість зростала з кожним тижнем існування тут радянської влади. Станом на 23 квітня 1940 р. у Рівненській області нараховувалося 1515 членів і 598 кандидатів у члени партії, у руках яких перебувала вся повнота влади в адміністративній, господарській, культурній і навіть військовій галузях [288, л. 61]. Російський науковець С. Філіппов, посилаючись на архівні документи, зазначив, що при підборі кадрів на роботу в Західну Україну до уваги бралася національна приналежність [499]. Враховуючи «активізацію антирадянської діяльності як польської, так і української контрреволюції», влада воліла використовувати тут кадри переважно української національності. Таким чином, представники польської національної меншини були фактично усунуті від партійної діяльності. Загалом до середини 1941 р. на території Західної України було створено понад 3 тис. первинних партійних організацій, які об'єднували 37 тис. членів та кандидатів у члени комуністичної партії, здебільшого приїжджих росіян і українців, меншою мірою євреїв [430, с. 92].

Полякам довелося при звичаюватися до життя за «московським часом» і не лише споглядати формування однопартійної радянської системи, а й в повній мірі відчувати на собі її методи роботи. Свавільля і безчинства прибулих комуністів обурювали не лише пересічних громадян. Помічник Рівненського

обласного прокурора Сергеев у листі на ім'я Й. Сталіна так характеризував своїх однопартійців: «У більшості випадків сюди потрапили великі і малі пройдисвіти, від яких постаралися позбавитися на батьківщині» [289, л. 252]. Щоразу, коли на засіданні обкому КП(б)У розглядалися факти, пов'язані з використанням радянськими партійними функціонерами службового становища, дії порушників радянського законодавства гостро критикувалися, до них застосовувалися партійні іноді кримінальні покарання, але більшість їхніх протизаконних дій залишалися безкарними. Їх кількість, зафіксована в документах Рівненського обкому, свідчить про те, що зловживання були явищем не винятковим, а скоріше системним, яке як хвиля накрило всю новостворену радянську партійну структуру.

Прихід зазначених функціонерів супроводжувався самовільним захопленням житлових площ за рахунок ущільнення попередніх власників, або їх виселення. Ця проблема була актуальною аж до початку німецько-радянської війни. Свідченням цього є постанова засідання бюро Рівненського обкому КП(б)У від 31 серпня 1940 р., якою міськком партії і міськраду зобов'язували провести роз'яснювальну роботу серед приватних домовласників про передачу зайвої житлової площі під квартири, звільнивши таким чином до 20 вересня 1940 р. не менше 150 квартир. До 15 вересня цього року бюро вимагало звільнення 50 націоналізованих квартир, зайнятих попередніми власниками [290, л. 32]. Приміщень потребували і новостворені державні установи, в ході звільнення яких дії місцевих органів радянської влади як тимчасових, а згодом і постійних, часто мали характер вандалізму. 6 грудня 1940 р. голова виконавчого комітету Дубенської міської ради Давиденко склав протокол про передачу римо-католицького костелу у розпорядження міськвиконкому. Маючи ключі, він самовільно відкрив приміщення і витяг з підвалу кілька трун, надавши змогу населенню міста оглядати забальзамовані тіла покійників [9, арк. 60; 331, с. 95]. Така ж доля спіткала і усипальницю родини Дуніних-Карвіцьких, що знаходилася в підвалі Мізоцького римо-католицького костелу. Представники місцевих органів влади

винесли на смітник саркофаги з тілами, а унікальний орган було викинуто з костелу і порубано [306].

У надзвичайно скрутному становищі опинилися так зв. «служителі релігійних культів», зокрема, монахи. Більшість мешканців католицьких монастирів були вихідцями з центральних регіонів Польщі та Галичини. Своєю діяльністю на «східних кресах» вони посилювали вплив Католицької церкви, що було невід'ємним вектором політики польського уряду в цьому регіоні. З приходом атеїстичної радянської влади їх присутність на західноукраїнських землях стала небажаною, оскільки трактувалася як знаряддя антирадянської агітації [393, с. 87]. Спустошувалися не лише католицькі монастирі й костели. На господарські чи адміністративні будівлі перетворювалися синагоги і кірхи, зафіксовані в документах комунальних господарств як «бросові». До таких зараховано Анновільський домініканський жіночий монастир, приміщення якого було націоналізовано і передано у користування сільській раді та школі. Залишившись без засобів на існування, його мешканки були змушені вдаватися до незаконних шляхів повернення на батьківщину, отримавши відмову у радянських органів влади зробити це легально. Так, при нелегальному перетині радянсько-німецького кордону було затримано М.Дзержак, яка намагалася повернутися до родини, що мешкала на території окупованій Німеччиною. Натомість, органи НКВС розгледіли в монахині «продавця шпигунськими відомостями», за що її засуджено до 5 р. ВТТ [141, арк. 11-12].

З огляду на конфесійні та етнічні особливості західноукраїнського регіону, ставлення віруючих до нової влади, зв'язок релігійних конфесій з підпіллям, можемо констатувати, що саме римо-католицька церква стала першою жертвою більшовицького режиму [498, с. 157].

Мародерства і пограбування у перші тижні функціонування нової влади трактувалися, як прояв класової боротьби. Справедливо буде зазначити, що на відміну від «класової боротьби» в Західній Білорусії, яка супроводжувалася численними випадками кровопролиття, на території Рівненщини такі інциденти були малочисельними. Жертвами розправ ставали переважно представники

польської поліції, як у с. Смордва (нині Млинівський р-н), де українцями було закатовано коменданта місцевого постерунку [297] та у м-ку Тучин (нині Гощанський р-н), де представники новостворених органів радянської влади вчинили розправу над поліціантом [302]. Як правило, провину за них партія покладала на дії «контрреволюційних елементів», які незаконно використовували зброю, зазначаючи, що спочатку своєї діяльності робота робітничої гвардії була пущена на самоплив і більшість бійців не знали своїх обов'язків [7, арк.1, 2]. Траплялися випадки, коли замість ненависті до «панів», селяни проявляли співчуття, як у випадку з бароном Ф. Штейнгелем, якого жителі с. Городок (нині Рівненський р-н) тривалий час переховували від переслідування НКВС.

Першою і наймасштабнішою демонстрацією методів діяльності радянської влади була підготовка та проведення виборів до Народних Зборів. Одностайним є твердження, що це був спектакль, добре зрежисований і відіграний радянськими функціонерами спільно з представниками силових та правоохоронних органів та РСЧА. Місцева і республіканська преса рясніла статтями про вільне волевиявлення трудящих при висуванні кандидатів, широку ініціативність, яку проявляло «звільнене від ярма» населення. Як стверджують поляки-очевидці вересневих подій на Рівненщині, «самим неприємним явищем були мітинги, на які доводилося ходити в примусовому порядку. Виступаючі оратори були просякнуті ненавистю до Польщі, а євреї старалися підкреслити те зло, яке вони терпіли від поляків. Усім зрозуміло, що на все це ми дивилися з сумом» [298]. Не обходилося і без курйозів. Рядові червоноармійці, задіяні у проведенні пропагандистських акцій, були в переважній більшості малоосвіченими, і часто ставали об'єктами глузування. «Вони тримали певну дистанцію, розповідаючи про багатства радянської землі, деякі сміливці задавали їм підступні запитання, наприклад, чи роблять у них в Росії «копенхагу», на що ті завжди відповідали «так» і що цього в них багато, бо його випускають цілі фабрики», – розповідав учитель Рівненської гімназії С. Лясоцький [298].

«Польська людність, перелякана і тероризована на кожному кроці, була змушена пасивно піддатися, оскільки міліція виганяла на мітинги з будинків. Я був присутній на одному з таких мітингів. На чолі президії був якийсь начальник НКВС, який розпочав засідання з вихваляння громадянської свободи, добробуту СРСР, порівнюючи «бідність» у Польщі, утиски, як селян запрягли у плуг і орали, а уряд Польщі обкрадав і оббріхував громадян. Він «танцював танго», представляючи кандидатів і вихваляючи їх якості т. п., користуючись своєю вивченою напам'ять промовою. Результатом того було голосування за висунення кандидатів способом підняття рук: під стінами довкола стояли члени НКВС, одягнені в цивільне, і біда, якби хтось не відважився підняти руку. «Возраженій нет» – нема проти. Кандидати пройшли одноголосно» [300]. Так коментував процес передвиборчої кампанії житель м. Рівне Ф. Галас.

Відповідно до директиви наркома внутрішніх справ Л.Берії від 15 вересня 1939 р., співробітники НКВС зобов'язувалися брати активну участь у підготовці та проведенні виборів до Народних зборів [378, с. 4]. «Під час голосування було встановлено контроль НКВС від отримання бюлетеня до його вкидання в урну. «Голосування не було таємним, здійснювалося під тиском багнетів на громадян», – згадував так зване вільне волевиявлення М. Енджейчик, каменяр з м. Костопіль [299]. Його тезу підтверджують і спогади В. Галаса: «Хто відважувався щось викреслювати (у бюлетені для голосування – авт.), коли була така «мила» асистенція з двох солдат з багнетами на гвинтівках» [300].

Багато вояків напередодні виборів повернулося з фронту. Перебуваючи в стані морального і фізичного виснаження, вони намагалися уникнути виборів, але мало кому це вдалося. Як зазначав поручик Ч. Богданович, після обіду до його обійстя прибули озброєні співробітник НКВС і міліціонер, вони наказали йому і дружині слідувати за ними на дільницю і віддати свій голос. Через кілька днів Ч. Богдановича було викликано до Дубенського повітового

відділення НКВС на допит з приводу небажання брати участі в голосуванні [296].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 листопада 1939 р. колишнім польським громадянам – жителям Західної України, що увійшла до складу СРСР було надано радянське громадянство. Автоматично ставали його громадянами і «особи, що прибули в СРСР на основі угоди між урядами Союзу РСР і Німеччини від 16 листопада 1939 р...» [328, с. 21]. Вражаючим є той факт, що поляки, арештовані ОЧГ, робітничо-селянською гвардією і частинами Червоної армії в перші дні радянської окупації (вересень – жовтень 1939 р.), за документами АСС проходять як громадяни СРСР. Серед таких, наприклад, Я. Храневич, арештована 19 вересня 1939 р. [63, арк. 4] та І. Ковальський, ув'язнений 28 жовтня 1939 р. [57, арк. 36 зв.].

Не відрізнялися від попередніх і вибори до Верховних Рад УРСР і СРСР, які відбулися 24 березня 1940 р. До того ж, їх підготовка відіграла неабияку роль у «виявленні ворожих до радянської влади» елементів. Пасивність виборців проявлялась у їх цілковитій апатії до передвиборчого процесу. В одному з документів Рівненського обкому КП(б)У зазначалося: списки виборців вивішені, але не перевірені; в Рівненській міській дільниці № 5 з 1920 виборців свою наявність у списках перевірило лише 400, з них 37 було пропущено. Закінчення перевірки списків виборців планувалося до 18 березня 1940 р. [7, арк.69]. Зазначимо, що на цей час припадає пік масових арештів поляків. Загалом, на території області у 1940 р. було арештовано 2 065 осіб (на території всієї Західної України – 41 271 особа) [273, арк. 20]. Очевидно, що на виборах і до Народних Зборів і до Верховної Ради навіть польський пролетаріат, зацькований радянською пропагандою, мав наймізерніші шанси потрапити в радянські законодавчі органи. На виборах до місцевих Рад, які пройшли в грудні 1940 р., поляки також лишилися бездіяльними. Їх проведення стало завершальним етапом у перебудові державного апарату і остаточно легалізувало нову політичну систему.

Одним з «політично значимих» кроків радянзації Західної України стала паспортизація. На Рівненщині цей процес стартував 26 лютого 1940 р. [7, арк.49]. Він передбачав складання списків на всіх громадян, що підлягали націоналізації нерухомого майна. Те, що паспортизація була ще однією завуальованою репресивною кампанією, не викликає сумнівів. Адже одним із її завдань було виявлення осіб, які з тих чи інших причин не влаштували владу. Отримання паспорта такими означало негайне виселення до віддалених районів СРСР чи арешт, як у випадку з І. Сардиком, який 23 квітня 1940 р. отримав радянський паспорт, а 30 квітня був арештований НКВС [234]. Зауважимо, що депортація біженців в північні райони СРСР у червні-липні цього року розпочалася з переобліку «під приводом необхідності видачі радянських паспортів» [457]. Як і всі попередні заходи радянської влади, паспортизація проходила з порушенням термінів її виконання.

На підставі закону про загальний військовий обов'язок громадян СРСР, починаючи з 8 березня 1940 р. в області розпочато облік, приписку і реєстрацію військовозобов'язаних осіб. За попередніми підрахунками всього в Рівненській області передбачалася реєстрація 316 000 допризовників і військовозобов'язаних з 1890 по 1921 рр. народження. З цією метою було створено 35 приписних комісій. 23 липня 1940 р. на вимогу КОВО в області почали функціонувати 93 пункти, що займалися переобліком військовозобов'язаних, що залишилися після весняних масових арештів [10, арк. 4, 15]. Загалом мешканцям Рівненщини довелося пережити три подібних акцій. Остання з них розпочалася 2 грудня 1940 р. і тривала до 3 січня 1941 р. Для здійснення чергового переобліку військовозобов'язаних було облаштовано 92 пункти до яких з штабу 5-ї армії прибуло 65 кадрових командирів РСЧА та 14 військових лікарів. За місяць роботи через облікові пункти пройшло 200 000 осіб, у тому числі і жінки – телеграфістки, радистки і телефоністки. Під час проведення цієї акції мали місце антирадянські висловлювання з боку окремих громадян. Зокрема, директор однієї зі шкіл Березнівського р-ну заявив: «Польща була, є і буде, а ви її тимчасово окупували» [10, арк. 68-69, 71].

Заходи подібного роду мали завдання виявити тих польських військовослужбовців, яким вдалося уникнути арештів і депортацій.

Відповідно до вимоги НКВС, з метою суцільного обліку місцевого населення 14 квітня 1940 р. президія Верховної Ради УРСР видала указ «Про реєстрацію актів громадянського стану у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР». Документ передбачав негайне вилучення метричних книг від усіх без винятку віросповідних громад краю [414, с. 302].

Паралельно з державними органами влади за принципом, що існував у СРСР, формувалася і судова система, яка включала суди, прокуратуру і адвокатуру. 19 листопада 1939 р. політбюро ЦК КП(б)У затвердило начальників обласних управлінь юстиції, голів обласних судів і обласних прокурорів. 26 грудня 1939 р. народний комісар юстиції УРСР видав наказ «Про початок роботи обласних управлінь юстиції, обласних і народних судів у західних областях УРСР». Згодом розпочалася робота по організації районних і міських судів. Загалом у Рівненській області до виконання своїх функцій приступило 42 суди [412, с. 396]. У переважній більшості вони розглядали справи кримінального і цивільного характеру.

Крім загальних судів на новоприєднаних територіях почали свою діяльність спеціалізовані судові органи – військові трибунали та лінійні суди на залізниці. На розгляд перших потрапляли справи як військовослужбовців, так і цивільних осіб, що стосувалися чотирьох категорій злочинів: зрада батьківщині, терор, шпигунство, диверсія. Аналіз АСС дав підстави стверджувати: військові трибунали виносили вироки агентам польської поліції, розвідки, КОПу, військовополоненим, учасникам підпільних антирадянських організацій, суддям і співробітникам польської державної поліції, діяльність яких передбачала винесення суворих вироків. Зокрема, 23 вересня 1939 р. за вироком Військового трибуналу Північної групи у Рівному розстріляні Ф. Череховець – колишній офіцер, власник аптеки, С. Гавронський – «куркуль», І. Могильницький – син судді, Р. Колиса – син домовласника, Р.Тураневич –

службовець польської адміністрації і К. Сущук – грабіжник [426, с. 85]. За звинуваченим у «активній боротьбі проти революційного руху», що полягала у виявленні, арешті і судовому покаранні членів підпільних комуністичних і комсомольських осередків 5 лютого 1940 р. у Рівному було приведено в дію смертні вироки судді Рівненського повітового суду В. Грохольському [283, арк. 61; 550 с. 229] та співробітникам поліцейного відділку м-ка Клевань Е. Кастнеру, Ф. Кабачинському, Б. Гранісу і Б. Хилю [282, арк. 257-263; 550, с. 193-194]. Статистичні дані, підготовлені О. Горлановим і А. Рогінським, свідчать, що найжорстокіші вироки (10, 15, 20, 25 р. і ВМП) були винесені у переважній більшості випадків саме трибуналами, яких на території Західної України було більше, ніж обласних судів [379].

Одночасно з організацією судів і прокуратури почалося формування адвокатури. Для цього у січні 1940 р. наркомюстом УРСР було створено бюро колегії адвокатів для західних областей. Варто зазначити, що до складу органів адвокатури активно залучалися місцеві адвокатські кадри. Однак, високоосвічені на професійному рівні вони, за визначенням партійних чиновників, були «незрілими» у політичному плані. Тому 14 лютого 1941 р. бюро Рівненського обкому КП(б)У запропонувало голові президії обласної колегії адвокатів Ферапонтову «впродовж двох місяців очистити колегію адвокатів від класово-ворожих елементів, а також від людей, ділова і політична кваліфікація яких не задовольняє вимог, що пред'являються до радянських адвокатів» [291, л.123].

Ще одним важливим для радянської влади кроком стала реформа банківської системи. Вона передбачала ліквідацію приватних банків і перехід їх акціонерних капіталів до Державного банку СРСР. Загалом, у підпорядкування радянської банківської системи на Рівненщині перейшло 157 установ (банки, каси Стефчика, комунальні каси) [2, арк. 6-10]. Починаючи з 1 жовтня 1939 р., каси державного банку проводили операції лише по стягненню позик і поверненню вкладів [3, арк. 5]. Відповідно до інструкції Держбанку СРСР, жодних активних операцій, таких як облік векселів, видача позик,

прийом вкладів, банкам і касах проводити заборонялося. Видача вкладів дозволялася лише в межах 300 крб. Передбачалося негайне стягнення заборгованості клієнтів банків і кас по виданих кредитах і векселях (окрім заборгованості по операціях з землею) та заборона на видачу коштів закладами і поточними рахунками польських громадських, благодійних, релігійних, військових та ін. організацій, установ і підприємств, відкритих до 1 жовтня 1939 р. [1, арк. 1-2 зв.] Аналіз системи кредитування іпотечного банку Польщі дає підстави стверджувати, що форма банківського кредитування під заставу нерухомого майна була дуже популярною серед місцевих поляків і євреїв, а тому вимога радянського керівництва шокувала більшість позичальників. «У банках всі векселі і позики навіть довготермінові за наказом стягувалися за 24 години. Потрібно було сплатити вказані суми за весь 1939 р. Хто не вніс коштів, вважався ворогом народу, наслідок – в'язниця», – згадував власник перукарні і житлового будинку м. Рівне Ф. Галас [300]. Реформи банківської системи в радянському стилі спричинили банкрутство як дрібного, так і середнього бізнесу, націоналізувавши банківські вклади місцевих підприємців.

Фінансове становище жителів Рівненщини як поляків, так і представників інших національних груп, значно погіршилося у зв'язку з переходом на радянську валюту. Таке рішення було прийняте 8 грудня 1939 р. політбюро ЦК ВКП(б). Документ передбачав початок обміну валюти з 21 грудня 1939 р., злоті обмінювалися на карбованці по курсу 1:1, але не більше 300 злотих.

Ще одним негативним явищем радянізації, що охопило здебільшого міське населення Західної України, стало масове безробіття. Воно породжувало таку ж масову спекуляцію. Поляки, у переважній більшості військовослужбовці, що прагнули уникнути репресій і виїхати із Західної України, за безцінь спродували громіздкі речі: меблі, одяг. Дружини польських офіцерів, для заощадження коштів на нелегальний перехід через кордон, продавали своє вбрання. Цей товар був вкрай популярним серед дружин

радянських функціонерів. Зі слів місцевих жителів, останні «були одягнені дуже погано, в старі фасони і без фантазії... і за цим спостереженням падав авторитет окупантів» [298]. Про ставлення поляків до радянської влади свідчив і такий епізод: С. Бужинська, дружина капітана польської армії відмовилася продавати свої речі, заявивши: «Краще віднесу їх на базар ніж продам для них...» [139, арк. 21]. Виручені таким чином радянські гроші, міняли на польську валюту, яка залишалася в обігу на території ГГ [197, арк. 15]. Наприклад, 8 651 злотий і 1 300 крб. було вилучено під час арешту подружжя Серафимовських, яке привернуло увагу пильних сусідів продажем двох ліжок і дивана [174, арк. 17].

До рядів спекулянтів долучалися і тисячі біженців, для яких реалізація власних речей була чи не єдиною можливістю не померти від голоду. Будучи у скрутному становищі, деякі з поляків, що мешкали на території, окупованій Німеччиною, нелегально переходили радянсько-німецький кордон і тут спродували свої пожитки [162, арк.12]. Ще один спосіб заробітку, до якого вдавалися більш ризиковані безробітні поляки, – переведення через кордон співвітчизників-нелегалів. Влітку 1940 р. ціна за переправу через кордон сягала 2 тис. карбованців [188, арк.76]. Згодом на радянсько-німецькому кордоні з'явилася ціла мережа провідників, до яких у березні 1940 р. приєдналися С. Щепаняк [196] та комендант «Стрільців» м. Сарни С. Ратайчик [124]. 18 серпня 1940 р. останнього арештували органи НКВС і звинуватили в «...нелегальному переправлянні антирадянськи - налаштованих осіб через кордон за грошову винагороду...» [124, арк. 47].

Всупереч дійсності, партійні чиновники звітували про «цілковиту ліквідацію безробіття – важкої спадщини капіталізму» [6, арк. 8]. Проте ніде не зазначалося, куди поділася армія польських чиновників, підприємців, військовослужбовців, які втратили роботу після 17 вересня 1939 р.

Дискримінаційна політика торкнулася усіх, без винятку, соціальних груп населення. Постанова політбюро ЦК КП(б)У «Про виплату пенсій пенсіонерам бувшої західної України», прийнята 14 грудня 1939 р., залишила без засобів на

існування «колишніх воєвод, ксьондзів, генералів, офіцерів, жандармів, поміщиків, прокурорів, голів і членів територіальних судів», [450, с. 578] інших державних чиновників, що призначалися польським урядом. Не дивно, що без пенсійного забезпечення залишилося здебільшого польське населення, адже державна політика Польщі впродовж міжвоєнного періоду давала можливість представникам титульної нації зайняти посади більшості категорій, зазначених у постанові.

Не дивлячись на численну кількість партійних функціонерів і спеціалістів різних галузей, що прибули на заклик партії до щойно приєднаних областей, катастрофічно не вистачало спеціалістів банківської сфери, зв'язку, лікарів, вчителів, працівників залізниці та інших галузей народного господарства. Частково їх нестача покривалася за рахунок біженців. Так, на прохання Дубенського РК КП(б)У, 11 жовтня 1940 р. бюро Рівненського обкому дало дозвіл на право проживання в м. Дубно 26 біженцям – лікарям, вчителям і бухгалтерам [290, арк. 150; 331 с. 86-87]. Зауважимо, що на території області станом на 29 березня 1940 р. було обліковано 1808 сімей (5138 осіб) біженців, з них 930 поляків, лише 223-є з яких побажали залишитися в СРСР [274, арк. 26].

Особливо потерпала через відсутність спеціалістів реорганізована освітня галузь. На початок 1940 р. у Рівненській області не вистачало 1330 освітян. 987 спеціалістів, прибулих зі східних областей України, не ліквідували критичну ситуацію у навчальних закладах. Попри складну економічну ситуацію, чимало вчителів-поляків відмовлялися працювати в радянській системі освіти, оскільки вона стала засобом масової пропаганди радянського способу життя і мала чітке ідеологічне спрямування. Силовим органам доводилося вдаватися до погроз, щоб примусити колишніх директорів та вчителів загальноосвітніх шкіл повернутися на свої посади. Ч. Богдановському, колишньому директорові загальноосвітньої школи колонії Вовковії Дубенського повіту (нині с. Вовковиї Демидівського р-ну), було вказано два шляхи: або до в'язниці, або до керівництва школою. Аби уникнути радянських

казематів, 28 жовтня 1939 р. він приступив до виконання обов'язків директора [296].

Згода працювати в радянській освіті, проте, не забезпечувала польським учителям спокійного існування. Чимало з них упродовж 1940 р. поповнили лави в'язнів. Серед таких І. Кочмарик – вчитель фізики м. Дубровиця [17], Т. Сцивярський – вчитель географії та історії с. Мишаків, Людвипільської гміни (нині не існує) [15], Ч. Богданович – вчитель школи с. Шепетин Дубенського повіту (нині Дубенський р-н) [13]. Пильність до роботи працівників освітньої галузі відобразилася у резолюції пленуму ЦК КП(б)У «Про роботу Львівського і Ровенського обкомів КП(б)У» (28-30 листопада 1940 р.), що зобов'язувала партійні організації викривати буржуазних «польських та єврейських націоналістів, які подекуди пробралися на педагогічну роботу в деякі школи і вузи» [11, арк. 5]. Постійні чистки з метою виявлення так зв. класово-ворожих елементів стали традиційним явищем і в державних установах, торгових і господарських закладах.

Об'єктивно буде зазначити, що при існуванні Другої Речі Посполитої чимало вчителів польських шкіл не приховували зневаги до дітей – представників національних меншин (українців, євреїв). Першість у переслідуванні цієї категорії учнів належала колишнім військовослужбовцям, які, будучи в резерві Війська Польського, очолювали навчальні заклади початкової і середньої ланки. Зайнявши свої попередні посади при радянській владі, вони часто ставали жертвами помсти місцевих жителів. «Польські діти мене не любили і знущалися наді мною. Штовхали мене, кидали моє пальто на підлогу і топтали ногами. Про це я неодноразово говорила своєму вчителю Гжибеку, який відповідав, що нічого тобі не станеться... Коли Гжибек до мене звертався, то ніколи не називав по імені, а завжди називав жидівка», – свідчила на допиті у слідчій справі М. Гжибека дев'ятирічна С. Ейвін, учениця Сарненської школи № 1. У звинувачувальному висновку від 4 грудня 1940 р. серед іншого вчителю інкримінувалося погане ставлення до учнів-євреїв з проявами антисемітизму [213, арк. 44-45 зв., 58].

Радянські реформи в гуманітарній сфері життя шокували польське населення. Ліквідація польських шкіл, 940 яких діяли на території області до вересня 1939 р. [288, л. 49], українізація освіти були не єдиними кардинальними змінами. Зникла польська преса, а ще донедавна популярні видання з історії Польщі були названі ворожими і націоналістичними та підлягали суцільному знищенню [7, арк.10].

Як вже зауважувалося, на початковому етапі радянізації місцевої владі довелося змиритися з тим, що вакантні місця в багатьох галузях народного господарства зайняли «класово-ворожі елементи», переважно поляки і євреї, але процес їх заміни тривав безперервно. Так, для роботи на Ковельській залізниці, до якої увійшли два великі залізничні вузли в Здолбунові й Сарнах, наркомат шляхів відрядив 1 500 спеціалістів. У звітній доповіді секретаря Рівненського обкому КП(б)У В. Бегми на 1-й обласній партійній конференції зазначалося, що до вересня 1939 р. 94% працівників залізниці було укомплектовано поляками, українці залучалися переважно до тимчасових робіт, її кадровий склад становили особи, що заслужили довіру від польського уряду. Так зі 140 осіб, які працювали на ст. Рівне, 56 були відзначені державними нагородами (медалями і хрестами) [6, арк. 30].

Ліквідація зазначеного контингенту спеціалістів здійснювалася в радянському стилі, більшість залізничників було арештовано 17-21 вересня 1939 р. Це призвело до колапсу залізничного сполучення, з яким нові чиновники не могли впоратися. У додатку до протоколу засідання бюро Рівненського обкому КП(б)У від 24 лютого 1940 р. вказувалося, що «план завантаження вагонів систематично не виконується, приміщення вокзалів на вузлових станціях Здолбунів і Сарни знаходяться в антисанітарному стані, довідкові бюро і буфети не працюють, провідників пасажирських вагонів немає...». Окрім цього в документі відмічено, що керівництво залізниці і судово-слідчі органи ведуть недостатню боротьбу з диверсіями з боку ворожих елементів, зафіксованих як на Здолбунівському, так і Сарненському відділеннях [7, арк. 45]. Важливу роль у ліквідації «шкідників» на

залізничному транспорті відіграло пильне українське населення, яке фіксувало антирадянські висловлювання поляків. Працівник залізничної ст. Рівне М. Деніга поінформував, що чув як його колега, колишній капрал польської армії Д. Муляр, казав: «Гітлера треба сюди, щоб він скинув бомбу і розбомбив би все місто разом з радянською владою...» [32, арк. 45]. Ще один працівник станції чув від того ж Д.Муляра наступне: «При існуванні польської влади усі люди жили набагато краще, ніж живуть тепер при радянській. Раніше було все необхідне для людини: мануфактура, хліб, різноманітні продукти. А зараз нічого ніде не достанеш, ходиш роздягнений і голодний» [32, арк. 31].

Регулярні арешти, що відбувалися серед працівників установ і організацій, змушувала поляків лишати домівки і робочі місця надані їм радянською владою, через відсутність власних кадрів. Особливо хитким було становище колишніх польських державних службовців у 1940 р. Ті, хто уникнув весняної чистки, робили спроби нелегального переходу радянсько-німецького кордону. «Будучи на роботі у якості техника Більсько-Вольського лісництва (нині Володимирецький р-н), я помітив, що з боку громадських організацій до мене проявлялась недовіра. Голова Більсько-Вольської сільської ради та один з жителів відверто говорили, що за поляками потрібно стежити і увесь час встрявали в мої справи. Це мене надто хвилювало, я чекав від них наклепів на мене. 17 листопада 1940 р., перебуваючи на пошті разом з лісничим Т. Свендровським, від листоноші ми дізналися, що начальник міліції прийде нас арештовувати... Боячись обмов і арешту органами НКВС ми вирішили втікати у Німеччину, що і намагалися здійснити в ніч з 21 на 22 листопада 1940 р.», – свідчив С. Станкевич [150, арк. 14-14 зв.]. Різного роду чутки, що ширилися серед місцевого населення погіршували і без того хисткий психологічний стан поляків. Арештований після невдалої спроби суїциду Б. Горбатовський розповідав: «У червні 1940 р. я справді хотів застрелитися, а заставило мене це зробити наступне. Після встановлення радянської влади на території західних областей України я думав, що мене вишлють з родиною за те, що я добровільно служив у польській армії і перебував у організаціях. З цим

я змирився, але коли після виселення осадників стали говорити, що тепер будуть висилати лише чоловіків, з цим я змиритися не зміг. Я не хотів розлучатися з родиною і вирішив покінчити життя самогубством» [198, арк. 22-23].

Одночасно з проведенням реформування суспільства в радянському стилі поступово проявлялася ще одна невід'ємна його ознака – щільна мережа спостерігачів-інформаторів, що покривала усі без винятку сфери життя. Статистичні відомості НКВС УРСР за 1941 р. свідчили про значне зростання кількості інформаторів, до залучення яких карально-репресивні органи приступили одночасно з переходом радянсько-польського кордону. Загалом на 1 березня 1941 р. по західних областях України налічувалося 30 322 агенти НКВС. Лише за січень 1941 р. по Рівненській області в агентурно-інформаторську мережу було завербовано 157 осіб [278, арк. 11, 5]. Аналіз значної кількості АСС дозволяє стверджувати, що основним джерелом постачання інформаторів були в'язниці, де «опрацьований» контингент погоджувався на співпрацю, взамін на звільнення. Серед таких осіб було чимало поляків. Ілюстративним матеріалом для підтвердження цієї думки є слідча справа І. Войтуна, арештованого 30 березня 1940 р. за підозрою у злочинах, передбачених ст. 54-11, 54-10 ч. І КК УРСР. Під час слідства було з'ясовано, що він до 1937 р. служив капралом прикордонного батальйону КОП м. Березно, а одружившись переїхав жити до м-ка Людвипіль (тепер смт Соснове Березнівського р-ну), де відкрив приватну майстерню з пошиття взуття. Численні свідки запевняли слідство, що І. Войтун був палким патріотом Польщі, членом провладної партії ОЗН та організації «Стрільці» [225, арк. 17-29]. У багатьох інших випадках (Є. Ковалюк, Т. Преденкевич, В. Лапінській, І.Ляхович та ін. [94, 99, 111, 132]), осіб, арештованих у березні - квітні 1940 р. за аналогічними звинуваченнями, Особливою нарадою при НКВС було засуджено до 8-ми років ВТТ. У випадку з І. Войтуном справу було закрито на підставі ст. 197 частини 2-ї КПК УРСР і арештованого звільнено [225, арк. 44]. Це дає можливість припускати, що І. Войтун, перебуваючи у Рівненській

в'язниці НКВС №1, зазнаючи моральних і фізичних тортур, погодився на співпрацю з репресивними органами, долучившись до численної армії сексотів.

Подібний випадок фіксуємо і в АСС на кондуктора товарних вагонів ст. Сарни – С. Лесяка. У справі останнього слідчі не взяли до уваги ні місце роботи в'язня – залізницю, ні його членство у т.зв. «фашистській організації КПВ» (Kolejowe przysposobienie wojskowe), у якій він був активним членом, про що заявляв на допиті, ні те, що арештований рахувався капралом Війська Польського у резерві. Навіть свідчення очевидців про те, що С. Лесяк мав зв'язок з польською розвідкою і, будучи кур'єром, доставляв пакети із таємною інформацією в так зв. «двуйку», не стали на заваді його звільнення з-під варти 10 лютого 1940 р.[226, арк. 3, 10 зв, 15-18, 21]. І це в той час, коли більшість залізничників було засуджено до 8-ми років ВТТ лише за професійну діяльність. «Незважаючи на те, що слідством встановлено перебування В. Козловського в польських легальних організаціях «Шляхта загорова» і «Стрільці» (у справах, що закінчувалися звинувачувальними висновками ці організації фігурують як фашистські і націоналістські – авт.), а також він сам цього не заперечує, але в керівництві цими організаціями не знаходився і був рядовим їх членом... через це, керуючись ст. 5 КПК УРСР, слідство у справі Козловського припинити», – з таким обґрунтуванням 13 жовтня 1939 р. було звільнено з в'язниці начальника залізничної ст. Кам'яниця Волинська (тепер с. Підлужжя Дубенського р-ну), арештованого разом з іншими залізничниками 26 вересня 1939 р. у м. Здолбунів [223, арк. 3, 8-10]. Таке подвійне правосуддя можна пояснити лише зацікавленістю НКВС у використанні частини арештованих для власних потреб у якості інформаторів. У випадку з С. Лесяком і В. Козловським – як інформаторів на важливому стратегічному об'єкті - залізничній станції. Варто зазначити, що чимало агентів з числа в'язнів через певний час знову поверталися до в'язниць НКВС. П. Ліпський, завербований у травні 1940 р. Рівненським РВ НКВС в агентурно-інформаторську мережу, був арештований 17 серпня 1940 р., оскільки повідомив односельцю Г. Бірюку, що органами НКВС йому запропоновано

бути секретним співробітником, на що він дав свою згоду, аби вийти з-під арешту. «Але я не дурень і видавати НКВС своїх людей не буду», – заявив у приватній розмові П. Липський [81, арк. 31, 32]. До в'язниці потрапив і завербований у жовтні 1939 р. старший ремонтник ст. Рівне І. Ольшевський. Залучений як інформатор, він приховав від карально-репресивних органів свій «досвід роботи» у подібній якості: з 1936 р. і до початку німецько-польської війни він працював таємним агентом поліції м. Рівне і з метою конспірації мав псевдо «Максим» [38, арк. 42, 43]. Про моральний стан завербованих осіб свідчать зізнання С. Гржимського, працівника комунального відділу Дубенського міськвиконкому: «Вийшовши з МВ НКВС я зустрів кілька місцевих жителів, яких я знав і вони знали мене. Мені здалося, що всі звернули увагу на те, що я був у НКВС і що інженер, якого я зустрів на сходах, здогадався, що я приходив на когось заявляти. Йдучи додому і обдумуючи, як мені відмовитися від співробітництва з органами НКВС, я вирішив втікати з м. Дубно до брата Тадеуша у Варшаву». Зауважимо, що при зустрічах з співробітниками НКВС С. Гржимському неодноразово наголошувалося, що за відмову співпрацювати він може більше не побачити свою доньку і що в'язницю, на будівництві якої працює, чоловік будує для себе. Згодом, після арешту, С. Гржимського звинуватили у «свідомому розголошенні державної таємниці» [192, арк. 38-40].

Незважаючи на складні умови існування, поляки не втрачали надію на відновлення держави. Свої сподівання вони демонстрували в народній творчості. Наприклад, 2 липня 1940 р. при арешті Є. Ковалюка було вилучено і використано в якості речового доказу рукопис складеної ним пісні:

«С Запада на Восток много градовых туч идет. За ними поляков, аж темно будто бы ночь. Идут, а души их тешатся радостью, Что нас освободят от непрошенных гостей. А когда мы объединимся в один уж ряд, то отдохнем на берегу Черного моря. От моря до моря будет польский наш край. В этом марше сил нам Боже дай, Боже дай. Маршалу Сикорскому слава честь, слава честь. Он ведет наших братьев немцев сжать, немцев сжать. А когда немцев

выдушим, как сыр, то порядок сделаем тогда в государстве СССР» [94, арк. 36-37].

За кілька місяців існування тоталітарного режиму збройні сили і карально-репресивні органи фактично «знешкодили» польський сегмент західноукраїнського суспільства. Значну роль у цьому процесі відіграли акції з примусового виселення поляків, ініціатором яких був НКВС. На думку представника російського товариства «Меморіал» А. Гур'янов, кожна з чотирьох депортацій 1940-1941 рр. стосувалася різних категорій громадян, які у тодішній справовиробничій термінології мали свою назву і на поселенні утримувалися окремо від інших: у лютому 1940 р. – «спецпоселенці-осадники» (осадники і лісники), у квітні 1940 р. – «адміністративно-вислані», в кінці червня-початку липня 1940 р. – «спецпоселенці-біженці», у травні-червні 1941 р. – «зсильнопоселенці» [386, с. 2].

Акцентуємо увагу на тому, що для прийняття рішень по виселенню кожної із зазначених категорій НКВС відігравав ключову роль, не лише подаючи письмові пропозиції до вищих органів влади, а й розробляючи нормативні документи та інструкції по переселенню і порядку утримання депортованих на місцях їх розселення. У випадку з депортацією спецпоселенців-осадників технологічний ланцюжок розпочинався 2 грудня 1939 р. листом наркома Л.Берії у ЦК ВКП(б) Й. Сталіну. Подальшу долю цієї групи «соціально-небезпечних» громадян було вирішено на підставі постанови Ради народних комісарів (РНК) СРСР від 29 грудня 1939 р. №2122-617сс. Упродовж 10-13 лютого 1940 р. до Кіровської, Пермської, Вологодської, Архангельської, Івановської, Ярославської, Новосибірської, Свердловської та Омської областей, Красноярського і Алтайського країв було депортовано 27 468 сімей, або 139 590 осіб [330, с. 26].

Друга хвиля вислань охопила значно менший відсоток польського населення. Однак, як зауважують українські науковці О. Лисенко і Т. Вронська, у більшості документів карально-репресивних і радянських партійних органів, як майбутні жертви фігурують різні верстви громадян

«колишньої буржуазної Польщі», іноді під збірним поняттям «поляки». Але варто враховувати той факт, що до їх числа потрапило чимало етнічних українців, які прийняли римо-католицьке віросповідання і розмовляли як українською, так і польською мовами, що призводило до помилкової ідентифікації їх національності [374, с. 44].

Відповідно до постанови РНК СРСР № 289-127сс від 2 березня 1940 р., вивезенню підлягали три категорії населення: до 15 квітня 1940 р. родини в яких не було годувальників, сім'ї військовополонених польських офіцерів і репресованих представників польського держaparату, власників приватних сільськогосподарських маєтків, підприємців, жандармів, що були заарештовані відразу після радянського вторгнення і перебували на території Західної України. Таким чином, здійснювалися репресії «за сімейним принципом» – типове явище для радянської тоталітарної системи. Окрім цієї групи, висилалися громадські і політичні діячі, українські націоналісти та члени КПЗУ [313, с. 110]. 7 березня 1940 р. Л. Берія видав наказ № 00308 про організацію при управліннях НКВС західних областей України і Білорусії оперативних трійок для проведення виселення родин репресованих [386, с. 3]. На відміну від першої акції, друга тривала майже два місяці - з 13 квітня по червень 1940 р. Особи, які потрапили до списку на депортацію, попередньо піддавалися неодноразовим обшукам і реквізиціям. У переважній більшості це були беззахисні жінки та діти, що не могли чинити спротиву представникам силових органів. Як свідчила В. Цалова – вчителька Здолбунівського ліцею, після арешту її чоловіка вона неодноразово викликала на допити до РВ НКВС і пережила кілька нічних обшуків перед депортацією 13 квітня 1940 р. У ніч напередодні виселення в неї було забрано всі дорогоцінності та гроші. Їй дозволили взяти з собою лише ті речі, на які вказав співробітник НКВС. «...Турбувалася про маленьку донечку, яка могла не витримати важкої подорожі, серце моє краялося і пекло від болю, бо те єдине дитятко можу втратити...», – так описує вона свої переживання [303].

Інструкція, якою регламентувалися дії оперативних груп, передбачала початок операції по виселенню незадовго до світанку, що і було здійснено у випадку з В. Цаловою. На квартирі родин, що підлягали депортації, попередньо проводився обшук на предмет виявлення зброї, контрреволюційної літератури та іноземної валюти, лише тоді жертвам репресій оголошувалося про виселення. Відповідно до інструкції, нерухоме майно і торгово-промислові підприємства депортованих сімей підлягали конфіскації, опечатувалися і по акту передавалися місцевим органам влади. Щодо побутових цінностей (каблучок, сережок, годинників, портсигарів, браслетів, ін.) та грошей, то вони не підлягали конфіскації, їх особи, які виселялися могли брати без обмеження кількості і суми. Однак, як свідчать очевидці, в цьому пункті представники оперативних груп були далекі від виконання інструкції. Більшість жертв репресій позбулися своїх заощаджень і дорогоцінностей ще до того, як дізналися про свою подальшу долю, незважаючи на те, що в приписі йшлося про категоричну заборону, з подальшою судовою відповідальністю, учасникам операції присвоювати речі осіб, які потрапили у список на виселення. Зазначена інструкція містила ще один пункт стосовно нерухомого майна: громадяни, які виселялися, мали право залишити своє майно на реалізацію довіреним особам (сусідам, родичам). Останнім давалося десять днів, щоб позбутися залишених пожитків. Виручені таким чином кошти, вони мали передати місцевим відділам НКВС для пересилки депортованим. Нереалізоване майно переходило у власність місцевих органів влади [267, арк. 234-236, 238]. Однак, у спогадах очевидців і доступних дослідникам офіційних документах НКВС немає жодних згадок про отримання спецпоселенцями коштів, виручених таким чином.

Точних даних про кількість осіб, які підлягали висланню немає, оскільки польських офіцерів, на яких розповсюджувалася дія постанови, було знищено в Катині, зарахувавши їх до категорії «запеклих ворогів радянської влади, переповнених ненависті до радянського устрою» [315]. Однак, слід зауважити, що керівництво НКВС УРСР було вкрай незадоволене проведенням операції у

Рівненській, Львівській і Дрогобицькій областях через значний відсоток відсутніх з числа осіб, зарахованих на виселення. Щоб виправити ситуацію, 15 квітня 1940 р. комісар держбезпеки І. Серов наказав сформувати оперативні групи зі складу 2-го і 3-го відділів УДБ і представника кримінального розшуку Управління робітничо-селянської міліції, перед якими поставили завдання з'ясувати нові адреси осіб, що переховуються від виселення шляхом агентурних заходів, а після їх виявлення групувати у вагони і відправляти до місць поселення [267, арк. 240].

На думку польських науковців, найбільших втрат населення Волині зазнало підчас депортацій у лютому і квітні 1940 р. П'ять ешелонів зі спецпоселенцями було відправлено до північних районів Казахстану з залізничних станцій Сарни, Здолбунів, Луцьк і Шепетівка. Ешелон № 4020 з Сарн у складі 54-х вагонів з наявністю 1 278 осіб 16 квітня 1940 р. мав зупинку на ст. Київ-Товарний №1, де спецпереселенці отримали сухий пайок і кип'яток. Зауважимо, що в Києві було сформовано ешелон № 1005 зі «спецконтингентом» – 785 жінками, які направлялися в Середню Азію. До складу ешелону увійшли 38 вагонів, що прибули із Західної України 13 і 16 квітня 1940 р. [274, арк. 64-65]. Г. Грицюк зауважив, що у цей період лише з Рівненського р-ну було виселено 4 520 осіб (1 470 родин). Загалом по західних областях України 75 % виселених були членами родин репресованих раніше громадян, 62, 3 % складали поляки [519, с. 195]. За польськими джерелами, кількість висланих з Рівненської та Волинської областей становить 120 тис. осіб [330, с. 28].

Наступні дві операції по висланню «ворожого елемента» здебільшого стосувалися євреїв-біженців (29 червня 1940 р.) та членів родин «активних учасників контрреволюційної повстанської організації «ОУН» (червень 1941 р.). Загалом з 10 лютого 1940 р. по червень 1941 р. депортовано близько 1 млн. 200 тис. осіб, поляки серед яких становили 65 % [466, с. 146]. 1/3 виселених загинула під час транспортування чи в місцях спецпоселення. За даними П. Еберхардта, у цей період з Волині депортовано 250 тис. осіб [513, с. 74].

Виселення такої кількості поляків, значна частина яких - це діти, жінки і люди похилого віку, свідчить про планомірний підрив генофонду польського народу. Якщо врахувати і те, що широкомасштабні депортації проводилися паралельно зі знищенням польських офіцерів, поліцейських, працівників державних органів влади, землевласників, промисловців і що більшу частину ліквідованого офіцерського складу становили резервісти, мобілізовані за кілька тижнів до взяття їх у полон: учителі, лікарі та інші представники польської інтелігенції, то, на думку Н. Лебедевої, стане очевидним факт геноциду проти польського народу [423, с. 22]. Такої ж позиції дотримується і Н. Дейвіс, констатує «холоднокровне запровадження геноциду», реалізоване у розстрілі приблизно 26 000 військовополонених поляків [391, с. 1034].

Отже, захоплення Червоною армією території Західної України і включення її до складу УРСР докорінно змінило статус місцевих поляків, що заключався в їх перетворенні з державної привілейованої нації на цих теренах у національну меншину [466, с. 146]. Впродовж вересня 1939 – серпня 1941 рр. вони зазнали кардинальних демографічних і соціальних змін внаслідок репресивних заходів (арешти, депортації, примусові виселення і переселення до різних регіонів СРСР). Радянізація краю, націоналізація приватного підприємництва, торгівлі, банків, закладів сфери обслуговування (готелів, ресторанів, перукарень, тощо), конфіскація земельних угідь, реманенту, худоби, негативно позначилися на матеріальному становищі місцевих жителів. Реформи в гуманітарній галузі, потужна антипольська пропаганда мали незворотні наслідки для морально-психологічного стану представників польської національності. Трагізм ситуації, в якій опинилися поляки, яскраво ілюструють записи зі щоденника дубнівчанки С. Курцвайль: «...Що відбулося! Що відбулося! За 18 днів так знищити державу, так насильно роздавити... На сьогодні все втрачено. Щасливий лише той, хто не живе. Іноді мені здається, що я втрачаю глузд» [280, арк. 328].

РОЗДІЛ 3

ПОЛЯКИ ЯК ОБ'ЄКТ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ СРСР

3.1. Військові осадники як найбільш вразлива категорія репресованих

Однією з найчисельніших категорій громадян Польщі – мешканців Рівненщини, що постраждала від дій радянської влади стали військові колоністи. Вони з'явилися на теренах Західної України після 17 грудня 1920 р., відколи сейм одноголосно прийняв рішення про безкоштовне забезпечення солдатів Війська Польського земельними наділами у так зв. «східніх кресах» [357, с. 11]. Аграрне осадництво мало зайняти чільне місце як важливий політичний, соціальний та економічний важіль, спрямований на збільшення польського елемента в західній Волині і стати соціально-політичною опорою правлячого режиму [488, с. 25]. Осадники чітко усвідомлювали своє призначення, свідченням цього є непоодинокі протоколи допитів представників цієї категорії польського суспільства: «Польська влада, – стверджував арештований енкаведистам 5 жовтня 1939 р. Л. Курковський, – насаджуючи поляків-осадників на території Західної України переслідувала наступні цілі: по-перше, на території Західної України, була необхідна колонізаційна політика, оскільки поляків було мало, і через це влада і вплив польського уряду були слабкими. Насаджуючи осадників-колоністів, вона тим самим створювала потужну опору в селі і посилювала свої позиції. По-друге, українське населення було неблагонадійне в плані його підпорядкування польській владі. В будь-який час могли спалахнути повстання. Використовуючи осадників, польська влада забезпечувалася сильним кулаком для боротьби з революційними рухами і в практичній діяльності вона цей кулак використовувала...» [256, арк. 4].

Розселення осадників здійснювалося з урахуванням військової стратегії. Таким чином було створено превентивну оборонну лінію вздовж радянсько-польського кордону. На думку української дослідниці Л. Юрчук, в перспективі

колоністи мали опанувати органи державної влади та місцевого самоврядування. Разом з тим наявність зброї у військових осадників дозволяла використовувати їх для придушення антидержавних виступів [543]. Регулярні військові навчання і діяльність численних військових товариств підтримували на належному рівні військову підготовку осадників. Як приклад, функціонування «Кракусів» - кінної військової організації, найпоширенішої серед цього прошарку польського суспільства. Таким чином, осадники становили достатньо потужне парамілітарне об'єднання, покликане, при потребі, надавати допомогу регулярному Війську Польському.

Проблеми перших років існування осадницьких господарств і економічна криза 1930-х років стали своєрідним «природним добором», після якого лише вправні особи зуміли зробити свої господарства рентабельними. Чимало військових осадників, отримавши посади в державних органах влади, освіти, органах місцевого самоврядування продали або віддали свої землі в оренду. Серед таких учитель с. Нивецьк Дубровицької гміни (нині Дубровицький р-н) Е. Хлебник [230], секретар фінвідділу магістрату м. Рівне К. Кавецький [20], працівник державної лісової охорони Кісорицького лісництва (нині с. Кісориці Рокитнівського р-ну) В. Багінський [241], староста Судобицької гміни (нині с. Судобичі Дубенського р-ну) Т. Вегшайдер [126], старший стрілочник та кондуктор ст. Здолбунів С. Лебеда [118] і П. Новак [172], комендант постерунку поліції ст. Здолбунів В. Якушевський [169], війт м-ка Бережниця (нині Дубровицький р-н) І. Смоленський [31] та ін. Напередодні Другої світової війни кожен восьмий осадник на «східних кресах» був задіяний у роботі місцевих органів самоврядування [369, с. 221]. У Волинському воєводстві їх частка на державних посадах складала 38,1% [442, с. 89].

За статистичними звітами відділу землеустрою Рівненського обласного управління сільського господарства, найбільша кількість осадницьких господарств станом на 1939 р. існувала на території Рівненського повіту – 615, на другому місці був Дубенський повіт - 479. Найменша кількість осадників була у Сарненському повіті, їм належало всього 101 господарство.

Господарства військових осадників на Рівненщині (1939-1940 рр.) [12,
арк. 2-3]

№	Повіт	Кількість господарств	Загальна площа (га)	Коней	Корів
1.	Дубенський	479	7544	1094	1698
2.	Здолбунівський	218	3065	239	207
3.	Костопільський	128	2265	113	212
4.	Рівненський	615	7546	611	424
5.	Сарненський	101	4180	303	740
	Всього:	1541	24600	2360	3281

Дещо відмінною є статистика радянських партійних документів 1940 р., за якою станом на 17 вересня 1939 р. на території, яка увійшла до Рівненської області, нараховувалося 1709 осадницьких господарств, яким належало 26061 га землі [6].

Військові осадники не забували про свій прямий обов'язок – зміцнення позицій польської влади і при найменшому прояві небезпеки були надійними захисниками її інтересів. Так сталося в с. Дермань Здолбунівського повіту, де 2 вересня 1939 р. силами військового осадництва і поліції було придушено повстання українського селянства, організоване ОУН, проти представників місцевої польської влади і арештовано заклотників [185, арк. 16; 395, с. 30].

Початок Другої світової війни поставив крапку на спокійному, розміреному житті осадництва. Переважна його більшість, як резервісти Війська Польського, була призвана на війну з Німеччиною. Ті ж, що залишилися, несли відповідальність за організацію правопорядку в населених пунктах краю. Саме вони, не чекаючи розпоряджень від влади, стали на перешкоді частинам Червоної армії, які 17 вересня 1939 р. почали масштабну окупацію Рівненщини. Через два дні осадники зі зброєю в руках зустріли частини радянських військ, що вступили до м-ка Клевань [231, арк. 11] (нині Рівненський р-н). А в ніч з 19 на 20 вересня ними був обстріляний військовий

потяг з червоноармійцями на ст. Івачків (нині Здолбунівський р-н) [118, арк. 38]. Українці – жителі населених пунктів, де ще до приходу Червоної армії було роззброєно постерунки поліції і встановлено тимчасові органи радянської влади з місцевого активу, боялися розправи від мешканців сусідських військових осад. Жителі м-ка Бережниця Сарненського повіту (нині Дубровицький р-н) створили Червону гвардію для охорони села від озброєних осадників с. Антонин, Зарічиця і Нивецьк [264, арк. 1]. Подібна ситуація виникла і в сс. Здовбиця (нині Здолбунівський р-н) і Тайкури Здолбунівського повіту (тепер Рівненський р-н), де озброєні осадники погрожували розправами місцевим українцям [118, арк. 38].

З приходом радянської влади ситуація кардинально змінилася. Задовго до «визвольного походу» більшовицькі очільники цю категорію польського суспільства зарахували до ворожої. Репліка М.Хрущова, що «осадник – поліцай в одязі селянина», стала фактично вироком польському осадництву. У документах НКВС зазначалося, що серед військових колоній на території Рівненського повіту найбільший інтерес представляє кол. Креховецька, заселена виключно демобілізованими підofiцерами 1-го уланського полку. У звіті вказувалося: «Майже всі осадники колонії підтримують тісний зв'язок з полком, командування якого періодично відвідує колонію... Цією колонією цікавиться і уряд – у 1929 р. на відкриття колонією «народного» дому останню відвідував президент Польщі Мосціцький...» На думку співробітників карально-репресивних органів, така увага до осади була зумовлена її спеціальним призначенням – виконанням диверсій, завдань шпигунського характеру та ін. [276, арк. 114]. НКВС УРСР склав список військових осад, які вимагали особливої уваги. На Рівненщині в їх число потрапили: три колонії Костопільського повіту, в яких проживало понад 20 родин, 11 колоній Рівненського повіту з понад 560-ма осадницькими родинами; 7 осад Здолбунівського повіту у яких мешкало 146 родин; дві осади Дубенського повіту з 35-ма родинами [276, арк. 116-118]. Сприймаючи військових осадників як реальну загрозу, нова влада розгорнула масштабну пропагандистську акцію

з цькування місцевих осадників, зарахувавши їх до «злісних ворогів трудового народу». Вже у вересні 1939 р. до в'язниць потрапило чимало представників цієї соціальної групи, але згодом більшість їх було звільнено. Після нетривалого перебування в радянських казематах на волю вийшли В. Багінський [241], М. Пивоварський [242], В.Шиманський [243], Г. Мат'яс [244], Ф.Чеховський [245], І. Кмец [246], С. Русс [247], І. Мусев [248] та ін. Долю інших, у тому числі й представників державних органів влади, місцевого самоврядування і нелегалів, вирішувала Особлива нарада при НКВС СРСР. Серед таких – поліціанти І. Людвічак [108] і В. Якушевський [169], С. Жебка [161], І. Данилевич [164] та ін.

Осадники опинилися у лещатах між карально-репресивними органами і місцевим українським населенням, яке прагнуло помсти. Узнаки давалася політика Польщі стосовно українців у міжвоєнний період. Багато хто з радикально-налаштованих поляків у цей час відкрито залякував місцеве населення, виступаючи у громадських місцях, на урочистостях чи інших людних заходах. Особливою гостротою вирізнялися виступи членів польських організацій «ОЗН», «Шляхта загорова» та «Стрілецького союзу». Так, будучи секретарем останньої, бухгалтер Клеванського лісгоспу І. Ковальський неодноразово дозволяв собі вислови на зразок: «Польща для поляків, а не для українців і більшовиків» [57, арк. 13]. Впевненості місцевим українцям надавали і пропагандистські акції, до яких вдавалася радянська влада. Військові літаки розкидали листівки з закликком боротися з панамі, хто чим може: сокирами, вилами, косами. Цей заклик був підтриманий українським населенням сс. Басів Кут, Тинне і Дворець – передмість м. Рівне. За словами капрала К. Годовського, тут осадників було вщент пограбовано, серед тих, кому вдалося врятуватися втечею – капітан резерву Я. Голомб [301]. Аби уникнути фізичної розправи, жителі деяких осад у нічний час переховувалися в найближчих чагарниках і лісах, інші ж по черзі несли нічну варту в осадах, озброєні вогнепальною зброєю з місцевих постерунків поліції [357, s. 172]. Налякані вартові затримували усіх підозрілих осіб, що наближалися до

поселень осадників [185, арк. 24]. Водночас деякі українські родини допомагали осадникам переховуватися від свавілля своїх співвітчизників. Непоодинокими були і випадки збору підписів серед місцевих українців на користь ув'язнених осадників [357, s. 159, 172]. Так, майже всі жителі с. Студянка Дубенського повіту (тепер Дубенський р-н) поставили свої підписи під листом від 17 грудня 1939 р., адресованим повітовому відділу НКВС у м. Дубно на захист полковника у відставці Ф. Дзевіцького, запевняючи, що останній «впродовж 20-ти років свого перебування в Студянці ніяких образ не чинив, а чим міг старався допомогти...» [249, арк. 16]. Намагалися врятувати від в'язниці свого односельця К. Павельчика і жителі ос. Траугутовка Рафалівської гміни. Чоловіка було зараховано до числа осадників через те, що він разом з родиною проживав у господарстві свого брата-осадника [240, арк. 13].

Разом з тим, непоодинокими у АСС находимо листи й протилежного змісту, адресовані районним відділам НКВС. Один з них: «...Ногай Ян, Скшипек Вацлав і Павляк Марцін були посаджені у 1921 р. кол. Польською владою... їх метою, як і взагалі осадників-колоністів, було ополячення місцевого населення, нагляд за нами і загалом бути оплотом польської держави на західних рубежах українських земель» [185, арк. 17].

Окремі осадники не стали чекати репресій з боку нової влади: перейшовши на нелегальне становище, вони шукали можливості вирушити у напрямку так зв. «Зеленого кордону», аби дістатися до центральних районів Польщі [357, s. 249]. Так вчинив І. Данилевич, зазнавши переслідувань з боку жителів м-ка Гориньгород (нині с. Гориньград Рівненського р-ну). До січня 1940 р. він переховувався у свого тестя в м. Рівне, а в січні нелегально перейшов радянсько-німецький кордон. Маючи невиліковну інфекційну хворобу і отримавши відмову на проживання у своїх родичів з Варшави, І. Данилевич був змушений повернутися на Рівненщину, де і потрапив до в'язниці [164, арк. 13].

Переважна більшість осадників залишалася у своїх господарствах не маючи інформації про ситуацію, що склалася на світовій арені. Серед них поширювали чутки про підготовку збройного повстання проти радянської влади. Така інформація, зокрема, розповсюджувалася серед підофіцерів-резервістів, які проживали в м. Острог від осадника Томашевського з ос. Єломалин (нині не існує). Зі слів останнього було відомо, що в с. Дермань Здолбунівського повіту осадники переховують велику кількість зброї, призначеної для антирадянського повстання [201, арк. 21]. Щоб уникнути збройних сутичок з радикально налаштованим населенням, влада наказала всім здати зброю до місцевих відділів міліції.

Варто зауважити, що на території Волинського воєводства вбивства військових осадників місцевими українцями у цей період траплялися вкрай рідко. Трагічний випадок стався в ос. Стівбець, Дубенського повіту, де було вбито батька осадника В. Матеуцака, а його самого поранено вилами. Як зазначала польська дослідниця Я. Стівбняк-Смогоржевська, з 34-х аналізованих нею осад, в яких у вересні 1939 р. мали місце мародерства, 29 знаходилися на території сучасної Республіки Білорусь і лише п'ять на Волині [533, s. 266].

На вимогу тимчасових радянських партійних органів були створені місцеві селянські комітети, які постановили конфіскувати майно з осадницьких господарств. Декларація Народних Зборів Західної України про конфіскацію земель поміщиків, монастирів та крупних державних урядовців від 28 жовтня 1939 р. проголошувала, що «питання про землі осадників вирішують селянські комітети», закликаючи останніх дотримуватися «залізної революційної дисципліни, до охорони від розтягнення колишніх поміщицьких маєтків, будівель та інвентарю, що є віднині священним і недоторканим добром народу» [329, с. 32-33]. Виконуючи «волю народу», у військові осади завітали представники комітетів і на свій розсуд стали розпоряджатися майном осадників. Представники тимчасових органів влади в ос. Болеславіце Рівненського повіту вирішили спочатку націоналізувати коней, корів та іншу

дрібну худобу, лишивши по одній корові лише для тих родин, у яких були діти. На обійстя кожного осадника було примусово приписано по одній українській родині [357, s. 159]. В ос. Креховецькій цього ж повіту селянський комітет прийняв рішення дати найзаможнішим осадникам кілька днів, щоб ті без спротиву вибралися зі своїх господарств. Таку ж вимогу було поставлено і перед родиною Д. Монжк-Градосельської, яка у жовтні 1939 р., забравши частину особистих речей і меблів, була змушена переїхати до м-ка Тучин [357, s. 249].

21 грудня 1939 р. політбюро затвердило пропозицію ЦК КП(б) України про використання майна осадників. Рішення стосувалося всієї землі останніх, окрім раніше розділеної між селянами, що передавалася земельним фондам обласних комітетів для подальшого наділення колгоспів і радгоспів. Коні, худоба і сільськогосподарський реманент з осадницьких господарств також переходили до колгоспів і радгоспів. Будинки осадників пропонувалося використовувати для державних установ, шкіл, лікарень, пунктів зв'язку, квартир для вчителів і лікарів.

Конфіскованим майном з господарств колоністів у березні 1940 р. було, зокрема, укомплектовано Рівненський палац піонерів. Необхідна кількість меблів, килимів, музичних інструментів (роялів, піаніно) мала бути доставлена до 15 березня 1940 р. [329, с. 47-48].

Уже на кінець 1939 р. по всій території області було націоналізовано 26 038 га осадницьких земель, які були розділені між безземельними селянами, робітниками, службовцями, держгоспами, або відійшли до держземфонду [13, арк. 3].

Частину земельних угідь колишніх осадницьких господарств у березні 1940 р. було виділено під приміські овочеві господарства. Зокрема, на землях військової ос. Бортниця Дубенського р-ну площею 923 га, в тому числі 53 га фруктових садів, було організовано радгосп садово-городнього напрямку «Ім. 22-річчя Червоної армії», на місці осадницьких господарств в ос. Підзамче,

Глибока Долина, ур. «Ферма – Новий Двір» та маєтку «Тюремна» загальною площею 105 га організовано овочеві господарства [7, арк. 60].

На початку грудня 1939 р. політбюро ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР взялися до підготовки першої масштабної депортації осадників та їх сімей у віддалені райони країни. 5 грудня РНК прийняла постанову № 2001-558 сс., тоді ж затверджену на засіданні політбюро ЦК ВКП(б), про створення спецпоселень для 21 тис. сімей осадників. За цим документом переселення планувалося на початок січня 1940 р. Але вже в кінці грудня почалося виселення окремих осадницьких родин, члени яких перебували під слідством як соціально-небезпечні елементи. Так трапилося з родиною П.Тупая, її у складі 7-ми осіб 31 грудня 1939 р. в адміністративному порядку було виселено з с. Понятовка Дубенського повіту. При виселенні родина залишила двокімнатний дерев'яний будинок, клуню, хлів, критий черепицею, жнивварку, дві корови, двоє коней і 20 га землі [304]. Така ж доля спіткала арештованого 24 грудня 1939 р. осадника с. Нивецьк Сарненського повіту Е.Хлебніка. Відразу після звільнення з в'язниці його разом з родиною у складі 5-ти осіб було вивезено у віддалені райони СРСР [230]. Таким чином, осадників, арештованих райвідділами НКВС, напередодні депортації звільняли з-під варти відразу після арешту, не провівши жодного допиту, як у випадку з В. Мельником із ос. Сарни [251, арк. 7] і В. Зажицьким із ос. Антонин Сарненського повіту [254, арк. 8]. При звільненні ця категорія в'язнів давала підписку про невиїзд з постійного місця проживання [250, арк. 11].

Основним документом з підготовки та проведення спецоперації стосовно осадників і лісників була директива наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 19 грудня 1939 р. № 5648/5. Відповідно до неї, всі населені пункти, в яких мешкали осадники, були поділені на оперативні дільниці (76 дільниць на всій території Західної України), очолені оперативними трійками з досвідчених співробітників УНКВС. До Рівненської обласної оперативної трійки увійшли: начальник ОУ НКВС капітан держбезпеки Крутов, начальник відділення ГЕУ НКВС СРСР старший лейтенант держбезпеки Зубов, заступник начальника

УРСМ НКВС УРСР капітан міліції Гребченко [272, арк. 103]. Загалом у всіх новостворених областях було сформовано 6699 оперативних груп (до кожної входив один чекіст в якості керівника, один співробітник партапарату, один боєць військ НКВС, два представники місцевого сільського активу чи робітничо-селянської гвардії, один місцевий активіст для перепису майна і один провідник з перевірених місцевих селян). Для укомплектування опергруп з інших областей УРСР було викликано 2080 співробітників оперативного складу, 1920 службовців міліції і 5229 бійців військ НКВС. 3424 особи залучалися до виселення осадників з місцевих карально-репресивних органів. У кожній оперативній дільниці була передбачена резервна група з військ НКВС. Загалом у операції взяло участь 54 174 особи. Облік осадників і лісників здійснювався співробітниками органів УНКВС у суворій конспірації і нерозголошенні справжніх його причин, рекомендувалося проведення перепису пояснювати необхідністю обкладання сільгосподатком та передвиборчою кампанією до ВР СРСР і УРСР [272, арк. 82-85].

Наступні документи, що регламентували подальшу долю осадників 29 грудня 1939 р. затверджено Раднаркомом СРСР і Політбюро ЦК ВКП(б). «Положення про спецпоселення і працевлаштування осадників, які виселялися з західних областей УРСР і БРСР» та «Інструкція НКВС СРСР про порядок виселення польських осадників із західних областей УРСР і БРСР» вимагали від наркомлісу забезпечити підготовку до прийому, розселення і працевлаштування осадників; наркомату шляхів сполучення забезпечити перевезення окремими ешелонами; а наркомату охорони здоров'я виділити медичний персонал для кожного ешелону та обслуговування спецпоселень [442, с. 95]. Відповідно до статистичних відомостей, наявних в Галузевому архіві СБУ, станом на 7 січня 1940 р. по Рівненській області було обліковано з оформлення особових справ 5 597 членів родин осадників і 2 749 членів родин лісників [272, арк. 21] (див. дод. А). За планом заходів ДТВ НКВС Ковельської залізниці від 20 січня 1940 р., вона мала перевезти 27 621 спецпоселенця (7 348 з Рівненської обл.), для чого передбачалося 935 вагонів. На ст. Сарни

планувалося обладнання 175 вузькоколіїних вагонів, здійснення контролю покладалося на начальника ОДТУ НКВС Морозова. Ст. Здолбунів зобов'язувалася забезпечити всім необхідним 302 вузькоколіїні і 54 ширококоліїні вагони, контроль за цим процесом було доручено нач. ОДТУ Трондіну. Крім цього, на території Рівненської області було призначено і забезпечено міліційною і стрілецькою охороною 14 пунктів завантаження осадників [272, арк. 1-2] (див. дод. Б). На виконання «особливого завдання» по Рівненській області у розпорядження начальника ОВ НКВС з 229 полку 13-ї конвойної дивізії КВ НКВС було виділено 300 осіб і 154 службовці спецохорони з 227 полку для здійснення конвою на пунктах завантаження спецпоселенців [272, арк. 29-30] (див. дод. В).

Представники партійних органів не обмежувалися контролем операції по усуненню осадників з території Рівненщини, а особисто брали участь в ліквідаційних акціях. У своїх спогадах колишній голова Дубенського повітового комітету В. Безкопильний з гордістю підкреслив, що у січні 1940 р. особисто брав участь у «таємній, широких масштабів акції по вивезенню польських осадників» [263, арк.23]. Методи діяльності всіх радянських органів, що були залучені до процесу виселення, ілюструють спогади К. Годовського. «10 лютого 1940 р. о 3 год. над ранок до мого помешкання вдерлося сім осіб: два офіцери НКВС, троє солдат і двоє осіб у цивільному, – писав він. – Моїй родині дали 15 хв., щоб зібратися. Мене було відсторонено і наказано сидіти в кутку на підлозі в той час, коли моя дружина мала одягнути, крім себе, ще й трьох дітей (найстаршому з яких було дев'ять, а наймолодшому – три), що вона не могла зробити за такий короткий час, розхвильовані діти, зірвані зі сну і перелякані, почали плакати.

Нас було забрано з житла тільки в тому, що ми змогли за визначений час одягнути на себе і на дітей. На наші прохання і прохання дітей, щоб нам, зважаючи на пануючі морози, дозволили взяти теплий одяг і щось з продуктів, нам була дана зловтішна відповідь: «Советский Союз даст вам всё, а ваши вещи будут высланы за вами»[301]. Як і багато інших осадницьких сімей,

родина Годовських була доправлена до бурси військових осадників (будинок гімназії та інтернату Союзу осадників, нині приміщення РДГУ по вул. Остафова – авт.) в урочищі Грабник – передмісті м. Рівне. Звідси 10 лютого 1940 р. о 15 год. всіх осадників перевезено на станцію Здолбунів і завантажено по 50-60 осіб у товарні вагони без опалення. Відповідно до зазначеного вище плану заходів, прибулих на станції «спецпоселенців» негайно розміщували по вагонах і замикали. Як стверджував К. Годовський, «...впродовж трьох днів – 11, 12 і 13 лютого 1940 р. сюди силами НКВС і міліції було доставлено 2 520 осіб. 13 лютого о 21 год. потяг укомплектований приблизно 50-ма вагонами, вирушив у напрямку м. Шепетівка. В цей день вперше за чотири дні спецпоселенці отримали по 800 гр. хліба» [301].

Для порівняння наведемо кілька фрагментів Інструкції НКВС СРСР від 29 грудня 1939 р. про порядок виселення осадників з західних областей УРСР і БРСР: « 2. Осадникам дозволяється брати з собою: 1) одяг, 2) білизну, 3) взуття ... 7) дрібний господарський та побутовий інвентар... 4. Загальна вага (багажу – авт.) не повинна перевищувати 500 кг. на сім'ю. 5. Відправлення осадників до місця поселення проводиться ешелонами із 55 вагонів, обладнаних по зимовому для людських перевезень (товарні вагони мали використовуватися для перевезень громіздких речей – авт.). У кожному вагоні вміщується 30 чоловік дорослих і дітей з їх речами... 7. На шляху проходження по залізниці спецпереселенці-осадники одержують безкоштовно один раз на добу гарячу їжу і 800 г. хліба на людину...» [367, с. 13-14].

Під час проведення спецоперації з депортації осадників радянська влада передбачала можливість актів диверсії на залізниці. З огляду на це 8 січня 1940 р. зі співробітників ОДТВ та інформаторів НКВС було розгорнуто протидиверсійну мережу з числа надійних шляхових обхідників і ремонтних робітників [272, арк. 9].

Результатом добре спланованої і проведеної карально-репресивними органами спецоперації в Рівненській області стала депортація 7 939 осадників і лісників [272, арк. 159] (див. дод. Г). Однак, не обійшлося без критики з боку

очільників НКВС СРСР. Вони докоряли керівництву Рівненської і Львівської областей за недбале оформлення справ спецпоселенців. Зокрема, в опалу потрапив інспектор наргоспобліку Червоноармійського р-ну (нині Радивилівський р-н) Акімов, який ніс відповідальність за особові справи осадників і лісників [274, арк. 93].

У цей час в'язниці почали поповнюватися місцевими жителями, що насмілилися висловити співчуття з приводу виселення осадників. Так, під слідством енкаведистів опинився К.Шульц, який на допиті від 4 травня 1940 р. заявив: «Я дійсно висловлював співчуття з приводу виселення польських осадників із Західної України, я говорив, що радянська влада даремно вивозить осадників, вони також є трудівниками із селян, а їх вивозять цілими сім'ями з дітьми і жінками. Краще б, коли вивозили самих чоловіків» [66, арк. 76].

Про нестійкий емоційний стан власників сільських господарств, яким вдалося уникнути виселення, свідчать факти непоодиноких психічних розладів, що призводили до суїцидів. Зокрема, часті візити агента Сарненської заготівельної контори І. Шварца стали причиною самогубства селянина х. Язвінка Я. Стіблевського. Для збільшення заготівлі худоби І. Шварц залякував поляків, запевняючи, що нова влада забере худобу і фураж, а їх вивезе, таким чином спонукаючи останніх до продажу майна. Наляканий невтішною перспективою Я. Стіблевській кілька днів твердив про свій арешт і вивезення родини, а 11 червня 1940 р. його тіло знайшли повішеним [232, арк. 21-22].

До категорії соціально-небезпечних більшовицький режим зарахував осадників, які у міжвоєнний період працювали в державних установах чи органах місцевого самоврядування, а їх земельні наділи перебували в оренді. Замість виселення до віддалених районів СРСР, вони потрапляли до ВТТ. На 8 років «перевиховання» було засуджено в'їтів Т. Вегшайдера [126], І. Смоленського [31], старшого стрілочника ст. Здолбунів С. Лебеду [118], кондуктора П. Новака [172] та проектанта Здолбунівської міської управи С. Бржостовського. Останній 14 листопада 1940 р., перебуваючи у Лук'янівській в'язниці м. Києва написав звернення до прокурора УРСР: «...Тепер, після

операції і втрати крові, змучений, не можу дійти до здоров'я, маю сильний апетит і потерпаю від великого голоду... 11 місяців сиджу по в'язницях і зі мною ніхто не проводить слідства. Дружину мою з донькою влада вивезла в глиб Росії ще в той час, коли я сидів під арештом в своєму м. Здолбунів» [18, арк. 28 а - 28 а зв.].

Незначному відсотку місцевих осадників вдалося уник арештів і депортації. Попри перебування на нелегальному становищі, вони залишалися під пильним наглядом НКВС. У документах останнього зазначалося, що напередодні і підчас проведення операції з виселення осадників набуття агентури з їхнього середовища проходило вкрай незадовільно. Директивою від 8 квітня 1940 р. НКВС УРСР вимагав від обласного відділу продовжувати роботу в цьому руслі, залучаючи до мережі агентів осадників-нелегалів з умовою їх легалізації при «безмежно відданій співпраці» з репресивними органами. Агентура з числа цієї категорії громадян планувалася для використання як рейдова із завданням викриття активно діючих підпільних формувань [267, арк. 183-183 зв.].

Отже, проаналізувавши політику радянської влади стосовно військових осадників, можна стверджувати, що ще задовго до окупації краю РСЧА, їх було затавровано як злісних ворогів. По-перше, кремлівське керівництво СРСР врахувало той факт, що осадники отримали певні преференції від уряду Польщі за звитяжну боротьбу у радянсько-польській війні. Знищення цього прошарку польського суспільства виглядало як певний реванш більшовицької влади в особі її вождя Й. Сталіна. По-друге, осадники були соціальним тлом, на основі якого міг формуватися потужний антирадянський рух опору. Їх превентивні арешти і депортації позбавили польське підпілля як матеріальних, так і людських ресурсів. По-третє, депортувавши осадників, комуністичний режим на Західній Україні збагатився значними земельними і матеріальними ресурсами, що стали базою для створення колективних господарств. У той же час у віддалених районах СРСР з'явилася чергова партія безправних і одночасно безкоштовних працівників.

3.2. Службовці польської державної поліції в тенетах радянської репресивної системи

Польська державна поліція, КОП та підпорядкована їхній діяльності мережа інформаторів і конфідентів, як і військові осадники, потрапили до категорії ворогів радянської влади ще до вступу Червоної армії на територію Західної України. У директиві НКВС СРСР народним комісаріатам внутрішніх справ УРСР і БРСР про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії від 15 вересня 1939 р. зазначалося: «Арештуйте найбільш реакційних представників державних адміністрацій (керівників місцевої поліції, жандармерії, прикордонної охорони і філій 2-го відділу генштабу та ін...». Серед іншого вимагалось «здійснити заходи по виявленню і арешту агентів-провокаторів жандармерії, політичної поліції філій 2-го відділу генштабу, використовуючи для цього вилучені архіви» [325, с. 80-81]. Тому першочерговим завданням оперативно-чекістських груп, що в числі перших опановували «визволену» територію, було захоплення поліцейних відділків та арешт їх кадрового складу, а також знешкодження прикордонників, що уникли радянського полону.

У багатьох населених пунктах, зачувши про «визвольну ходу» РСЧА, місцеве населення вдалося до погромів постерунків поліції. Серед інших і жителі м-ка Степань (нині смт. Степань Сарненського р-ну) на чолі з В. Шумлянським вирішили обеззброїти польський патруль і розгромити постерунок поліції де, дізнавшись про наступ радянських військ, зібралися представники місцевого самоврядування, суддя, поліціанти і частина осадників [265, арк. 2]. Подібна ситуація склалася у м-ку Бережниця (нині Дубровицький р-н). Тут керівник підпільної ланки КПЗУ Д. Гордич, за два дні до появи в селі радянських військових частин, організував роззброєння та арешт усіх поліціантів (близько десяти осіб) [264, арк. 1]. Такі дії українського населення були відповіддю на хвилю превентивних арештів українців, запідозрених у націоналістичній діяльності, що прокотилася Волинським воєводством в останні дні серпня 1939 р.

Однак, траплялося і полярно протилежне ставлення до колишніх представників правопорядку. Наприклад, 18 вересня 1939 р. двоє співробітників постерунку поліції м-ка Млинів були арештовані радянськими військовиками. Проте, на вимогу місцевих жителів Л. Гарбара і М. Гітельмана їх було звільнено. Щоб уникнути повторного ув'язнення, співробітників поліції перевдягнули в цивільний одяг. Ніч вони переховувалися в будинку А. Петерко, а вранці були виведені останнім за місто і таким чином уникнули арешту. Натомість їх рятівники Особливою нарадою при НКВС були засуджені до трьох і п'яти років ВТТ [217, арк. 144-145, 148-150].

Прагнучи позбавитись переслідувань як місцевих жителів, так і наступаючої Червоної армії, співробітники польської поліції були змушені відступати разом з частинами польської армії. Перед приходом радянських військ у м-ко Володимирець польська поліція евакуювалася на залізничну ст. Рафалівка, звідки потяг рушив у напрямку м. Ковель та все ж був оточений червоноармійцями. При його захопленні незначній частині поліціантів вдалося втекти до лісу. Разом зі своїми колегами кілька днів там переховувався і співробітник володимирецького поліцейного відділку П. Краль [203, арк. 11]. Переважній більшості з них згодом довелося повернутися до своїх домівок, побувавши в пунктах реєстрації військовополонених. Ситуація, що склалася за їх відсутності, спонукала останніх перейти на нелегальне становище. Йдеться про рейди робітничо-селянської міліції та відділів НКВС, спрямовані на виявлення службовців поліції. Оскільки повертатися до своїх обійсть було небезпечно, поляки-нелегали намагалися триматися групами. До однієї з них, приєднався старший поліціант з м. Березно Ю. Шмигулянт. Повертаючись з табору військовополонених м. Шепетівка, він дізнався від місцевих жителів про арешти, що охопили польське населення. Разом з дружиною і двома малолітніми дітьми йому вдалося нелегально перезимувати у приміщенні старої школи с. Сивки (тепер Березнівський р-н), живучи за рахунок продажу своїх речей [83, арк. 12]. Дізнавшись про те, що саме на нього полюють карально-репресивні органи, Ю. Шмигулянт залишив родину і приєднався до

когорта нелегалів, що переходила з села в село, намагаючись уникнути ув'язнення. Окрім нього, у групу входили: Б. Ходоровський – власник кам'яних кар'єрів, П. Галагуз – у минулому перебіжчик з СРСР, осадник Ф. Павельчик, вчитель Г. Щепаняк і Ф. Коркус [83, арк. 28]. Нелегали збиралися разом лише на ночівлю у наперед визначеному місці. Майже всі вони були озброєні.

Серед місцевого населення поширювалися чутки, що у вересні 1940 р. радянська влада оголосить полякам амністію і припинить їх переслідування. Тому нелегали прийняли рішення протриматися до вересня, а тоді здатися в Рівненський обласний відділ НКВС, оскільки в Людвипільському райвідділі «над такими знущалися» [83, арк. 15]. Згодом всю групу було арештовано. За допомогу особам, що перебували на нелегальному становищі, в окреме провадження було виділено кримінальні справи на 4-х осіб, які також потрапили до радянських казематів [83, арк. 66]. Самого Ю. Шмигулянта «за активну боротьбу проти революційного руху» засуджено до 8-ми років ВТТ [83, арк. 73]. Уникаючи офіційної реєстрації в місцевих органах влади, поляки сподівалися переїхати до інших регіонів УРСР і влаштуватися там, змінивши прізвища і отримавши нові документи. Зокрема, такі плани будував мешканець с. Застав'я Людвипільської гміни (нині Березнівський р-н) Б.Ковальчук – наглядач в'язниці, арештований 17 грудня 1940 р. У АСС наявна довідка стосовно відсутності відомостей про місцезнаходження арештованого, евакуйованого з прифронтової смуги у зв'язку з воєнними діями [92, арк. 46]. Оскільки ще 18 червня 1941 р., за кілька днів до початку німецько-радянської війни, він перебував у Рівненській в'язниці НКВС, маємо підстави припустити, що його, як соціально-небезпечного елемента (капрала польської армії – авт.) було розстріляно. Декому з співробітників польської поліції вдалося утриматися на нелегальному становищі до 1941 р., серед таких Г Готкевич, арештований у квітні цього року [117, арк. 5].

Варто зауважити, що АСС на співробітників польської поліції складають окрему групу, яка суттєво відрізняється з широкого загалу подібних документів.

Серед вирізняючих факторів неабияка лаконічність слідчих справ – 1-2 допити, в більшості випадків без залучення свідків (особливо у справах поліціантів евакуйованих на територію Рівненщини з початком німецько-польської війни) та оформлення документів заднім числом. Співробітники польської поліції арештовувалися оперативно-чекістськими групами в перші дні радянської окупації без оформлення постанов на арешт і ордерів. Ця документація оформлялася через два – три місяці після затримання. Наприклад, І. Турчина – старший поліціант с. Антопіль (тепер Рівненського р-ну) – був арештований 18 вересня 1939 р., він перший і єдиний раз допитувався 17 грудня. Постанова на арешт та постанова про обрання міри запобіжного заходу датовані, відповідно, 11 та відповідно 13-м грудня. Свідки у справі не залучалися [34, арк. 1, 2, 7]. Таку ж ситуацію фіксуємо і в слідчій справі А. Здолинського – поліціанта 2-го комісаріату поліції м. Рівне [35, арк. 6, 3, 1]. Трапляються випадки, коли більшість документів у слідчій справі датовано одним числом. Як приклад, справа І. Адамського – поліціанта с. Антопіль, арештованого 18 вересня 1939 р. Провадження слідства у його справі було розпочато 17 грудня. Цим числом датовані постанови на арешт, про обрання міри запобіжного заходу та ордер. 18-м грудня оформлено анкету арештованого, проведено перший і єдиний допит та складено протокол про закінчення попереднього слідства, про що і оголошено в'язню [53, арк. 1-11]. Звинувачувальний висновок датований 24-м грудня. Тобто, на рівні обласного відділу НКВС у цей день розгляд справи було завершено. Постанова Особливої наради при НКВС, за якою І. Адамського «за активну боротьбу проти революційного руху» засуджено до п'яти років ВТТ, датована 7 квітня 1941 р. [53, арк. 15]. У цей же день винесено вирок і поліціанту с. Басів Кут – Л. Коту, арештованому 18 вересня 1939 р. [52, арк. 14]. Таким чином, з'ясовується, що переважна більшість польських поліціантів упродовж кількох місяців чекали на початок слідства, а потім більше року очікували на вирок, перебуваючи у нестерпних тюремних умовах. Частина цього в'язничного контингенту, арештованого на території Рівненщини, після закінчення ведення слідства етапували в київські в'язниці

НКВС, де вони перебували до моменту винесення вироків Особливою нарадою при цьому наркоматі. До числа таких потрапив комендант постерунку поліції залізничної станції Здолбунів В. Якушевський [169]. Частина поліціантів була розпорошена по численних таборах НКВС, у тому числі і в сумнозвісному Старобільському таборі. До останнього, вже після квітневих масових розстрілів, потрапив старший постерунковий поліції м. Рівне Ф. Лука [180, арк. 14]. Очікуючи вироку Особливої наради при НКВС, з 14 листопада 1939 р. по 9 червня 1941 р. у Лук'янівській в'язниці м. Київ перебував постерунковий 2-го комісаріату поліції м. Рівне І. Ричак. Слідчу справу було припинено у зв'язку з його смертю у в'язниці м. Києва від туберкульозу [260, арк. 20].

АСС на службовців польської поліції також вирізняються вражаючим цинізмом з боку слідчих НКВС. У той час, коли тисячі громадян СРСР піддавалися репресіям, що включали моральні і фізичні тортури, звичним явищем було звинувачення польських поліціантів у застосуванні фізичних засобів впливу під час виконання службових обов'язків. Нерідко такі злочини були десятирічної давнини, як у випадку з С. Яжонбковським, якого звинувачено в тому, що він у 1930-му р., будучи на службі, побив селянина Вернюка [175, арк. 37]. У ході ведення слідства у справах співробітників польських репресивних та правоохоронних органів одним із завдань слідчого було знайти докази їх ненависті і жорстокості до представників інших національних груп. Свідченням цього є схеми запитань як до в'язнів, так і до свідків, що добиралися з «ображених» національних меншин, епізодів жорстокого поводження з якими було чимало, особливо у передвоєнні місяці 1939 р., коли взнаки давалася напружена політична ситуація, що склалася на міжнародній арені. Важливу роль у таких слідчих справах відігравали сільські чи селищні ради, переважною більшістю сформовані з жертв переслідування польських правоохоронних органів. Останні на вимогу карально-репресивних органів надавали «необхідні» характеристики та довідки стосовно арештованих поліціантів. Зокрема, голова Володимирецької селищної ради 22 червня 1940 р. так охарактеризував П. Краля: «Громадянин Краль П.Л. житель м.

Володимирець займався торгівлею (салом) в якій по роботі ошукував селян. Також був комендантом польських «стрільців». У році 1939 вступив у поліцію, в займаючій становищі визначався як найлютіший ворог трудящих... Будучи поліціантом виступав проти Червоної армії на фронті...» [203, арк.24].

Однак, траплялися випадки, коли польські поліціанти лояльно ставилися до арештованих. Конвойований 3 вересня 1939 р. до «Берези Картузької» Д. Лебідь, залучений у якості свідка по справі І. Рещинського, стверджував, що останній «у дорозі (до в'язнів – авт.) відносився непогано...» [101, арк. 16-16 зв.].

Щоб уникнути і фізично, і морально виснажливих допитів в'язні цієї категорії часто на першому ж допиті приймали усі нав'язані слідчими звинувачення. Іноді вирішальну роль у такій поведінці відігравав фізичний стан людини. Так, службовець Дубенського постерунку поліції С. Урбанський на першому ж допиті «признав повністю себе винним, що з 1927 до 1939 р. вів боротьбу проти робочого класу, чим зміцнював буржуазний польський устрій». Через кілька днів після цього допиту в'язню поставили діагноз: «...катар верхівок легень, бронхіт, стан здоров'я вимагає утримання від важкої фізичної праці» [33, арк. 13-13 зв., 6 г].

Після масових арештів поліціантів та захоплення радянськими карально-репресивними органами документів Дубенського, Здолбунівського, Острозького, Костопільського Сарненського і Рівненського повітових управлінь державної поліції, представництв політичної поліції у м. Рівне, Здолбунівського, I-го і II-го Рівненського комісаріатів державної поліції та постерунків поліції лави в'язнів стали поповнювати особи різних національностей (переважно українці і євреї), запідозрені у співпраці з польськими правоохоронними, репресивними та розвідувальними органами. Вилучені документи містили не лише списки інформаторів на певних дільницях, а й персональні дані на кожну особу і оцінку вартості наданої інформації. Зокрема, список інформаторів по Вичівській гміні постерунку поліції с. Серники (нині Зарічненський р-н) нараховував 32 особи [84, арк. 36-

37], автоматично зарахованих до «ворогів радянської влади». В одній з АСС, що зберігаються в ДАРО, міститься довідка, підписана начальником Висоцького РВ НКВС Конончуком, наступного змісту: «Оригінал реєстру інформаторів дільниці постерунку поліції с. Серники по Вичівській волості в перші дні приходу Радянської влади було вилучено при обшуку кол. постерунку польської поліції і доставлено в повітовий відділ НКВС м. Пінська, де його перекладено на російську мову і копію ... у квітні місяці 1940 р. надіслано Висоцькому РВ НКВС для використання в оперативній роботі. Після отримання копії реєстру на 37 осіб нами його було розмножено і використано» [43, арк. 63].

Серед питань, що найбільше цікавили слідчих НКВС і неодноразово задавалися ув'язненим, ті, що стосувалися кадрового складу поліційних підрозділів: прізвища, посади, місця перебування співробітників на момент встановлення радянської влади, а також списки інформаторів і конфідентів поліції. Постерункові, зазвичай, повною мірою розкривали мережу своїх інформаторів. О.Пацан – поліціант Стидинського гмінного постерунку поліції Костопільського повіту – на допиті 25 листопада 1939 р. назвав 14 осіб, які надавали йому інформацію, а також надав 40 прізвищ співробітників зазначеного постерунку [37, арк. 10-12 зв.]. Аналогічні списки склалися більшістю ув'язнених поліціантів та представників інших структур державної безпеки Польщі. Так, до Корецького РВ НКВС потрапив Б. Скібінський, який фігурував у списку інформаторів, складеному арештованим ст. сержантом КОПу Я. Новаком [134, арк. 37].

Чимало осіб з цього контингенту арештовувалися двічі, а то й тричі. У цей вересні 1939 р. до місць позбавлення волі потрапив В. Невяровський. За словами начальника робітничої гвардії м-ка Межиріч Ф. Литвина, чоловік ним затримувався як інформатор польської поліції, звинувачений односельцями у поданні до постерунку списку неблагонадійних осіб з українського населення, які підлягали арешту і заслання в табір «Берега Картузька» у серпні 1939 р. Оскільки в процесі слідства доказів таких дій арештованого добуто не було, а

при обшуку постерунку поліції списку конфідентів не виявлено, В. Невяровського звільнили [103, арк. 33-34]. Вдруге його арештували в квітні 1940 р. та звинуватили в оренді фільварку «Колодіївка» і лихварстві. Особлива нарада при НКВС засудила В. Невяровського до п'яти років ВТТ [103, арк. 51]. До такого ж терміну ув'язнення нею засуджено і С. Басевич, яка до встановлення радянської влади заробляла ворожінням. У якості агента жінка щодня подавала поліції анонімні звіти стосовно осіб, запідозрених у прорадянських поглядах [97, арк. 14-16]. Для графологічної експертизи донесень у справі С. Басевич залучили науково-технічне відділення відділу кримінального розшуку Управління робітничо-селянської міліції НКВС УРСР і Харківський інститут науково-судової експертизи ім. проф. М.С. Бокаріуса. За її результатами було підтверджено факт інформування польських правоохоронних органів арештованою [97, арк. 26-27].

У важке становище потрапили українці-колаборанти, які зуміли при польській владі зайняти державні посади. Зауважимо, що їх відсоток в адміністративних, державних і органах правопорядку був мізерним. Тому ті, хто все ж влаштувався на такі посади в охопленій безробіттям і світовою фінансовою кризою Польщі, намагалися активно співпрацювати з поліцією і адміністрацією, що не завжди позитивно оцінювалося односельцями. Особливо небезпечно для місцевих колаборантів стало в селах, де впродовж міжвоєнного періоду нуртували революційні ідеї, а переслідувані колишньою владою селяни-бідняки з приходом більшовицького режиму намагалися помститися «кривдникам». У справі лісника І. М'ялика наявний лист громадян с. Воронки (нині Володимирецький р-н) від 26 березня 1940 р., адресований РВ НКВС у м-ка Володимирець: «Ми, що нижче підписалися, громадяни с. Воронки заявляємо до НКВС, що гр. М'ялик І.Ф. був польським шпигуном, за польських часів бив нагайкою людей і показував свою вірність польським панам...». Далі на п'яти прикладах проілюстровано т.зв. вірність і підписано 65-ма селянами. 9 квітня 1940 р. І. М'ялика було арештовано і засуджено до 8-ми років ВТТ [215, арк. 36-36 зв.]. У цей же день Володимирецький РВ НКВС арештував і М.

Хуткого. Він нібито як і І.Мялик, «активно боровся з революційним рухом». Зокрема, в січні 1937 р. повідомив у відділок поліції про нелегальне зібрання комуністів на квартирі Г. Ващенко, після чого його учасників було арештовано. Незважаючи на те, що більше жодного факту «боротьби», окрім зазначеного, в біографії М. Хуткого слідство не виявило, останнього засуджено до 8-ми р. ВТТ [214, арк. 43, 47-48]. Особливо трагічно склалася доля З. Кондратчука, В. Романухи і Т. Козачка. За підозрою в допомозі Клеванському відділку поліції у викритті підпільних осередків компартії і комсомолу Військовий трибунал 5-ї армії засудив їх до ВМП. 5 лютого 1940 р. у Рівному вирок був приведений в дію [282, арк. 257-258, 263].

Однією з особливостей функціонування радянських карально-репресивних органів було запровадження системи шпигунів, інформаторів та сексотів. Не оминуло це явище і службовців польської поліції, які потрапили у застінки НКВС. Про обробку останніх свідчить т. зв. меморандум з АСС поліцейського С. Лануха, арештованого в грудні 1939 р. У пункті № 12 цього документу на запитання: «чи можна вербувати засудженого і для якої роботи», зазначалося: «після вивчення вирішувати питання про вербування». На запитання пункту № 13 про особливості, які необхідно врахувати при агентурному обслуговуванні (в'язня) вказано: «підлягає розробці в загальному порядку» [44, арк. 25 б]. Можливо, використання С. Лануха у якості інформатора було прийнято на підставі акту медогляду, у якому лікар в'язниці НКВС м. Рівне доктор медицини П. Андерман засвідчив діагноз (триперне запалення суглобів) і вказав, що в'язень абсолютно не придатний до фізичної праці і не може бути етапованим [44, арк. 25 а].

Станом на 1940 р. було повністю встановлено кадровий склад мало не всіх відділків поліції, що діяли до вересня 1939 р. на території області. У цьому плані не варто недооцінювати «старань» місцевих активістів, увага яких не оминула навіть тих, хто вже давно пішов у відставку з польських органів правопорядку як за віком, так і за станом здоров'я. До таких 18 червня 1940 р. приєднався С. Яжонковський, з 1926 р. поліціант відділку поліції с. Глинськ

Чеський Здолбунівського р-ну (до 1939 р. Рівненського повіту). У 1932 р., після отримання травми при виконанні службових обов'язків, він переніс операцію і був відправлений на пенсію за станом здоров'я [175, арк. 6 зв., 10]. Незважаючи на те, що жоден зі свідків у справі С. Яжонбковського не вказав на випадки арешту останнім революційно налаштованих осіб та антирадянських висловів, колишній поліцейський отримав 8 р. ВТТ за «активну боротьбу проти революційного руху» [175, арк. 41].

Подібна доля спіткала й С. Смолінського – сержанта 45 піхотного полку Війська Польського. У ході слідства по його справі з'ясувалося, що з 1921 по 1924 рр. він служив у поліції і за перевищення службових повноважень (побиття підозрюваного гумовим кийком до втрати свідомості) був звільнений з посади. На відміну від інших арештованих поліціантів, як чинних так і колишніх, на допиті С. Смолінський стверджував, що фізичний вплив на затриманих був частиною «системи польської поліції» [178, арк. 15, 16]. Як і С.Яжонбковського, С. Смолінського було засуджено до 8-ми років ВТТ з аналогічним обґрунтуванням злочину [178, арк. 63].

У вир радянських репресій потрапили співробітники польських правоохоронних, репресивних органів, судів і прокуратури, яких за наказом уряду було евакуйовано з терен, захоплених німецькими військами, на територію, що увійшла в зону інтересу СРСР. Серед таких – співробітники поліційних відділків Катовицького повіту [167], комісаріату поліції м. Замость [59], в'язниці м. Брест-Литовськ [54], окружного воєнного суду Брестської фортеці [62], прокуратури м. Вадовіце [228] та ін. Перші, прибувши до Рівного 15 вересня 1939 р. і зареєструвавшись у місцевому комісаріаті поліції, були залучені до охорони складів боєприпасів, де і арештовані Червоною армією 17 вересня 1939 р. [167, арк. 17]. Потрапивши до в'язниць, вони втратили можливість контактувати зі своїми родинами, які залишилися на землях новоствореного Генерал-губернаторства. Так, перебуваючи в острожській в'язниці, Б. Бончик у своєму зверненні до тюремного начальника писав 10 березня 1940 р.: «... За обставин військових дій Польщі і Німеччини, я разом з

іншими поліцейськими м. Калиша Познанського воєводства евакуйований в м. Рівне, де 18 вересня 1939 р. затриманий військами Червоної армії і до цього часу перебуваю під арештом. Сім'я моя у складі хворої дружини і трьох малолітніх дітей залишилася в м. Калиші, без будь-яких засобів на харчування, ... не знаючи навіть, чи я живий і де знаходжуся. У зв'язку з цим прошу Вас, Пане Начальнику, дозволити мені написати відкритого листа, в якому повідомити, що я живий і здоровий і знаходжуся в повній безпеці...» [42, арк. 16 г].

У переважній більшості співробітники польських правоохоронних і репресивних органів засуджувалися до п'яти-восьми років позбавлення волі у ВТТ. При цьому початок терміну відбування покарання рахувався не з дати арешту, а з початку ведення слідства, яке, як уже зазначалося, у більшості випадків затримувалося на кілька місяців. Наприклад, арештованому 17 вересня 1939 р. поліцейському с. Тайкури Здолбунівського повіту Ф. Кубіцу Особлива нарада призначила покарання у вигляді 5-ти років позбавлення волі у ВТТ, рахуючи початок терміну з 9 грудня 1939 р. [55, арк. 5, 6, 15]. Таким чином, два з половиною місяці перебування у Рівненській в'язниці не були зараховані до загального терміну покарання.

Та попри численні звинувачувальні вироки, за якими службовців польської поліції засуджено до тривалих термінів ув'язнення, траплялися поодинокі випадки звільнення з-під варти. Це стосувалося обслуговуючого персоналу поліцейських відділків (водіїв, столярів, сторожів), а також фізінструкторів, перекладачів, які після нетривалого перебування під вартою звільнялися. Серед таких: Т. Томпоровський [252], С. Стодольський [255], В. Домогал [253]. Були звільнені з-під варти і в'язні, слідство у справах яких тривало до зміни політики радянської влади стосовно поляків та оголошення їм амністії в 1941 р. Так, 10 квітня 1940 р. Рівненський УНКВС арештував Е. Воляка. Бухгалтер за професією він в останні дні серпня 1939 р. був мобілізований на службу в польську поліцію м-ка Олександрія Рівненського повіту, де і прослужив до 17 вересня. Таким чином, його поліцейський стаж

складав приблизно 20 днів, що не завадило карально-репресивним органам приписати в'язню злочини, передбачені ст. 54-13 КК УРСР, а саме: «участь в придушенні революційного руху на території кол. Польщі» [233, арк. 22]. Провівши більше року у в'язницях, відповідно до постанови прокурора відділу по спецсправах прокуратури СРСР від 12 травня 1941 р., Е. Воляка звільнено з-під варти Старобільського табору НКВС [233, арк. 24 б].

Трагічно склалася доля тих співробітників польської державної поліції, які потрапили до Козельського, Старобільського і Осташківського таборів військовополонених. «Був поліціантом – цього вистачить, щоб його розстріляти!», - сказав на одному із засідань голова калінінського відділення НКВС Д. Токарев. За даними А.Місюка ВМП було застосовано до 2,5-3 тис. таких осіб. Загалом до радянських таборів НКВС потрапило понад 12 тис. поліціантів [529, s. 340]. Незважаючи на зусилля вітчизняних і зарубіжних дослідників, доля багатьох з них, репресованих у 1939-1941 рр., залишається невідомою. Підтвердженням цього є запити Генерального Консульства Республіки Польща у м. Луцьку, що надходили до українських архівних установ. Серед таких був і запит стосовно долі комісара державної поліції Рівного С. Зелінського, засудженого до страти Луцьким судом у 1940 р., а згодом вивезеного до Катині, де і зникли його сліди [266].

Отже, аналіз документів карально-репресивних органів дав підстави стверджувати, що кримінальні справи на співробітників польської державної поліції були лише формальністю. Організатори і виконавці репресій не переймалися такими поняттями, як доказовість злочину. Переважною більшістю органи НКВС карали людей не за конкретні провини, а за приналежність до певної групи чи категорії польського суспільства, таким чином виконуючи завдання по ліквідації контингенту, небезпечного для тоталітарного режиму і підходили до цього системно. 24 грудня 1939 р. були санкціоновані обласним прокурором і затверджені начальником УНКВС по Рівненській області постанови на арешт 45-ти польських поліціантів. У цей же день оформлено звинувачувальні висновки у їх справах [51, 52, 53, 54, 55, 56,

64, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 77, 82, 88, 89, 96, 98, 107, 109, 112, 113, 114, 116, 125, 130, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 167, 177, 180, 182, 187, 204, 205, 209, 210, 212, 216, 219]. Цей промовистий факт ще раз підтвердив тезу про наперед визначену «винуватість» даної групи арештантів.

3.3. Польські військовослужбовці після радянської окупації західноукраїнських земель

Окрім численних формувань польської державної поліції, на території сучасної Рівненської області впродовж міжвоєнного періоду дислокувався потужний контингент Війська Польського. Його представляли у м. Рівне: бригада кавалерії «Рівне» (командир полковник А. Коритовській) в складі якої знаходилися 21 полк Надвісянських уланів (ком. підполк. Р.-Ю. Сафар) та 19 полк Волинських уланів (ком. підполк. Ю. Пентковський), що дислокувався у Острозі, 44 і 45 полки піхоти (ком. полк. Й. Ворovej і Б. Пругар-Кетлінг), 13 полк легкої артилерії (ком. полк. К. Мирек), телеграфна рота 13 піхотної дивізії (ком. капітан Й. Вільк), 6-й радіотелеграфний взвод (ком. поручик Т. Ленчевський); у м. Дубно: 43 полк піхоти (ком. полк. Б. Хлусевич), II дивізіон кінної артилерії (ком. підполк. А. Тимотеуш), управління Дубенської фортифікації (керівник кап. Б. Краузе); у м. Сарни: III батальйон 50 полку піхоти. Також в мм. Рівне, Дубно і Сарни знаходилися взводи військової жандармерії, які підпорядковувалися Люблінському дивізіону жандармерії [369, с. 221].

З початком німецько-польської війни значна частина резервних і діючих військових польських формувань, які дислокувалися на зазначеній території, була відправлена на фронт. Серед перших 15 серпня 1939 р. з Рівного до Торуня передислокувався 45 полк піхоти, згодом перекинутий у напрямку німецько-польського кордону в районі м. Томашув-Мазовецький. Вже 8 вересня 1939 р. він був розгромлений частинами вермахту, однак переважній більшості вояків удалося врятуватися втечею і, повернувшись до Рівного,

приєднатися до резервного батальйону 45 полку, який за наказом командування вирушив у напрямку Луцька [22, арк. 14 зв.-15].

У цей час у Рівному перебували на переформуванні залишки 7, 8 і 11-ї польських дивізій. У Дубно було організовано пункт збору небоєздатних частин і створення на їх базі нових військових формувань. Тут залишалися також вояки 43-го піхотного полку. Загалом, у східних воєводствах до 15 вересня 1939 р. перебувало близько 340 тис. польських солдат і офіцерів [423, с. 6]. Після поразки Польщі ця кількість значно зросла за рахунок військовослужбовців, що почали повертатися з фронту.

Частина з мобілізованих резервістів, особливо ті, хто мешкав поблизу укріпрайонів, з 1 вересня 1939 р. залишалися на фортифікаційних роботах. Серед таких був С. Гузевич, якого, як капрала запасу, призвали в 127-й піхотний полк, дислокований у районі ст. Моквин. Піхотинців було залучено на роботах в укріпрайоні, де вони пробули до 12 вересня, а потім, приєднавшись до своєї військової частини, рушили в напрямку Ковеля. 22 вересня 127-й полк був взятий у полон підрозділами Червоної армії. Після звільнення С. Гузевич повернувся додому, а згодом був арештований органами НКВС [58, арк. 10-10 зв]. Така ж доля спіткала підпоручика резерву І. Маліновського. На одному з допитів він свідчив, що його частина була в резерві і дислокувалася у Володимир-Волинському. «На момент підходу частин Червоної армії ми знаходилися за кілька кілометрів від міста, при захопленні якого військовослужбовці не чинили жодного спротиву і місто було здане без бою. Наша частина здалася радянським військам і нам дозволили іти по домівках». У квітні 1940 р. І. Маліновського арештовано як офіцера польської армії і засуджено до п'яти років ВТТ [104, арк. 11 зв., 25].

Побувавши у шепетівському таборі військовополонених, як місцевий житель, повернувся додому і С. Смолінський. Однак економічна ситуація, в яку потрапила переважна більшість військовослужбовців, змусила його родину розпродувати свої речі. Щоб уникнути переслідування з боку радянських органів влади, Смолінські подали документи на виїзд до Німеччини у

німецько-радянську комісію, яка діяла у Володимир-Волинську. Однак, до Німеччини виїхали лише донька і дружина. Сам С. Смолінський, очікуючи дозволу, неодноразово чув, що чоловіки, котрі прибувають до ГГ з УРСР, примусово забираються на оборонні роботи, а військовослужбовці польської армії в полон. Отримавши листа від дружини, яка підтверджувала такого роду чутки, чоловік вирішив іти через кордон нелегально, однак 27 червня 1940 р. був арештований органами НКВС [178, арк. 16-18].

Радянських казематів не оминула значна кількість кадрових польських офіцерів, яких, після детального вивчення АСС, можна розділити на кілька категорій. Перша – ті, що вороже сприйняли радянські владу і приєднувалися до лав підпільників, не зважаючи на альтернативу потрапити у радянську систему виправно-трудоих таборів, а після арешту відверто демонстрували свій патріотизм. До числа таких можна зарахувати І. Дуданця. «Вороже моє ставлення до радянської влади виникло ще задовго до приходу Червоної армії в Західну Україну, в період моєї служби в бувшій польській армії, – свідчив він на одному з допитів, – Я, як польський підофіцер, по відношенню до радянського уряду був переконаний, що цей уряд не бореться за покращення життя, а, навпаки, сприяє розоренню населення... З приходом радянської влади на територію бувшої Польщі моя ненависть до неї стала ще більшою... Я не міг змиритися з існуванням радянських порядків і з нетерпінням чекав відновлення Польщі» [152, арк. 15].

Друга група – ті, які після арешту не визнавали своєї провини перед радянською владою, але і не виявляли чіткої громадянської позиції.

Третя група – військовослужбовці, які на перших же допитах «демонстрували» розуміння того, що лише маневруючи в ситуації, що склалася, можна вийти на волю. Серед таких – військовий хірург Є. Баранський. «Для мене стало зрозуміло, що причиною знищення Польщі, як самостійної держави, є сам польський уряд, який продемонстрував свою недієздатність. Я зрозумів, що залишилося дві сили: комунізм, представлений СРСР, і фашизм, представлений Німеччиною. Коли б мені запропонували вибирати між двома

системами, я б зупинився на комунізмі, оскільки кожній освіченій людині зрозуміло, що в даному випадку поляки отримали б рівні права з усіма іншими націями. Тоді, як при фашизмі польська нація стала б об'єктом переслідування та знущань з боку німців, які вважають себе вище всіх націй. Тому, в процесі просування Червоної армії в глиб Польщі і після встановлення радянської влади, я жодною мірою не проявляв себе як противник радянського устрою. Як не шкода, що Польщу настигла така участь, але 90% відсотків населення територій, зайнятих Червоною армією, щиро радіють, що вони стали громадянами СРСР і гарантовано захищені від тих звірств, яким піддано поляків і євреїв на території Німеччини» [229, арк. 9]. Іноді така розлога аргументація своєї позиції давала бажані результати. Постановою начальника УНКВС по Рівненській області капітана держбезпеки Крутова від 8 січня 1940 р. Є. Баранського звільнено з-під варти [229, арк. 14].

Ті з військових, хто уникнув першої хвилі арештів, і перейшов на нелегальне становище, розуміли, що їх шлях до ВТТ – питання часу. На початок 1940 р. мережа інформаторів і сексотів була настільки розгалуженою в усіх, навіть найменших, населених пунктах, що кожна наступна поява нелегалів на людях могла бути останньою. «Свідомі» радянські громадяни негайно інформували відділи міліції і навіть обурювалися, коли їх інформацією нехтували. Так, на допиті у справі сержанта КОПу м. Корець свідок А. Семенчук заявляв: «25 березня 1940 р. я зайшов у Корецький відділ РСМ і повідомив Зафрану (співробітник міліції – авт.) про те, що сержант бувшої польської армії до цього часу проживає в м. Корець і що я його щойно бачив. Зафран на це мені відповів: «Ми це знаємо, що Болевайдер проживає в Корці, але що він нам шкодить, нехай живе, чорт з ним, а за те, що ви прийшли і заявили, велике вам спасибі» [151, арк. 21].

Не залишилися поза увагою енкаведистів і ті польські військовослужбовці, які після перебування в німецькому полоні повернулися до домівок, що знаходилися на території радянської зони окупації. Відповідно до директиви наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова від 25 грудня 1940 р.,

щодо оперативної роботи серед колишніх військовослужбовців польської армії, які повернулися з німецького полону в Західну Україну, всіх осіб цієї категорії передбачалося взяти на оперативний облік з метою запобігання розповсюдження німецької агентури [328, с. 160]. Серед німецьких військовополонених, засуджених Особливою нарадою за нелегальний перехід кордону був і Ц. Лебера – санітар 21-го Уланського полку, взятий у німецький полон 22 вересня 1939 р. біля Варшави. Повертаючись додому в с. Гута Степанська, він двічі нелегально перетнув кордон, спочатку німецько-литовський, а 19 липня 1940 р. – литовсько-радянський [179, арк. 19, 31].

З-поміж звинувачень, які можна зустріти в АСС стосовно осіб, які зі зброєю в руках захищали свою державу є й такі: «Звинувачується в тому, що... у вересні 1939 р. брав участь у війні на боці польської армії в чині підпоручика...» [157, арк. 13]; «Звинувачується... в тому, що являється офіцером запасу б. польської армії. У 1939 р., перебуваючи в діючій армії, захищав польський устрій...» [166, арк. 30]. Таким чином, солдати Війська Польського каралися репресивними органами не лише за «злочини», вчинені супроти радянської влади, а й за те, що протистояли німецькій окупації Польщі.

Окрему групу АСС становлять такі, що стосуються польських військовослужбовців, які брали участь у радянсько-польській війні 1919-1920 рр. і мали державні нагороди. Як правило, «злочинці» цієї категорії, незалежно від військового звання, після кількомісячного перебування в радянських казематах, погоджувалися з нав'язаними їм провинами. «Повністю признаю себе винним у активній боротьбі проти Радянської влади і участі в боях проти Червоної армії у 1920 р.», – заявляв П. Стефаняк на допиті 9 квітня 1941 р. [22, арк. 20]. Переважна більшість обвинувальних висновків у цих справах закінчувалася таким чином: «Звинувачується в тому, що будучи в рядах польської армії, зі зброєю в руках у 1920 р. боровся проти Червоної армії...» [184, арк. 11] або «...у 1919-1920 рр., ненавидячи радянську владу, добровільно пішов на службу в польську армію і боровся проти радянської республіки...»

[183, арк. 26]. Такого роду звинувачення при здійсненні репресій стосовно польських військовиків, підтверджують наявність елементу помсти за програу війну, що передавалася від Й. Сталіна до кожного представника радянської влади, навіть найнижчого рівня, який у вересні 1939 р. отримав можливість поквитатися. Опинившись між двома тоталітарними режимами, вояки польської армії мали єдиний вихід – нелегальний шлях через Румунію в європейські держави, де формувалися легіони Війська Польського. З моменту встановлення більшовицького режиму і до початку німецько-радянської війни під пильним оком НКВС залишалися родини польських військовослужбовців, про що свідчать «проскрипційні» списки, які періодично надходили до Рівненського УНКВС з Києва [275, арк. 424-425, 429] (див. дод. Д).

Особливим різновидом репресій, застосованих винятково до польських військовослужбовців на території Західної України, стало їх незаконне утримання в таборах військовополонених і використання в якості безоплатної робочої сили.

У доповіді заступника наркома оборони Г. Кулика від 21 вересня 1939 р. зазначено: «...2. У полон захоплено дуже багато рядового і офіцерського складу, однак, велика частина полонених розбіглася по домах. І взагалі до такої великої кількості полонених ми виявилися не готовими. Відбираються головним чином офіцери. Серед полонених ведеться політична робота...» [295, л. 4-5]. Особливо критична ситуація склалася в приймальному пункті м. Городниця (тепер Житомирська обл.). За словами начальника управління РС міліції НКВС УРСР майора Горбенка, тут спостерігалася повна неорганізованість у плані прийому, харчування і відправки військовополонених, внаслідок чого захоплені військовослужбовці ніким не реєструвалися і впродовж трьох днів не отримували жодних харчів, без будь-якого обліку приймалося захоплене військово спорядження і боєприпаси [271, арк. 82-83]. Тому командування РСЧА висунуло пропозицію звільнити захоплених українців і білорусів. Варто зауважити, що саме 5-та армія

полонила найбільшу кількість польських військовослужбовців – 190, 5 тис. осіб [423, с. 5].

26 жовтня 1939 р. війська 5-ї армії отримали наказ № 111/014, відповідно до якого, за домовленістю з німецьким командуванням, нарком оборони СРСР маршал К.Ворошилов затвердив правила обміну польських військовополонених. Відповідно до пунктів наказу, з радянського боку обміну підлягав контингент, батьківщина або місце постійного проживання якого були на території, що увійшла до сфери впливу Німеччини і навпаки – німецькою стороною передавалися полонені - вихідці з Західної України.

Пункт передачі з німецької сторони знаходився у Дорогуську (нині територія Польщі), з радянської – у Холмі (нині територія Польщі). До моменту передачі радянські військовополонені перебували у вагонах на збірному пункті ст. Яготин (нині пункт пропуску Ягодин Волинської обл.). Обмін мав проводитися групами, що не перевищували 1 500 осіб по черзі з кожної сторони. До обміну залучалися працівники НКВС і прикордонних частин, оскільки більшість осіб, що чекали на обмін, вже були передані до таборів військовополонених, контрольованих карально-репресивними органами. На усіх військовополонених, прийнятих радянською стороною, складалися списки із зазначеними прізвищами, місцями народження і постійного проживання. Списки на офіцерів Польської армії складалися окремо [292, л. 95, 97]. У числі вояків, що потрапили на обмін з радянської сторони, виявилися прикордонники полку КОП «Сарни» - жителі Люблінського воєводства, призвані до Польської армії в кінці серпня 1939 р. [356, с. 269].

Можна припустити, що діяльність зазначених комісій була не досить ефективною, а, можливо, у радянські плани і не входив обмін усіх польських вояків. В умовах, коли всі в'язниці були переповнені більше, ніж на 100 %, єдиним правильним рішенням, на думку кремлівських зверхників, було створення трудових таборів для бранців на територіях, анексованих Радянським Союзом. Вони організовувалися в суцільному хаосі, за умов

значного кадрового дефіциту радянських службовців. Основним завданням спецслужб була нейтралізація всіх потенційних ворогів. До їх числа відносили не тільки польських військових, але й членів їх родин – жінок і дітей.

Використання військовополонених на виробництві Л.Берія «благословив» ще у вересні 1939 р. У підписаному ним наказі йшлося про те, що уряд покладає на НКВС завдання реконструювати дорогу Новоград-Волинський – Рівне – Дубно – Львів. Тоді ж було визначено, що перша черга робіт має бути завершена до 15 грудня 1939 р. Наказ передбачав створення будівельного табору, який підпорядковувався Управлінню будівництва Західноукраїнської дороги № 1 НКВС СРСР. До нього потрапило 25 тис. військовополонених поляків [271, арк. 97]. Передбачалося використання цих бранців також на будівництві дороги Проскурів – Тернопіль – Львів – Яворів – держкордон. Відповідно до телефонограми 22100 Л. Берії від 3 жовтня 1939 р., розпуск військовополонених – мешканців територій, захоплених РСЧА, з приймальних пунктів УРСР дозволявся тільки після повного укомплектування будівельного табору до встановленої кількості [271, арк. 99].

За даними АСС, до Рівненського табору № 1 НКВС потрапили солдати 7-ї телеграфно-будівельної роти, навчального батальйону, передислокованого у м. Здолбунів 17 вересня 1939 р. з м. Свече (Поморське воєводство), санітарний батальйон з Варшави, частина Першої дивізії, що розташовувалася біля м. Володимир, вояки Луцького прикордонного корпусу та ін. Вони були захоплені в полон у перші дні радянської агресії. Значну частину полонених складали офіцери-резервісти з центральних районів Польщі, мобілізовані на початку Другої світової війни для заміни офіцерського складу КОП на польсько-радянському кордоні. Їх кількість значно перевищила прогнози більшовицького уряду, незважаючи на те, що заступник начальника прикордонних військ НКВС Київського округу регулярно інформував Москву про ситуацію на суміжних з СРСР територіях Польщі [325, с. 66].

Один з найбільших пунктів прийому військовополонених знаходився у Шепетівці. Тут відбувалася їх реєстрація і розподіл між табірними пунктами, в

тому числі й тими, що знаходилися на території Рівненської області. Метою обліку бранців було виявлення офіцерського складу. Щоб приховати своє військове звання і уникнути неволі, деякі з офіцерів відривали пагони з шинелей, або міняли їх на солдатські мундири. За свідченням одного з них, таким чином близько 40 знайомих йому офіцерів було звільнено і відправлено за місцем проживання [120, арк. 38 зв.]. Деяким офіцерам вдавалося тривалий час приховувати своє справжнє звання, і лише безпосередньо в табірних пунктах завдяки розгалуженій мережі інформаторів виявлялася правдива інформація. «Під час здачі зброї командир радянської частини на моє запитання, що з нами буде, відповів мені, що всі підуть в концентраційний пункт, а потім рядові будуть відпущені по домах, а офіцери затримані в таборі, - розповідав Т. Лехович. - Бажаючи бути звільненим, я під час опитування назвався рядовим. В подальшому, перебуваючи в таборі військовополонених і працюючи нормально, нарівні з іншими, я надіявся, що буду швидше звільнений з полону і зможу поїхати до своєї сім'ї» [25, арк. 15-16]. Бажаючи полегшити свою долю, затриманий В. Свенц вказав місцем служби до полону Уланський полк, а не кінну поліцію, а місцем проживання родини – Варшаву, хоча насправді його сім'я мешкала в БРСР [26, арк. 24].

Окремі з бранців, що не потрапили на волю з шепетівського приймального пункту, згодом були знищені в лісовому масиві біля Козельська [485, с.137]. Ті ж, кому вдавалося звільнитися, отримували довідку за підписом начальника шепетівського пункту, що військовополонений звільнений і прямує до місця свого проживання [120, арк. 6].

Через відсутність пристосованих приміщень для утримання полонених керівництво НКВС приймало спонтанні рішення по розташуванню затриманого контингенту, які, зазвичай, не узгоджувалися з рішенням місцевих партійних органів. На засіданні бюро Рівненського обкому КП(б)У від 11 червня 1940 р. піднімалося питання самовільного захоплення під табір військовополонених 4-ї будівельної ділянки НКВС № 1 території Вербського паркетно-лісопильного заводу, здійснене 15 жовтня 1939 р. [8, арк. 144]. За

свідченням місцевих жителів, територія заводу була обнесена колючим дротом, а по периметру виставлено оглядові вежі з вартовими [307].

Один з таборів, що постали на території Рівненської області, утворено в Дубні. Він розташовувався у колишніх польських казармах. Як свідчили очевидці, «сюди потрапили тисячі полонених поранених і зголоднілих, вони простягали руки через дерев'яну огорожу, просячи води і хліба. Економічна нестабільність, що запанувала у краї, породила спекуляцію, полякам доводилося віддавати одяг та золото, щоб не вмерти від голоду» [354]. Другий табір облаштовано у колишній хмелярні в Сурмичах – окраїна Дубна. Місцевим жителям оголосили, що ті можуть приносити полоненим харчі. Така ситуація тривала 2-3 дні допоки сюди не прибула польова кухня [310]. Загалом, передбаченого планом порядку і системи харчування полонених не було, також за статутом були відсутні органи у військових частинах, на яких покладалося харчування бранців. Постачання харчами табірних пунктів організовували частково органи місцевого самоврядування, і окремі громадяни, спеціально призначені розпорядженням командування 5-ї армії або начальниками гарнізонів. У переважній більшості постачання продуктами здійснювалося за рахунок трофеїв [292, л. 50].

Спочатку табірні пункти не були забезпечені медичним персоналом і полоненим, більшість з яких були молодшими 40 років, самим доводилося виконувати функції лікарів та санітарів. Хворим передбачалося краще харчування, зокрема у Дубенському табірному пункті було налагоджене постачання свіжої здоби з місцевої пекарні, до якої ходили самі військовополонені без супроводу конвою. Дещо відмінною була ситуація в табірному пункті «Житин». За збігом обставин тут зосередився потужний колектив польських військових лікарів та медичних сестер (Вайс, Юркович, Лімановський, Пазевич, Сверчинський, Рихтер, Сверчинська та ін.), які мешкали в окремому гуртожитку і, крім військовополонених, надавали медичну допомогу місцевим жителям [258, арк. 23 зв.].

З приходом зими 1940 р. табірний пункт с. Варковичі (нині Дубенський р-н) з літнього табору, що розміщувався у наметах, переїхав до зимового в гуртожиток. Зі свідчень очевидців відомо, що в м. Гоща для потреб табору бараки побудували силами самих полонян, а в якості будматеріалу було застосовано колоди з розібраних людських клунь, залишених власниками після появи тут нової влади [308]. Інша частина полонених розташувалася у двоповерховому будинку. Саме тут у грудні 1939 р. в одного з бранців виявлено заряджений «бельгійський браунінг». Цей інцидент став приводом для загального обшуку табірної пункту. Однак вилучення не проводилося, натомість осіб, які мали при собі підозрілі речі, було взято на облік. До цього списку потрапив і Я.Палька – колишній службовець прикордонної варти, заарештований 28 грудня 1940 р.[41, арк. 6, 7 зв.].

Варто зазначити, що охороною трудових таборів займалися самі полонені. Так, списки охорони для табірної пункту с. Варковичі, який діяв з грудня 1939 р., складав секретар В.Зданевич. Охорону відбирали з «прогресивної частини українців і білорусів» одного табірної пункту і відправляли для роботи в інший. Зокрема, Варковицький табір охороняли полонені, які прибули з Шепетівки. Охоронців розконвойовували і забезпечували зброєю [26, арк. 57]. Бранцям часто доводилося міняти один табірний пункт на інший, переміщуючись відповідно до об'єктів будівництва дороги. Ще однією з причин міграції полонених було запобігання утворення «реакційних груп» поляків у межах одного табірної пункту. Військовополонений В.Нендзі поміняв шість таборів до арешту. Табірний шлях А. Маньковського: Ковель – Шепетівка – Острог – Радивилів – Рогатин – Грудек – Морги – Зимні Води – Рівне [48, арк. 13-13 зв.].

Щодо національного складу військовополонених, то в трудових таборах разом з поляками, які складали понад 50 % табірної контингенту [340, с. 143], перебували українці, білоруси, німці та євреї. Останні, за свідченнями А. Маньковського, на відміну від інших, сумлінно ставилися до роботи. На одному з допитів В. Зданевич розповідав, що група німців, захоплених у полон,

не приховувала прихильного ставлення до Гітлера і дуже раділа кожній його перемозі [26, арк. 32].

Траплялися і конфлікти на національному ґрунті. У своїй скрутній ситуації польські солдати звинувачували українців і білорусів: «Українців і білорусів, яким погано жилося, визволили, тепер маємо колгоспи і відпрацьовуємо норми... Через українців і ми гинемо в неволі, щоб їх громом побило, а їх землю водою залляло.», - неодноразово висловлювався полонений К. Беляков [24, арк. 143]. Поляки довго тримали в пам'яті і той факт, що багато хто з полонених українців і білорусів, перебуваючи у шепетівському таборі носили на своїх головних уборах червоні стрічки на знак солідарності з радянською владою [24, арк. 152]. Від полонених поляків часто доставалося і євреям. «Коли Червона армія зайняла Львів, то євреї цілували червоноармійцям руки. Євреї завжди були більшовиками, а не відданими польськими громадянами...», – стверджував у приватній розмові зі своїми колегами лікар Лімановський [258, арк. 23 зв.]

Для спецконтролю табірних пунктів табору №1, штаб якого розміщувався у Рівному, був створений Особливий відділ (ОВ) НКВС, очолений лейтенантом держбезпеки Кравцем. Його першочерговим завданням було налагодження мережі інформаторів, які мали з'ясувати всі достовірні відомості стосовно військовополонених. До числа інформаторів потрапляли як полонені поляки, так і вільнонаймані робітники, яким часто доводилося спілкуватися з бранцями. Тож сформована у 1939-1940 рр. мережа інформаторів і агентів НКВС [453, с. 294] швидкими темпами розросталася і в трудових таборах. Так, зайнявши посаду секретаря табірної пункту Варковичі, поляк В.Зданевич фактично став правою рукою начальника табору молодшого лейтенанта Пахомова, який у всіх кадрових питаннях радився з секретарем. Своєю чергою В.Зданевич намагався підтримувати дружні стосунки з полоненими поляками, часто рекомендував коменданту Лавицькому тих, хто, з його погляду, краще підходив для роботи за межами табору. У таких випадках останнім видавалася перепустка і вони могли вільно пересуватися в межах населеного пункту, а

також купувати продукти в магазині чи в приватних господарствах. Найпопулярнішим товаром серед полонених була горілка і тютюн. Натомість, В.Зданевич отримував необхідну йому інформацію і передавав її начальнику. Вже будучи арештованим, він власноруч написав донесення, на підставі якого ОВ НКВС табору №1 відкрило справи на 25 полонених [26, арк. 85].

Як впливає з АСС, у табірних пунктах панувала суцільна шпигуноманія – явище притаманне всьому радянському суспільству, коли за одними інформаторами стежили інші. Так, В.Зданевич став жертвою донесення табірною вільнонайманого лікаря С.Фішмана, який заявив: «Працюючи в таборі і спілкуючись в ході роботи з його працівниками, я побачив, що деякі з них є не радянськими людьми. Працівник канцелярії В.Зданевич серед робітників табору висловлює антирадянські погляди, при цьому з іронією та насмішками говорить про СРСР. Також він заявляє, що в Радянському Союзі немає порядку. Всі вислови Зданевича суперечать моїй думці і почуттям до Радянського Союзу, і через це я вирішив про все розповісти» [26, арк. 60]. Крім цього, Фішман повідомив карально-репресивним органам, що інспектор праці Зигін та рахівник Кисилевич у минулому працювали агентами польської поліції.

Про те, що поляки охоче розмовляли на тему відродження своєї держави, дізнаємося зі свідчень вже згаданого в'язня табірною пункту № 4 с. Варковичі 3-ї будівельної ділянки В.Зданевича. На допиті він розповідав, що полонені не раз дискутували про можливі шляхи відродження Речі Посполитої. Великі надії вони покладали на Великобританію та Францію, вважаючи, що саме ці країни допоможуть їм повернути собі Західну Україну та Західну Білорусію, або ж територію Східної Пруссії.

Частина полонених була розконвойованою і проживала в приватних будинках, а, отже, їх спілкування з зовнішнім світом не переривалося. Також інформація про події на світовій арені надходила і через мешканців табору, які часто відвідували оселі місцевих жителів, виконуючи функції постачання водою та харчами. Зокрема, водовіз Б. Петровський регулярно приносив у

табір інформацію, трансльовану по радіо з Англії та інших країн Європи, почуту від місцевих чехів. Інформаційною поживою для дискусій були новини, якими ділився з полонянами експедитор М. Єпель та листоноша Гловацький. Останній неодноразово переказував промови генерала Сікорського, чим значно підбадьорював поляків. Нерідко пробуджені таким чином патріотичні почуття проявлялися в загальній непокорі, а іноді і у втечах полонених. Останні були досить частим явищем, особливо в тих табірних пунктах, поблизу яких знаходилися військові осади. Осадники постачали втікачів цивільним одягом і надавали тимчасовий прихисток. Особливо багато втеч за їхнього сприяння було вчинено з табірному пункту «Верба» [307]. Загалом за період існування Рівненського трудового табору з вересня 1939 р по 25 серпня 1940 р. втечу здійснили 1 408 військовополонених [339, с. 143]. Зрозуміло, що після депортації осадників втечі стали поодинокими.

Окремі бранці все ж не полишали думки вибратися з радянської неволі. Серед таких був Л. Кубацький. Перебуваючи на території табору впродовж робочого дня, тоді коли інші військовополонені працювали на будівництві траси, чоловік готував траншею під бараком, в якому він проживав з метою здійснення втечі. Про наміри Л. Кубацького швидко стало відомо адміністрації табірному пункту. Це виявилось однією з підстав для його арешту [25, арк. 48]. У табірному пункті «Житин» військовополонений Клопотовський роздобув печатку місцевого тимчасового комітету і видавав довідки тим полякам, які намірилися здійснити втечу. За такими «документами» з неволі вдалося вибратися полоненим Ланевському, Кухарському і Антонішаку [258, арк. 28]. Подібний інцидент був зафіксований і в табірному пункті «Варковичі». На одному з допитів В. Зданевич описав інцидент в деталях. Канцелярія табірному пункту с. Варковичі знаходилася за його межами, там же розташовувалася і паливна база. Для роботи із заготівлі дров були відібрані, рекомендовані секретарем троє його земляків, яким було видано перепустки. Щоденно М.Бартонович, В.Тедройц та Ч.Гриневиц ходили на роботу за межі табірному пункту. Пізніше для потреб табору були закуплені свині і доглядати їх

призначили В.Тедройца, якому надали маленьку кімнатку, де він постійно жив. Бранці використали таку ситуацію для втечі. Причому В.Зданевич запевняв, що її останні спланували заздалегідь. Вони намагалися уникнути фотографа привезеного для створення фотокатротеки на полонених. Кілька днів В.Зданевич з інспектором обліково-реєстраційної частини Шубіним прочергували на ст. Сарни з наміром повернути втікачів, але затримати останніх так і не вдалося [26, арк. 50-52]. 14 жовтня 1939 р. з Дубенського табірної пункту здійснив втечу і Ч. Шеманський. Житель Варшави, залишившись на чужині без постійного заробітку, мав наміри нелегально перетнути радянсько-німецький кордон, але був арештований органами НКВС. Після закінчення слідства його повернули у табір військовополонених [239, арк. 11, 12, 41].

Військовополонені часто обговорювали економічну та політичну ситуацію в Радянському Союзі. Підґрунтям для таких розмов були історії полонених, які потрапили до табірної пункту «Варковичі» з Кривого Рогу. Новоприбулі розповідали, що керівництво тамтешніх таборів часто обділяло полонян харчами, забираючи їх для своїх родин, оскільки в магазинах нічого неможливо придбати. А брат бранця Е.Лерета, приїздивши в табірний пункт на провідини, розповідав, що червоноармійці скуповують у крамницях Львова цивільний одяг, викидають форму і переховуються у місцевого населення. Та чого ще варто було чекати від «визволителів»? «Погано одягнуті, голодні, в нашмарованих дьогтем чоботах, а деякі – в самих тільки онучах вони становили різючу відмінність до польської армії» [384, с. 212]. Репутацію СРСР підривала і довготривала війна з Фінляндією. Серед полонених ходили чутки про те, що нібито фінські літаки бомбардують Ленінград, а К.Ворошилова позбавили посади, тобто обороноздатність країни значно погіршилася і полякам не довго поневірятися в неволі [26, арк. 18-20].

Захоплені поляки розуміли, що радянська влада немає жодних підстав для їх утримування у таборах. Часто на будівництві траси лунали репліки на кшталт: «Ці більшовики тримають нас у таборах без будь-якого права, так як

ми проти них не воювали» [49, арк. 36]. Військовополонений В.Нендзі, захоплений 22 вересня 1939 р., неодноразово заявляв, що Польська держава не може безслідно зникнути, адже в неї є своя мова і культура. Особливо великі надії він покладав на еміграційний уряд В.Сікорського, мріючи про об'єднання дислокованих у Франції та Англії частин Польської армії і повернення її на Батьківщину [49, арк. 81].

Зростання невдоволення бранців Рівненського трудового табору простежувалося в грудні 1939 р., оскільки більшість з них потрапили в полон 17-28 вересня. Тоді ж їм обіцяно звільнення через три місяці, тобто в грудні (15 грудня 1939 р. – термін здачі в експлуатацію першої черги дороги Новоград – Рівне – Дубно – Львів). Ситуацію погіршувало і скрутне матеріальне становище полонян. З настанням зими жителі переважної більшості табірних пунктів так і не отримали відповідного взуття та одягу, наслідком чого стали часті випадки обмороження рук і ніг. «Я мав одну сорочку і носив її шість місяців. Мене в ній взяли в полон, в ній я працював, не міняючи. Вона на мені зотліла. Я ходив довго, просив зміну білизни і ніяк не міг допроситися...», - стверджував на одному з допитів І. Путрич [24, арк. 252]. З цього ж приводу військовополонений табірному пункту «Верба» Л. Кубицький казав: «...Коли адміністрація табору не в силах забезпечити нас взуттям, одягом і харчами, то чому ж нас обманюють, тримають і не відпускають по домах» [25, арк. 20-21]. Однак ні в грудні, ні в подальші місяці жоден з них не вийшов на волю. Найбільш прозорливі поляки заявляли: «Нас звідси більшовики вже ніколи не відпустять, тут ми і згниємо»[49, арк. 33 зв.].

Ретельна ідеологічна обробка полонених відбувалася на щотижневих політінформаціях. Комендант Варковицького табірному пункту Лавицький, в минулому член КПЗБ, систематично приносив бранцям газети «Радянський голос» та «Під прапором Леніна», які видавалися польською мовою. Однак відомості, що містилася в газетах, викликали гостру критику в поляків. Так, уже згадуваний В.Нендзі запевняв своїх сусідів по табору, що в СРСР робітники не мають жодних прав, а «совєти заставляють працювати силою»

[49, арк. 33]. Аналогічною була реакція і бранців табірному пункту «Червоноармійськ»: «У них в СРСР, окрім терору, нічого немає, займаються самознищенням, про будь-яку свободу у них не може бути ніякої мови, – заявляв Т. Лехович. – Про свободу тільки в книжках і в газетах написано, а насправді за найменший прояв свободи у них людей садять до в'язниці» [23, арк. 49-49 зв.].

На засіданні бюро Рівненського обкому КП(б)У 4 березня 1940 р. зазначалося, що масово-політична робота серед військовополонених і вільнонайманих працівників будівництва НКВС № 1 проводилася недостатньо, у Гощанському таборі при масово-політичній роботі до уваги не бралася національна та соціальна приналежність військовополонених. Проаналізувавши всі недоліки, бюро обкому вимагало систематичного інформування контингенту таборів про внутрішню політику радянської влади і ситуацію на міжнародній арені, проведення широкої агітаційної роботи серед бранців з урахуванням їх індивідуальних особливостей [7, арк. 63].

Використання безкоштовної робочої сили на будівництві було малоефективним, особливо повільно воно просувалося впродовж червня – липня 1940 р. Припускаємо, що причиною цьому було розчарування поляків, серед яких тривалий час нуртували ідеї антирадянського повстання, запланованого на весну цього року. Однак, коли впродовж березня-травня жодних зрушень на міжнародній арені не відбулося, вони поволі почали втрачати надію на визволення. Військовополонені були розбиті на групи, а ті, своєю чергою, – на бригади. Так, у табірному пункті «Морги» (тепер х. Морги Дубенського р-ну) було більше 7-ми бригад по 20 чоловік, в «Сапожині» (тепер с. Сапожин Корецького р-ну) понад 15 бригад, а в Гощанському – більше 10-ти. Бригадирями обирали самих полонених, спочатку з числа українців і білорусів, однак, за невміння організувати виробничий процес їм часто шукали заміну. Так, в якості бригадирів побували майже всі бранці. Поляки відверто саботували будівництво, або лише створювали його видимість. За розповсюдження бунтарських ідей та небажання виконувати накази їх карали.

Щоб якось покращити продуктивність праці, на засіданні бюро Рівненського обкому КП(б)У була прийнята постанова зобов'язати політвідділи і парторгів провести заходи по розгортанню соціалістичного змагання і ударництва на будівництві НКВС. Здійснення контролю за ходом будівництва і діяльністю парторганізацій було покладено на райкоми КП(б)У, на території яких будувалася траса [7, арк. 64]. Виконуючи наказ партійних органів, у травні – червні 1940 р. керівництво трудового табору № 1 запропонувало полоненим підписати угоди на «соціалістичне змагання» між бригадами, сподіваючись таким чином пришвидшити терміни здачі дороги. Однак, поляки неохоче приставали на таку пропозицію. Зокрема, А.Маньковський заявив, що, як військовополонений, не може підписувати будь-яких угод у державі, підданим якої він не являється і ставити свій підпис під паперами чужої країни він не буде, оскільки польський уряд не наділяв його такими повноваженнями [48, арк. 20].

У табірних пунктах неодноразово проголошувалися стаханівські декади. Проте, щоб виконувати запроваджені цим рухом нормативи, робітникам траси не вистачало 7-годинного робочого дня. Тому керівництво заставляло полонених працювати до 21-ї години, а тих, хто відмовлявся, саджали до карцеру на три дні. У більшості випадків і вихідні дні оголошувалися робочими [48, арк. 21].

Установлені норми виробітку передбачали і відповідну оплату – 300 грам хліба. Деякі з полонених за перевиконання отримували по кілограму хліба за день. Водночас давалася ознаки стереотипність мислення: А.Маньковський на одному з допитів розповідав, що за перевиконання норм на 200-250 % у Рівненському таборі «Біла» його звинуватили в «матеріальній зацікавленості» [48, арк. 18].

Притаманні радянській державі «розваги» були запроваджені і в табірних пунктах. Наприклад, у Гоцанському таборі керівництво організувало художню самодіяльність. Поляки охоче підтримали таку пропозицію, використавши її для співу в клубі патріотичних пісень. Народна самодіяльність була тим

явищем, яке зовсім незнайомим людям давало почуття приналежності до однієї нації. Очевидці згадували, що у вересні – жовтні 1939 р. полонені сиділи біля вікон казарм і співали [310]. Ще одним об'єднавчим фактором для останніх була релігія. Попри заборону адміністрації, вони продовжували проводити спільні молитви, а мешканці табірної пункту «Червоноармійськ» ініціювали збір коштів на сплату податку за місцевий костел [23, арк. 23-24]. Л. Кубацький перебуваючи у таб. пункті «Верба», у вільний час займався виготовленням іконок і натільних хрестиків. «Ось тобі на пам'ять про твої муки в радянській неволі», – казав він, поширюючи такого роду «сувеніри» серед полонених [25, арк. 37].

АСС, які послужили джерельною базою для написання цього підрозділу, датовані вереснем – листопадом 1940 р. Але наразі невідомо, коли саме почалися масові арешти полонених у трудових таборах. Очевидним є те, що всі вони були звинувачені в націоналізмі, проведенні у табірному середовищі контрреволюційної діяльності, вихвалянні Польської держави, передбаченні її скорого відновлення, розповсюдженні «провокаційних чуток» про життя трудящих в СРСР та ін. Так радянський уряд реалізовував одне із зобов'язань, задекларованих у Договорі про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною (28 вересня 1939 р.) про рішуче придушення агітації поляків [396, с. 510].

При арешті у військовополонених вилучали особисті речі: записники, листи, книги, молитовники, фотокартки. Наприклад, у Я.Пальки було вилучено і передано до Рівненської обласної контори держбанку СРСР 1164.84 злотих, а також дерев'яну фігурку мисливця з надписом «Пам'ятка з неволі». Але беручи до уваги, що вилучені предмети не могли бути використані як речові докази, їх знищували [41, арк. 11].

Слідству наперед були відомі всі випадки демонстрації антирадянських настроїв військовополонених, оскільки Особливий відділ постійно тримав на контролі більшість бранців, справи на яких формувалися ще задовго до арешту. Той же Я.Палька був арештований 28 грудня 1940 р., а свідки його «контрреволюційної діяльності» допитувалися ще в червні – липні. У ході

слідства широко застосовувалися очні ставки, однак, зазвичай, арештовані не підтверджували покази свідків. Метою слідчого було не стільки знайти докази провини в'язнів, скільки виявити інших вороже налаштованих осіб у трудових таборах. Відповідно до такого завдання і формувалися запитання, що використовувалися на допитах. Наприклад: «Розкажіть, що вам відомо про антирадянські висловлювання військовополонених?»; «Які вам відомо угруповання полонених?»; «Хто з полонян проводить шкідливі розмови?»; «Що ще ви можете розповісти про життя табору?». Така лінія допиту призводила до того, що завершення однієї справи ставало початком десятків інших. Полонені таким чином переходили в розряд арештованих, а згодом – засуджених.

У ході слідства карально-репресивні органи використовували потенціал Київського інституту науково-судової експертизи (КІНСЕ), особливо коли йшлося про ідентифікацію персоналій за фотознімками. Вищезгадана установа була задіяна і при розгляді справи на Я.Палька. Оскільки він категорично заперечував свою службу у Війську Польському, завданням КІНСЕ було встановити особу за вилученими в нього фотографіями офіцерів. Провівши ряд експертиз (репродукція і збільшення фотознімків до одного розміру, накладанням одного негативу на інший та ін.) наукові співробітники зробили наступний висновок: немає підстав стверджувати, що на фото зображений полонений Я.Палька [41, арк. 88]. Проте, він не став підставою для звільнення арештанта. Натомість, як і в усіх інших випадках, слідчу справу було передано на розгляд судового засідання Воєнного Трибуналу Прикордонних військ НКВС Волинської області. У той час звинувачений перебував під вартою у Рівненській в'язниці № 1 НКВС.

Зазвичай такі засідання були виїзними і закритими. Участь у них брали: головуючий військовий юрист Пилипенко, члени трибуналу сержанти міліції Горбенко, Брагін, Профатілов та секретар Домашевський. На засідання також викликалися свідки, список яких затверджувався заздалегідь. Так, виїзне засідання у справі військовополоненого К. Белякова відбувалося у

«ленінському кутку» приміщення ОВ будівництва НКВС № 1 у Рівному. Зауважимо, що поляки не втрачали віру в справедливість радянської судової системи. Намагаючись уникнути суворого вироку на судовому засіданні, що відбувалося 7 жовтня 1940 р., К. Беляков заявив: «Якщо я і підписував (протоколи допитів – авт.), то це робив тільки через те, що мене сильно мучили допитами, викликали для цього вночі, на мене кричали і погрожували. А це все написано невірно...» [24, арк. 252].

За антирадянську діяльність поляки отримували суворі вироки – 8-10 років ВТТ часто з обмеженням у правах згідно з пунктами „а”, „б” і „в” ст. 29 КК УРСР, до п’яти років.

Трагічна доля польських військовослужбовців вкотре підтверджує жорстокість і невинуватість методів діяльності радянського керівництва. Незважаючи на зміну політики уряду СРСР стосовно поляків у другій половині 1940 р., більшість захоплених у вересневій кампанії 1939 р. у полон, а згодом арештованих органами НКВС і відправлених до таборів ГУЛАГу, не були амністовані відповідно Указу Президії Верховної Ради як польські громадяни у 1941 р., а значить – назавжди безслідно зникли у таборах.

Отож, системність у ліквідації польських військовослужбовців проявилася у двох видах репресій: ув’язнення і депортації для офіцерів і членів їх сімей, що дислокувалися на території сучасної Рівненської області, та незаконне утримання у трудових таборах військовополонених для польських солдат, постійне місце проживання яких виявилось на території ГГ. Кваліфікувавши цю категорію в’язнів, як головне знаряддя «буржуазної польської держави», Й. Сталін підтримав пропозицію Л. Берії застосувати вищу міру покарання до польських офіцерів, поліціантів, жандармів та ін., що перебували у Козельському, Старобельському і Осташківському таборах військовополонених, підписавши відповідний наказ. На момент здійснення «операції по їх розвантаженню» в квітні 1940 р. у спецтаборах знаходилося 14 тис. 857 осіб [423, с. 18]. Більше 97-ми відсотків цих бранців були поляками [315].

Таким чином, шляхом статистичного аналізу АСС та звітної документації НКВС було виокремлено три категорії громадян Польщі, які зазнали найбільших втрат в результаті планомірної репресивної кампанії, вчиненої радянськими карально-репресивними органами впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр. на території сучасної Рівненської області. Це військові осадники, співробітники польської державної поліції і особовий склад Війська Польського та КОПу, до яких було застосовано кілька видів репресій: конфіскація майна, депортації, арешти, незаконне утримання в таборах військовополонених і використання в якості безкоштовної робочої сили, врешті, фізичне знищення шляхом масових розстрілів. Всі ці заходи мали на меті «зачищення» захоплених територій від «соціально-небезпечного» контингенту, здатного протистояти впровадженню радянської державної моделі на новоприєднаних територіях Західної України.

РОЗДІЛ 4

ПОЛЬСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ НА ТЕРИТОРІЇ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

4.1. Передумови появи та налагодження польського підпільного руху

Кинувши основні військові резерви на боротьбу з військами Вермахту, польський уряд на чолі з президентом І. Мосціцьким був приголомшений загарбницькими діями СРСР. Він не мав впевненості, що в захоплених Червоною армією східних землях з'явиться сила, спроможна нести ідею відновлення Польщі. Та й в самій столиці держави – Варшаві – після поразки робота підпільного руху організувалася в'яло. Конфронтація, що розгорілася між прихильниками і противниками уряду, розділила підпілля на два табори.

По обидва боки радянського-німецького кордону польські солдати, що поверталися до своїх домівок, переживши нищівну поразку, не приховували розчарування діями уряду та командування збройних сил, які, залишивши військо на поталу ворогові, ганебно втекли. Більшість молодих поляків втратили довіру до політиків і взялися самотужки організувати боротьбу з радянськими та німецькими окупантами, перейшовши на нелегальне становище. Проте еміграційний уряд усіляко намагався контролювати діяльність такого роду організацій як на території ГГ, так і в Західній Україні, розуміючи, що розрізнені групи польських патріотів не здатні ефективно протидіяти ворогові. Лише спільні, об'єднані зусилля могли стати реальною силою спроможною, за підтримки союзників, відновити Польську державу.

Великі надії уряд покладав на генерала М. Токаржевського-Карашевича («Міхал», «Столярський», «Доктор»). Залишившись в окупованій німецькими військами Варшаві, він отримав завдання налагодити роботу підпілля і підпорядкувати її наказам уряду. 27 вересня ним була створена військово-політична організація «Служіння перемозі Польщі», що об'єднала польських військовослужбовців, які вціліли від полону і не встигли емігрувати до країн-союзників. 13 листопада 1939 року новий Верховний головнокомандувач Польських Збройних Сил генерал В. Сікорський заснував Союз збройної

боротьби (СЗБ) – підпільну військову організацію на території окупованої Польщі. [326, с. 58]. Керівний центр організації у Варшаві очолив генерал М. Токажевський-Карашевич, а створена ним згадувана структура СПП увійшла до складу Союзу, ставши його стрижнем.

На цей час, а саме у перших числах листопада 1939 р., УНКВС м. Львова ліквідувало одне з перших польських підпільних формувань, організоване генералом М. Янушайтісом під назвою «Польська організація боротьби за свободу» (ПОБС). Арештований її член А. Лейтнер, під фізичним і моральним тиском, на перших допитах назвав відомих йому учасників так зв. «контрреволюційної змови», які намагалися якомога швидше консолідувати національно свідомі кадри і забезпечити їх необхідною зброєю для того, аби в потрібний момент захопити владу. На базі ПОБС була створена диверсійна група, яка вела підготовку до здійснення терористичних актів на стратегічних об'єктах в момент очікуваного збройного повстання. У Рівному про його наміри стало відомо ксьондзу С.Зентарі, у якого з фальшивими документами на ім'я Сташевської Анни Костянтинівни та Сташевського Тадеуша Костянтиновича зупинилися сестра і брат М. Янушайтіса [60, арк. 24]. Духівник часто спілкувався з Я. Язвінським – одним з активістів рівненського підпілля, якому повідомив, що львівський керівний центр планує радикальні заходи боротьби з окупантами, зокрема диверсійні акти по знищенню мостів у мм. Луцьк, Дубно, с. Варковичі (тепер Дубенський р-н), на трасі Рівне-Дубно і на Корецькому шосе в с. Горбаків (тепер Гощанський р-н). Такі дії, на думку очільників підпілля, мали стати на заваді відходу Червоної армії під час наступу військ союзників Польщі – Англії і Франції та перешкодити вивезенню матеріальних ресурсів углиб СРСР. У плани ПОБС входили також терористичні акти проти радянських функціонерів, напади на новостворені установи та організації, звільнення військовополонених поляків з трудових таборів, псування телефонних і телеграфних ліній [285, арк. 56-56 зв.].

За результатом допитів А. Лейтнера до казематів НКВС потрапили 24 учасники підпільного руху. Організація втратила основний запас зброї і

боєприпасів [269, арк. 33-44]. Одним з негативних наслідків її викриття стали масові превентивні арешти офіцерів Війська Польського по всій Західній Україні. В поле зору карально-репресивних органів потрапили керівники УНДО, як симпатики антирадянського руху опору, та колишні офіцери царської армії. Таким чином, перша спроба створити чисельну конспіративну організацію виявилася невдалою.

На її місці у Львові з'явилося три, конкуруючих між собою, підпільних польських об'єднання, про що від кур'єрів було відомо керівнику варшавського керівного центру М. Токаржевському-Карашевичу. Першим керував полковник В.-К. Жебровський («Жук», «Старий коваль»), другим – полковник Я.Соколовський («Тшаска», «Ян»), на чолі третього об'єднання знаходився майор З. Добровольський («Фелікс», «Зигмунт»), який очолив організацію, створену генералом М.Борутією-Спеховичем («Копа»). Усі три організації тримали зв'язок з урядом через Румунію [326, с.52]. Кожна з цих структур намагалася збільшити свою чисельність за рахунок залучення поляків – мешканців Волині, роблячи для цього зондувальні поїздки до Рівного, Луцька, Кременця.

Кур'єри, які прибували до Варшави з Анжера (Франція), у грудні 1939 р. вимагали від генерала М. Токаржевського-Карашевича залишити місцеву організацію на свого заступника полковника С.Ровецького («Раконь») і негайно вирушати на територію, окуповану СРСР, для налагодження підпільної роботи. Уряд ставив вимогу, аби М. Токаржевський-Карашевич переконав усі три львівські формування об'єднатися і організувати свою роботу таким чином, щоб вберегти членів підпілля від репресій. Окрім цього, генералу доручалося встановити контроль над усіма осередками польського підпілля на території окупованій радянською владою, з метою попередження диверсійних актів, не бажаних на цьому етапі. Організація мала нарощувати потенціал, а зайва агресія та дрібні диверсії проти ворога могли спричинити небажані втрати.

Масовий нелегальний перехід поляків через румунський кордон, очевидно, не влаштував польський уряд в еміграції. Тому генералу було дано завдання взяти під контроль і цей процес, дозволивши переходити лише офіцерам Війська Польського, а також пілотам і танкістам не залежно від військового звання.

Якщо ситуація у Львові в цілому була відомою для Головного командування СЗБ, то з Волині не було жодних звісток про діяльність підпілля. Щоб з'ясувати ситуацію, полковник С.Ровецький («Грот») запропонував М. Токаржевському-Карашевичу відправити туди полковника Т. Маєвського («Шмігель»). Попри вагання генерала, останній вирушив на територію, окуповану Червоною армією. Приблизно 27 січня 1940 р. разом з Т. Маєвським на Волинь відправилися Р. Каспшицький і Є. Броніковський, які отримали радянські паспорти і військові книжки: перший на ім'я Ришарда Бурди, другий – Єжи Потапова. Створена трійка мала на меті ретельно вивчити політичну ситуацію на Волині, з'ясувати настрої поляків і, врешті, розгорнути організаційну роботу по створенню антирадянської конспіративної організації [194, арк. 64-65]. З допомогою провідника Т. Косовського група перетнула німецько-радянський кордон. На ст. Ківерці (тепер Волинська обл.) вона розділилася: Т. Маєвський і Є. Броніковський відправилися до Рівного, куди прибули 30 січня, а Р. Каспшицький – до Луцька. Через місяць і сам генерал М.Токаржевський-Карашевич був змушений їхати на колишні східні території Речі Посполитої, щоб виконати завдання еміграційного уряду. У ніч з 6 на 7 березня 1940 р., при спробі нелегального переходу німецько-радянського кордону, він був арештований радянськими карально-репресивними органами [326, с. 56].

Не чекаючи ініціативи ззовні, місцеві прихильники відновлення Польської держави почали гуртуватися довкола національних ідей. Уперше думка про налагодження конспірації на Волині прозвучала на зборах «Союзу легіонерів» і ПОВ у Рівному 17 вересня 1939 р. Відразу повноцінну конспіративну організацію створити не вдалося, але було прийнято рішення

допомагати родинам польських офіцерів, яким нова влада наказала негайно звільнити казарми. Практична допомога полягала у наданні безкоштовних продуктів харчування і житла [518, s. 112]. Проте, у середовищі зазначених організацій продовжували нуртувати ідеї протистояння більшовицькому режимові. Згодом незначна частина рівнян, переважно педагогів, на чолі з головою профспілки вчителів Я. Гофманом приєдналася до угруповання, яке на думку керівництва СЗБ-1, було створене за ініціативи Е. Ридзи-Смігли і Ю. Бека. Як стверджував І.Копчінський, у перших числах лютого 1940 р. він був завербований Я. Гофманом до лав цієї групи і призначений комендантом на дільниці, до якої входило передмістя Рівного «Цегельня» [76, арк. 40]. Саме тут мешкало чимало підофіцерів, членів «Союзу легіонерів», виселених з казарм після приходу Червоної армії. Вони знали місця, де була захована зброя [518. s. 117].

Від львівського керівного центру СЗБ-1 на перемовини до Я.Гофмана приїздив Ю.Відавський («Віт», «Юзек»). Під час зустрічі, яка відбулася місяцем раніше, він запропонував Я. Гофману очолити рівненський повстанський округ СЗБ, оскільки той був відомим громадським діячем не лише у Рівному, а й у всьому Волинському воєводстві та користувався беззаперечним авторитетом серед тутешньої польської інтелігенції. Однак останній з недовірою поставився до такої пропозиції і вимагав зустрічі з керівником організації [160, арк. 50-51]. Активність львівського підпілля неабияк стурбувала Я. Гофмана і після консультацій зі своїми однодумцями він прийняв рішення відправити до Варшави свого представника [518, s. 118]. Тим часом йому було призначено зустріч на одній з конспіративних квартир у Львові. Остання так і не відбулася, оскільки невдовзі Я.Гофмана арештували, а діяльність створеного ним підпільного осередку була припинена ще на етапі комплектування керівного складу.

Польські офіцери у Дубні брати Ф. і В. Бахи в числі перших у жовтні 1939 р. почали агітувати поляків об'єднуватися і чинити опір Червоній армії. Збираючи і переховуючи зброю, вони мали намір вчинити одноразовий

військовий напад, після чого втекти за кордон. Інша конспіративна група, що була сформована тут, складалася з польських офіцерів-біженців, які, встановивши контакти з місцевими жителями, також планували організувати боротьбу з РСЧА. Однак, про наміри як перших, так і других швидко стало відомо Луцькій оперативно-чекістській групі від агента «Ковальчука» [270, арк. 384-385].

У Здолбунові силами місцевих залізничників, яким вдалося уникнути арештів, у жовтні 1939 р. було сформована підпільна група, очолювана заступником начальника залізничної ст. Здолбунів К. Нізе. Залізничники – її члени звільнялися з роботи, оскільки вважали, що праця на радянську владу була зрадою інтересів Польщі [227, арк. 21]. За свідченнями Ф.Філіпського, організація нараховувала понад 30 осіб (див. дод. Є) і мала контакти зі Львовом і Будапештом, звідки через кур'єрів отримувала директиви стосовно налагодження антирадянського руху [227, арк. 24]. Основним напрямком її діяльності мали стати диверсії на залізничному транспорті: пошкодження залізничного полотна, телеграфного зв'язку та ін. Однак, арешти колишніх залізничників ст. Здолбунів, особливо тих, що працювали на шепетівському напрямку і були запідозрені у співпраці з польською розвідкою, примусили К.Нізе змінити орієнтири діяльності. 3 грудня 1939 р. підпільникам рекомендувалося негайно залишити окуповані більшовиками території та нелегальними шляхами, розробленими керівництвом, переправлятися до Румунії чи Німеччини [227, арк.25]. Значній частині з них удалося здійснити нелегальний перехід кордону, інші (К. Нізе, Ф. Філіпський, Я. Адамський) потрапили до в'язниць НКВС і були визнані членами «терористичного підпільного угруповання».

На перший погляд, факт існування цієї групи виглядає сумнівно, її цілі і завдання не зовсім вписуються в загальну канву польської конспірації. Проте при більш прискіпливому аналізі часу її створення, складу та методів протидії більшовицькій окупації стає зрозумілим наступне: по-перше, існування групи збігається з періодом налагодження мережі «Польської організації боротьби за

свободу», яка не відкидала терористичні методи боротьби; по-друге, до неї входили винятково залізничники – члени КПВ, які добре володіли військовою справою і знанням специфіки функціонування залізничного транспорту, тому могли без проблем організувати диверсійні акти.

За відсутності призваних на німецько-польську війну резервістів і кадрових військовослужбовців, однією з перших ідей створення руху опору почала реалізовувати патріотично налаштована молодь. У 20-х числах жовтня 1939 р. у Рівному, за ініціативи учнів місцевої гімназії та випускників загальноосвітньої школи, виникла молодіжна підпільна група з семи осіб [202, арк. 82-83]. На перших і фактично єдиних зборах, що відбулися на квартирі Ю. Новацького були окреслені її основні завдання на початковому етапі підготовки до повалення радянського режиму. Перше з них – вербування нових членів у районі проживання кожного з присутніх. З цією метою місто було умовно розподілене на кілька районів. Так, залученням молодих патріотів у районі «Цегельня» мав займатися Є. Гурка, а в районі «Грабник» (передмістя м. Рівне) – Є. Царлов. Другим завданням був збір коштів на придбання зброї та вербування в свої лави осіб, які володіли знаннями військової справи і вміли водити автомобілі, аби навчити цьому молодь [202, арк. 91-92]. Оскільки чимало зброї було залишено польськими військами під час відступу у вересні 1939 р., підпільники вирішили скористатися такою нагодою для поповнення бойового фонду. Зокрема, запланували пограбування вагона зі зброєю на ст. Здолбунів, однак цій операції завадили арешти кількох членів групи [202, арк. 101].

На шляху налагодження молодіжного руху спротиву виникало чимало перепон. По-перше, створені ланки були малочисельними, до них залучалася молодь без досвіду ведення конспіративної роботи, керована юними і недосвідченими очільниками, які не вміли ставити чітких завдань і контролювати їх виконання. По-друге, підпільники так і не зуміли забезпечити себе зброєю і боєприпасами. З першими арештами стало зрозуміло, що на місцевому рівні, без зв'язку з іншими нелегальними польськими організаціями,

при відсутності централізованого керівництва їм не вдасться реалізувати свій план повалення радянського режиму.

У цей час серед молоді ширилася інформація про можливі масові виселення гімназистів і студентів польської національності до віддалених районів СРСР. Аби уникнути депортації, частина з них підтримала ідею нелегального переходу кордону і подальшого виїзду у Францію з метою вступу до Польського легіону. Такий шлях бачився підпільниками як більш організований і ефективний у боротьбі не лише з Радянським Союзом, а й Німеччиною. 27 листопада 1939 р. на ст. Сколе (тепер Львівська обл.) при спробі нелегального перетину кордону кілька членів підпілля заарештували місцеві органи НКВС. М. Сасин потрапив до радянських казематів відразу після повернення зі Львова до Рівного [202, арк. 432 зв.-433 зв.]. Загалом було ув'язнено 14 членів рівненського молодіжного підпільного осередку.

Незалежно від інших, у Рівному діяла ще одна молодіжна організація, яка у документах НКВС фігурує під двома назвами «Сокіл» і «Легіон незалежності Польщі», очолювана Т. Станчиком. Не маючи досвіду проведення конспіративної роботи, він, за посередництва Т. Сенкевича, намагався встановити контакти з Я. Язвінським, для отримання практичних порад. Під час зустрічі останній з'ясував, що організація нараховувала 25 осіб і володіла певним арсеналом зброї, захованої в різних частинах міста. Зокрема, два десятки гвинтівок було закопано в лісовому масиві «Сосонки» у напрямку корецького шосе, дев'ять револьверів, п'ять бомб і 24 гранати заховано на «Грабнику», а п'ять станкових кулеметів – в районі Осадницької гімназії [285, арк. 32 зв.-33]. Про цю організацію було відомо і вже згадуваному ксьондзу С. Зентарі. Її членів він запропонував Ю. Відавському в якості можливих кандидатів для поповнення місцевого осередку СЗБ-1 у Рівному [287, арк. 171].

За власної ініціативи, до гуртування польської молоді взявся учитель Дубенської школи № 1 Ф. Сенчковський, член ПОВ. Знаючи від інших її учасників про налагодження підпільного руху по всіх східних землях, у тому числі в Дубні, він вирішив залучити до боротьби учнів сьомих-десятих класів.

Щоб відновити у них патріотичний дух, Ф. Сенчковський таємно організував у приміщенні шкільної художньої майстерні відзначення Дня незалежності Польщі, який до встановлення радянської влади святкувався 11 листопада [123, арк. 22]. Між собою учні називали свою організацію «Гарцерство» [123, арк. 38 зв.]. На думку вчителя, учнівська молодь могла прислужитися для здійснення зв'язку між підпільними організаціями та для збору боєприпасів і зброї [123, арк. 39].

Ядром польського підпілля у м. Дубно, яке орієнтувалося на варшавський керівний центр СЗБ, стали колишні учні торгівельної школи – члени Народної партії. Ті його учасники, котрих оминули арешти, згуртувалися довкола національної ідеї. Однак, як вказав один з учасників конспіративної групи – В. Андрушко, після згуртування в жовтні 1939 р. їх дії не мали конкретної мети, а були, скоріше, демонстрацією неприйняття нового державно-політичного устрою шляхом розповсюдження листівок та проведення антирадянської агітації [190, арк. 9-10].

Не вважали радянську владу постійною і колишні члени Союзу сільської молоді З.Румель, Л.Коваль, Я.Сулковська, Т.Траутман, П.Залескій та ін. Так, останній стверджував: «Під час польсько-німецької війни, я брав активну участь в обороні Варшави у званні плютунового (мол. сержанта)... Поразку Польщі у війні з німцями і розпад Польської держави я сприйняв дуже болісно, вважаючи це явище тимчасовим... Радянську владу на території Західної України і Західної Білорусії я також рахував владою тимчасовою, залежною від результатів протистояння між Англією, Францією і Німеччиною. У силу таких настроїв я мав бажання продовжувати боротьбу за незалежність Польщі, але не знав як це конкретно здійснити...» [156, арк. 47]. Інший військовик М. Трелевський визнавав: «З встановленням радянської влади на території Західної України я втратив свої прибутки, які отримував від оренди млина, і ті, що отримував від так зв. кооперативу сільськогосподарських продуктів. Таким чином, з моменту встановлення радянської влади я поставив перед собою завдання усіма методами вести боротьбу проти більшовиків» [206, арк. 16].

Оскільки активісти перебували в різних містах (Дубно, Луцьк, Кременець, Сарни), їм доводилося домовлятися про зустрічі, які найчастіше відбувалися у Дубні, в будинку Т. Траутман, за адресою Забрам'я, 4. Саме тут і було прийнято рішення про початок підпільної діяльності. Водночас молодіжна група прийшла до висновку про необхідність стримування будь-яких активних дій проти радянської влади, які могли привести до небажаних втрат і таким чином зірвати повномасштабне повстання, чутки про яке ширилися по всіх західноукраїнських землях.

Передбачалося, що у Варшаві існує центр, який керує усім підпіллям і від якого можна отримати детальні вказівки по налагодженню діяльності. Тому для координування дій було прийнято рішення встановити контакт з представниками польського уряду у столиці, використавши для цього колишнього голову Союзу сільської молоді у Волинському воєводстві К. Банаха. У січні 1940 р. туди відправилися З. Румель і П. Залескій. Поїздка виявилася невдалою, оскільки обоє отримали обмороження кінцівок і були змушені повернутися. [156, арк. 48-50]. Для встановлення контактів з підпіллям тоді ж до Варшави їздив брат З. Румеля – Броніслав. Але і його зусилля не увінчалися успіхом. Правда йому вдалося дістати і перенести через кордон кілька десятків листівок, виданих польським урядом у Франції із закликом не втрачати надії на відновлення Польщі, позаяк боротьба за її незалежність ще тривала. Силами місцевої молоді листівки поширювалися на території Рівненської і Волинської областей [156, арк. 51]. Ключовою ланкою у встановленні зв'язку між дубенською групою і представником варшавського центру став рівнянин А. Гермашевський, з яким З. Румель неодноразово радився стосовно налагодження конспірації. А. Гермашевський повідомив членів підпільного осередку про приїзд у Рівне Т. Маєвського і Є. Броніковського – представників варшавської ГК СЗБ-2. Згодом членам молодіжної групи було запропоновано приєднатися до останньої [131, арк. 13].

Як зазначено у звітній документації НКВС УРСР, окремо від інших підпільних структур у лютому 1940 р. виникла Смертельна народна дружина. Її

керівнику В. Гиричу вдалося налагодити роботу підпілля у Луцьку і створити кілька його осередків у колишніх повітових містах, контроль над якими він здійснював з допомогою кур'єрів. Основна діяльність осередків обмежувалася вербуванням перевірених осіб. Комендантом Смертельної народної дружини у Волинській області було призначено техніка по ремонту доріг Ф. Олексевича. Функцію її очільника у Рівненській області виконував вчитель І. Вуйцек. На відміну від СЗБ, вона здійснювала вербування нових членів як серед поляків, так і з числа українців, котрі поділяли ідею збройного повстання для відновлення Польської держави [275, арк. 160-161].

Ще одне угруповання, як філія Союзу захисників незалежності Батьківщини, згодом перейменованого на Союз визволення Батьківщини (СВБ), виникло на початку грудня 1939 р. у с. Янова Долина. Ініціатором його створення став учитель М. Зарембський, який у листопаді цього року, перебуваючи у Львові, отримав пропозицію приєднатися до підпілля і організувати осередок СВБ у Костопільському повіті. Агітуючи молодь вступати до останнього, він розповідав, що у Франції функціонує еміграційний уряд, який формує військові легіони і веде перемовини з іншими державами про відновлення Польщі. Особливу увагу М.Зарембський акцентував на тому, що поляки, які візьмуть участь в таємній організації і боротимуться проти радянських окупантів, будуть згодом щедро нагороджені, отримають солідні посади і різного роду привілеї [281, арк. 97]. В АСС на М. Зарембського наявні відомості, що створений ним осередок тримав зв'язок з львівським керівним центром СВБ і отримував інструкції щодо координації дій через колишнього керівника «Союзу стрільців» Костопільського повіту К. Зайонца, який після приходу більшовицької влади мешкав у Львові. Щомісяця М. Зарембський мав зустрічі з К. Зайонцом, якому звітував про налагодження антирадянського руху. Під час одного з таких візитів у лютому 1940 р. він був представлений П. Марциняку («Еміль»). Останній з січня по квітень 1940 р. здійснював керівництво провінцією СЗБ-1, до якої входила територія Волині.

Варто зауважити, що провідники СЗБ-2 робили спроби підпорядкувати підпільний осередок на каменоломнях Волинській воєводській комендатурі. З цією метою до Янкової Долини відрядили Є. Броніковського. Він мав також доручення розвідати інформацію про можливість нелегальної закупівлі вибухівки, яку використовували для видобування каменю. За його словами поїздка виявилася безрезультативною, оскільки члени конспіративної групи віднесли до нього з недовірою і відмовилися вести розмову стосовно антирадянської діяльності [194, арк. 75].

У кінці січня 1940 р. в Яновій Долині розпочалися перші арешти членів СВБ. У зв'язку з цим його керівництво радило всім учасникам підпілля дотримуватися суворої конспірації і на деякий час припинити антирадянську пропаганду серед поляків.

Одночасно з підпільною групою в с. Янова Долина у Костоплі паралельно утворилося два конспіративні осередки: перший під керівництвом вчителя Б. Терлецького, пов'язаний з СЗБ-1, керованим К.Язвінським; другий, ініційований Вишневським, Щетинським, Шляхтичем і п'ятьма братами Лясотами, мав безпосередній зв'язок з філією СВБ, очолюваною М.Зарембським [142, арк. 14 а, 19]. Оскільки всі три групи фактично керувалися розпорядженнями львівського керівного центру СЗБ-1, 8 березня 1940 р., на зустрічі з С. Бронецьким, К. Язвінський запропонував йому зустрітись з М. Зарембським та Б.Терлецьким і визначити, хто з них очолить Костопільський район СЗБ [93, арк. 29, 33].

З поміж усіх конспіративних організацій, наявних на Рівненщині, найчисельнішим був СЗБ. Попри неодноразові спроби об'єднання, тут паралельно існували дві його гілки: СЗБ-1 з керівним центром у Львові та СЗБ-2, з керівним штабом у Варшаві.

Діяльність СЗБ-1 на території краю розгорнулася у середині лютого 1940 р. За словами К.Язвінського, представник львівського центру під псевдонімом «Тома» під час зустрічі запропонував йому очолити осередок СЗБ в Рівному до приїзду постійного керівника зі Львова. Погодившись на таку пропозицію,

К. Язвінський відразу відвідав квартиру на вул. Костюшка, де зупинився «Тома», і представив йому в якості свого заступника ротмістра Г. Крюгера. Тоді ж новопризначені очільники рівненського осередку СЗБ-1 вперше дізналися про структуру і мету організації. К. Язвінський отримав пароль «Поздоровеня од Тома» для встановлення зв'язку і перше завдання – підібрати надійних осіб для керівної п'ятірки. Після візиту до Рівного «Тома» мав відвідати Сарни, Ковель і Володимир-Волинський для створення там керівних організаційних ланок. У проміжку між візитами представників львівського підпілля К. Язвінський провів підготовче вербування С. Сочинського і Я. Копчинського.

Дещо іншу версію заснування підпільного осередку СЗБ-1 у Рівному виклав Ю.Відавський. Він стверджував, що в січні 1940 р. до міста приїздив представник львівського керівного центру «Молот» (очевидно, В. Молотковський) і саме він здійснив попереднє вербування К. Язвінського. Причому, після свого арешту Ю.Відавський запевняв енкаведистів, що йому не було відомо жодної особи в підпільній організації з псевдонімом «Тома» [160, арк. 48, 55]. У ході слідства в справі К. Язвінського та інших 13-ти арештованих учасників СЗБ у Рівному, один з них – Ф. Галас також стверджував, що на початку лютого 1940 р. на його квартирі відбулася зустріч представника львівського керівного центру «Молота» з К. Язвінським і Г. Крюгером [284, арк. 158].

Наступна зустріч К. Язвінського з представником Львова відбулася 22 лютого, коли до Рівного прибув Ю. Відавський. Перед останнім стояло завдання створити тут Волинський окружний центр СЗБ-1, якому б мали підпорядковуватися всі осередки організації в Рівненській і Волинській областях [284, арк. 83]. Як колишній мешканець Рівного, він, на відміну від Т.Маєвського, знав багатьох місцевих жителів особисто і добре орієнтувався в їх політичній і професійній приналежності. Ю. Відавський зв'язався з К. Язвінським і особисто привів до присяги (див. дод. Ж) нових членів керівної п'ятірки, присвоївши кожному з них псевдо з метою суворої конспірації (К.

Язвінський - «Блякс», Я. Язвінський - «Генріх», Г. Крюгер - «Старий Войтек», Я. Копчінський - «Марись»). У наступні дні він, зустрівшись із кожним, надав основну інформацію про функціонування СЗБ, поставивши завдання підбирати і вербувати нових його членів. Під час цього візиту К. Язвінському було повідомлено адреси і паролі на явочні квартири у Львові та видано 2 тис. радянських крб. для організаційних витрат: поїздок у справах підпілля та матеріальну допомогу членам СЗБ, які перебували у скрутному становищі [284, арк. 170-175, 177]. Ю. Відавський розподілив обов'язки між членами керівної п'ятірки і надав методичні рекомендації по вербуванню [284, арк. 176].

Зокрема, Г. Крюгер отримав завдання організаційного характеру: він мав підготувати і завербувати осіб, здатних очолити відділи розвідки і постачання, а ті, своєю чергою, повинні були підібрати людей для роботи у цих відділах. Виконуючи вказівки Ю. Відавського, Г. Крюгер залучив до підпільної діяльності своїх колишніх колег – працівників пошти С. Егерта і О. Дубасевича. Першого було призначено помічником Г.Крюгера. Оскільки останній був осадником і з дня на день очікував арешту, ігноруючи правила, він повідомив С. Егерту ім'я коменданта обводу і наказав негайно сповістити К. Язвінського на випадок ув'язнення. Після вступу до організації С. Егерт обрав собі псевдо «Шпак». Як і Г. Крюгер, він скористався своїм старим псевдонімом з часів перебування у ПОВ. 13-14 березня 1940 р. Г. Крюгер завербував і призначив керівником розвідвідділу пенсіонера О. Дубасевича, аргументувавши свій вибір тим, що останній мав вдосталь вільного часу і володів широкими зв'язками. О.Дубасевич отримав завдання з'ясувати, де можна роздобути зброю. Відділ постачання було доручено очолити О. Вірбшу, незважаючи на те, що він відмовився присягати на вірність СЗБ і залишився без псевдо. Йому поставили завдання зібрати відомості про місця розташування складів продуктів, зброї і боєприпасів на території Рівного, а також створити так зв. п'ятірку з надійних осіб [285, арк. 4-5, 17].

Я. Язвінський, повідомивши Ю.Відавського про існування молодіжної організації «Орел» і отримав від останнього розпорядження зайнятися

вербуванням надійних осіб з цієї організації [285, арк. 33 зв.]. До 20 березня 1940 р. К. Язвінський мав зібрати відомості від керівного осередку про кількість завербованих осіб і передати звіт Ю. Відавському через кур'єра зі Львова, користуючись паролем «Вітання від Віта» [284, арк. 178]. Зазначимо, що всі кур'єри, які в справах організації відвідували Рівне, зупинялися на квартирі Я. Язвінського, а вже той організовував їх контакт із братом – К. Язвінським. Така схема була розроблена з метою конспірації, оскільки Казимир сусідував з робітником облвиконкому [285, арк. 44].

Під час формування основи СЗБ-1 на Рівненщині часто спостерігалось залучення осіб, які раніше вербувалися іншими підпільними структурами. Так, наприклад, І.Копчинський вже долучався до діяльності однієї з гілок конспірації і, за його словами, неодноразово контактував з кур'єрами білостоцького керівного центру, але після аргументів Ю.Відавського дав присягу на вірність СЗБ [286, арк. 47]. В іншій підпільній організації з листопада 1939 р., до вступу в СЗБ, був і М. Куликовський [286, арк. 203].

10 березня 1940 р. К. Язвінський мав зустріч з представником львівського штабу «Янеком», який прямував до с. Янова Долина. За словами останнього, йому доручили з'ясувати ситуацію у Костополі і підпорядкувати підпільну організацію в Яновій Долині Костопільському району. Тоді ж К. Язвінський отримав завдання особисто виїхати до Луцька для створення там окремого осередку і підшукати надійну особу на посаду керівника. При цьому провід СЗБ-1 наполягав, аби його очолив представник «Народної партії». Серед інших завдань, отриманих К. Язвінським, – поїздки до Здолбунова і Кременця з метою закладання керівних п'ятірок, з яких у подальшому мали утворитися нові округи. Для полегшення такого доручення «Янек» передав К. Язвінському список ймовірних кандидатів на посади комендантів: по м. Здолбунів – Кендзерський, по м. Кременець – Могульський [284, арк. 185-186]. Ще один кур'єр зі Львова, який мав зустріч з К. Язвінським 15 березня 1940 р., передав запрошення прибути до їхнього штабу 28 березня з особистою доповіддю про роботу виконану організацією. Ця зустріч стала останнім

контактом К. Язвінського з львівським центром. У ніч з 15 на 16 березня 1940 р. він був арештований [284, арк. 186 зв.].

Діяльність СЗБ-2 на Рівненщині фактично розпочалася після приїзду до Рівного Т.Маєвського. Маючи на руках ряд адрес у Львові, Рівному, Луцьку, Володимир-Волинську і Білостоці з необхідними паролями для налагодження зв'язку, комендант вийшов на активістів підпільного руху, зокрема Сераковського і Каземірчака у Володимир-Волинську і Можецького у Луцьку. Через пароль «Бжоза 5-10-20» він налагодив контакт з М. Сементовською, яка мешкала у Львові, а та, своєю чергою, через кур'єра І. Четевінського («Роман») вивела Т.Маєвського на одного з активістів місцевого підпілля – А. Неверовського («Адольф»). Останній став ланкою, що пов'язала Т. Маєвського з полковником Я.Соколовським – керівником одного з підпільних об'єднань у Львові. У приватній бесіді з полковником Т. Маєвський пообіцяв зв'язатися з Варшавою і дістати конкретні вказівки по підпорядкуванню волинської організації підпільному центру у Львові та отримав список паролів і адрес для встановлення зв'язку з існуючим підпіллям у Дубно, Кременці, Здолбунові, Рівному, Луцьку, Ковелі, Костополі та ін. [275, арк. 287]. Перебуваючи у Львові в кінці лютого 1940 р. Т. Маєвський мав зустріч і з полковником В. Жебровським. Після розмови він охарактеризував В.Жебровського, як «людину недалеко, яка діє без плану, розширює свою організацію кількісно з тим, щоб підняти свій престиж і в той же час не дотримується необхідної конспірації, в результаті чого відбулося ряд провалів» [287, арк. 276-277].

Паралельно з СЗБ-2 з січня 1940 р. на Рівненщині діяла одна з його гілок під назвою «Сірі шеренги», підпорядкована львівському центру, керованому майором З. Добровольським, який одночасно очолював і штаб Сірих шеренг [275, арк. 319-320]. Основу діючих осередків становили колишні учасники молодіжної організації «Гарцери». За наказом львівського центру, така антирадянська організація виникла в кількох населених пунктах Здолбунівського повіту під керівництвом вчителя С. Бонка. За його словами, вона приділяла значну увагу питанню підготовки і здійснення диверсій,

головним чином на транспорті. Для цього формувалися спеціальні групи, якими і керував відділ розвідки, очолюваний вчителем із с. Здовбиця А. Лукаржевським. Останній на момент створення Сірих шеренг вже був завербований у якості агента Здолбунівського райвідділу НКВС. Після ліквідації підпільного осередку його звинуватили у тому, що він приховав від органів інформацію про свою антирадянську діяльність. Функції зв'язкового з львівськими Сірими шеренгами виконував Соколовський, який виїжджав до міста Лева за дорученнями С. Бонка [275, арк. 324]. Відомо, що в перших числах травня 1940 р. Т. Маєвський особисто відвідав Здолбунів, де на квартирі Соколовського в присутності С.Бонка було вирішено на базі Сірих шеренг створити осередок СЗБ-2. Під час цього візиту Т. Маєвський прийняв присягу в кількох членів новоствореного осередку. Залишивши С.Бонка виконувати функції керівника, Т. Маєвський поставив завдання взяти на облік усі стратегічні об'єкти і технічні споруди (мости, залізничні колії, станції та ін.), де в майбутньому можна було б здійснити терористичні акти.

Отже, відразу після вторгнення Червоної армії на територію Західної України в середовищі польських громадських, професійних та військових організацій з'явилися ізольовані конспіративні структури, керовані місцевими активістами, які поставили мету протидіяти радянському окупаційному режимові. Однак, можна констатувати, що їх діяльність на першому етапі функціонування характеризувалася низькою ефективністю, зумовленою потребою централізованого управління і об'єднання зусиль усіх наявних нелегальних організацій.

4.2. Територіальна і функційна структура та напрямки роботи польських підпільних формувань в умовах радянської окупації

Структура СЗБ-2 була розроблена його штабом у Варшаві і затверджена головним комендантом М. Токажевським-Карашевичом. Перед від'їздом із польської столиці до СРСР Т. Маєвський був ознайомлений з нею на зустрічі з полковником С.Ровецьким. Організація будувалася за наступним принципом:

комендатура (komenda) воєводська, комендатура повітова, комендатура відділення (placówki), що формувалося з окремих дружин [275, арк. 285]. Інструкції не обмежували кількість членів відділення, однак вимагали створення дружин, не більших 20-ти осіб. На чолі останніх мали бути коменданти. З метою конспірації коменданти не повинні були знати один одного. Зв'язок з закордонним центром і осередками організації здійснювався через спецкур'єрів і з допомогою радіопередавачів.

Крім того, був розроблений спеціальний шифр для письмового зв'язку з Львівським центром СЗБ. Спеціальною інструкцією було встановлено три типи конспіративних квартир:

тип №1 – явочна квартира для кур'єрів (прибулий кур'єр повідомляє свій пароль і йому надають можливість залишитися на квартирі на весь час його перебування в місті);

тип №2 – квартира, де відбувається зустріч кур'єра з керівником організації чи її осередку;

тип №3 – квартира, де постійно мешкає керівник організації (квартира, через яку не здійснюється зв'язок, і на якій не проводяться зустрічі).

Поштове листування дозволялося лише для адрес квартир типу №1. Листи, що надходили на ці адреси, мали носити винятково сімейний характер з суворо зашифрованим текстом. Як листівка, яку 10 квітня 1940 р. отримала Я. Динаковська з Бреста: «Збишек і Владек поїхали на відпочинок. Загалом вся родина розбрелася. Юрек поїхав у м. Кременець, вул. Тринаторська, буд. 3. Приїхав господар і грає з батьком в шахи при повній одностайності». Таким чином кур'єр повідомляв, що керівники СЗБ на Поліссі Збігнев Сюда та Владислав Ярмульський арештовані органами НКВС а Є. Броніковський виїхав до Кременця [131, арк. 80].

Особливою вимогою до окружних комендантів, регламентованою інструкціями, була наявність у них радіостанцій для зв'язку [275, арк. 288].

Для практичного здійснення поставлених завдань організація ділилася на наступні відділи, створювані під керівництвом воєводських і повітових комендантів:

- організаційно-обліковий (вербування нових членів та їх облік, здійснення зв'язку з окремими секціями і підрозділами організації);
- політичний (відділ пропаганди);
- бойовий (формування повстанських загонів, військова підготовка і збір зброї);
- адміністративно-господарський (накопичення матеріальних ресурсів організації).

Для об'єднання усіх політичних партій опозиційних до радянської влади, які існували в міжвоєнний період у Другій Речі Посполитій, полковник С.Ровецький рекомендував Т. Маєвському при воєводських і повітових комендатурах створити так зв. Ради. На чолі їх планувалося поставити керівників політичних (пропагандистських) відділів, які водночас були б і заступниками воєводських чи повітових комендантів. До цього органу мали увійти як представники керівництва, так і рядові члени СЗБ. Кандидати в Ради повинні були добре орієнтуватися у питаннях політики, мати авторитет і здатність до об'єднання представників різних політичних течій на спільній ідеї – повалення радянської влади і відновлення Польщі [275, арк. 285-286].

Щодо структури «Сірих шеренг», то у документах радянських карально-репресивних органів вона відображена в двох варіантах. Перший представлений у вигляді чотирьох відділів:

- військового (підготовка повстанських кадрів, добування зброї і добір військовослужбовців для керівництва периферійними осередками);
- розвідувального (збір відомостей шпигунського характеру про розташування і озброєння частин Червоної армії в західних областях України);
- громадянського (організаційна робота серед цивільного населення і виготовлення фальшивих документів для учасників організації, що перебували на нелегальному становищі);

- молодіжного (керівництво підпільною діяльністю учнівської молоді і вчителів) [275, арк. 321]. Самі учасники стверджували: діяльність цього відділу виявилася найефективнішою, результатом чого була поява численних молодіжних осередків по всій території Західної України.

Другий варіант, дещо відмінний від першого, знаходимо в одній із АСС. Згідно нього, після підпорядкування конспіративного осередку «Сірих шеренг» у м. Здолбунів СЗБ-2, планувалося створити організацію за схемою: керівник, заступник, чотири реферати: організаційний (залучення нових кадрів, здійснення їх обліку, заснування відділень на території Здолбунівського повіту, налагодження їх зв'язку з повітовою організацією; політичний (пропаганда серед польського населення ідей СЗБ, збір відомостей про настрої місцевих жителів і наявність інших підпільних організацій, при виявленні яких, розгортання заходів приймати міри по їх об'єднанню СЗБ).

Третій – бойовий реферат – ділився на два відділи: військовий і розвідувальний. Перший мав керувати військовою підготовкою членів організації, збирати зброю серед місцевого населення заховану після відступу польських військ. У перспективі, на час війни з СРСР цей відділ був зобов'язаний керувати військовими операціями СЗБ. Другий – отримував завдання здійснювати розвідку по виявленню частин Червоної армії на території повіту. Четвертий – господарський реферат – залучався до збору грошового фонду і ведення обліку витрат на потреби організації. Відомо, що керівником організаційного реферату Здолбунівської повітової організації після її підпорядкування СЗБ став Соколовський, політичний відділ очолив Кендзерський, а господарський – Бідаковський [287, арк. 224-225].

Дещо відмінною була структура СЗБ-1. Головному штабові підпорядковувалися штаби організації (центри) наявні на територіях, окупованих як СРСР, так і Німеччиною. Таких штабів існувало два: у Львові і Варшаві, інші, наприклад у Білостоку, було розформовано [284, арк. 182]. Наступною структурною ланкою організації були округи, які територіально охоплювали колишні воєводства, а їх керівні осередки, як правило,

знаходилися у воєводських центрах. Однак осередок Волинського округу містився не в Луцьку, а в Рівному. Округи, своєю чергою, ділилися на райони, а керівні осередки останніх мали утворитися в колишніх повітових центрах. У Волинському окрузі їх планувалося сформувати у Рівному, Дубно, Сарнах, Ковелі, Здолбунові, Кременці, Володимир-Волинську і Костополі [284, арк. 183]. Райони склалися з дільниць, яких могло бути кілька в одному районі. Дільниці, своєю чергою, охоплювали частину міста або кілька сіл з польським населенням. Рівне було розбито на три дільниці, окрему – четверту сформовано на залізничній станції. Існують відомості, що представник Львівського центру Ю.Відавським здійснював заходи по створенню дільниці в Гощі і підпорядкуванню її Рівненському округу.

К. Язвінський так ілюстрував структуру організації: дільниця рівнялася чисельності компанії (роти), компанію складало три плютони (взводи), кожен з яких ділився на три відділи по 16 осіб, що дорівнювало 48-ми особам у взводі і 144 в роті [285, арк. 31]. Керівництво організації здійснювалося таким чином: на чолі округу, району, дільниці і п'ятірки мали знаходитися коменданти, до кожного з яких призначався заступник. У керівних ланках організації, що знаходилися вище дільниць (район, округ), комендант керував так зв. штабом, до якого входило 4-5 відділів: організаційний; розвідувальний; постачання; санітарний.

Найнижчою ланкою СЗБ-1 були п'ятірки. З метою конспірації членам однієї п'ятірки не повідомлялося про склад інших. Коменданти будь-якої ланки і керівники відділів проводили вербування нових учасників за власною ініціативою, звітуючись перед керівництвом лише про кількісний склад організації [284, арк. 183 зв.-184].

Щодо Рівненського округу, то, як вже зазначалося, його очолив К. Язвінський, заступником керівника і одночасно очільником організаційного відділу став Г.Крюгер. Я. Язвінського призначено комендантом центрального району м. Рівне, який охоплював територію від вул. Гмінної (тепер вул. Шопена) до костелу з прилеглими вулицями і провулками по обидві сторони.

І.Копчинський очолив дільницю від костелу до вул. Дубенської, а С. Сочинський – на «Грабнику» [286, арк. 72]. Їх обов'язки включали вербування керівників п'ятірок і керівництво ними. Окрему дільницю на залізничній ст. Рівне очолив В. Слівінський «Чорний Владек», завербований Ю.Відавським [284, арк. 178]. Очевидно, інші заплановані відділи так і не були створені, оскільки, відомості про їх діяльність відсутні.

Структура філії СВБ, що виникла в с. Янова Долина, вирізнялася наявністю груп розділених за віком. У її складі одночасно було створено три конспіративні секції: молодіжна, з осіб зрілого віку і спеціальна. До числа першої входило шість п'ятірок, очолюваних А. Куклюю, А. Лічбою, С. Сенським, М. Ніклевичем, І. Качановським і В.Козловським. Молодь отримала завдання вести пропаганду серед польського населення, підтримуючи таким чином патріотичний дух, залучати в лави організації патріотично-налаштованих осіб, виявляти місця зберігання зброї і забезпечувати нею підпільників. Своїм заступником М. Зарембський обрав Б. Вежбовського, який одночасно очолив одну зі створених груп [281, арк. 98-101]. Керівником особливої групи, що діяла на залізниці, був призначений колишній начальник ст. Янова Долина Д. Корнатовський. Окрім п'ятірок, існували також трійки, призначені для виконання особливих завдань. Однією з них керував колишній співробітник газети «Голос робітника» - І. Ляхович [281, арк. 102].

Як вже неодноразово зазначалось, основною метою польської конспірації було відновлення Польської держави в її колишніх межах. Стосовно СЗБ-1, то його учасники вважали радянську владу в Західній Україні і Західній Білорусії тимчасовим явищем – окупацією польських земель. Така ж оцінка давалася і захопленню іншої частини Польщі німецькими військами. На одному з допитів, що відбувся 30 березня 1940 р., К. Язвінський свідчив: «Як проти німецької, так і проти радянської влади організація веде активну боротьбу за незалежність Польщі, яка здійснюється з одного центру і за одним планом. Філії організації наявні як у західних областях УРСР і в західних областях БРСР, так і на території Генерал-губернаторства. Організація цілковито

орієнтується на Англію та Францію і від їх успіху в боротьбі з Німеччиною пов'язаний успіх чи поразка СЗБ». З поміж іншого, К. Язвінський зауважив, що керівництво підпілля чекає весни 1940 р. Саме тоді, за його прогнозами, західні союзники почнуть активний наступ на Німеччину. Великі надії керівники СЗБ покладали на Лондон і Париж, сподіваючись, що вони вплинуть на Москву і примусять радянський уряд звільнити окуповану територію Польщі. Відповідно до цих планів, будувалася і стратегія підготовки структурних осередків СЗБ [284, арк. 180 зв.].

Головною метою Львівського окружного центру СЗБ-1 було: встановити наявність розрізнених повстанських формувань в західних областях України і підпорядкувати їх одному керівному осередку, налагодивши зв'язок з їх очільниками; активізувати створення нових повстанських груп шляхом вербування якомога більшої кількості молодшого і середнього командного складу розгромленого Війська Польського та учнів навчальних закладів; забезпечити підпільні формування зброєю і боєприпасами [267, арк.197-198]. Таким чином, до моменту збройного протистояння мали бути підібрані і підготовлені чисельні загони учасників СЗБ і так званий резерв з його симпатиків.

На випадок мирного врегулювання міжнародної ситуації і добровільного повернення захоплених територій до складу Польщі члени СЗБ-1 після відступу як німецьких, так і радянських військ, повинні були зайняти усі стратегічні об'єкти і організувати органи місцевої влади [284, арк. 181]. Це питання було особливо актуальним для територій, що увійшли в сферу інтересів СРСР, оскільки тут існувала третя сила, яка претендувала створити незалежну Українську державу. Малася на увазі ОУН, яка протягом тривалого перебування у підпіллі набула певного досвіду такого функціонування, а тому, існуючи паралельно з польським підпіллям, попри численні превентивні арешти, нарощувала свій потенціал.

Відповідно до організаційної ієрархії, місцеві осередки не мали права самостійно приймати рішень про будь-які прояви активної боротьби, як то

саботаж, шкідництво, відкрита антирадянська агітація, оскільки такі дії могли привести до провалу. Ця заборона стосувалася і виборів до Народних зборів. Щодо кількісного складу, то СЗБ мав бути багаточисельним, однак з ретельно підібраних кадрів [284, арк. 181 зв]. Ю Відавський попереджав К. Язвінського, що Рівненський округ не повинен складатися більше, ніж з 80-ти активних підпільників польської національності. До лав СЗБ-1 не брали жінок і учнівську молодь. Також категорично заборонялося встановлювати контакти з таборами військовополонених, наявними у Рівному. Таке рішення аргументувалося тим, що серед полонян було багато озлоблених і незадоволених своїм становищем осіб, здатних спровокувати повстання, яке могло призвести до небажаних жертв і, врешті, провалу організації. Проте, даючи такі вказівки, представники львівського керівного центру цікавилися настроями військовополонених в рівненському табірному пункті, його розташуванням і матеріальним забезпеченням [284, арк. 182]. На момент ліквідації СЗБ-1 енкаведистами навесні 1940 р., він не орієнтувався на збройне повстання проти СРСР, вважаючи такий план завчасно приречений на невдачу [284, арк. 181 зв].

Спектр поставлених завдань перед СЗБ-2 значно розширився з прибуттям на Рівненщину Т. Маєвського. Останній почав налагоджувати діяльність Союзу за наступними напрямками:

- залучення нових членів і їх підготовка до здійснення збройного повстання;
- організація мережі радіостанцій для приймання/передачі інформації як для внутрішнього, так і закордонного зв'язку, з цією метою використовувалися члени організації – працівники пошти, телеграфу, телефонних і радіовузлів;
- організація мережі кур'єрів для зв'язку з Варшавою, воєводськими і повітовими філіями СЗБ, а також створення низки переправних пунктів;
- збір інформації розвідувального характеру про дислокацію, чисельність, склад, озброєння частин РСЧА;

- організація конспіративних квартир для прийому кур'єрів і переховування осіб, які перейшли на нелегальне становище;
- придбання зброї і вибухових речовин;
- запровадження явок, паролів і шифрів [275, арк. 289].

Окрім іншого, підпільники мали завдання проникати в органи радянської влади.

За короткий термін Т.Маєвському вдалося об'єднати існуючі групи прибічників відродження Польщі, які були трансформовані у повітові осередки СЗБ у Рівному, Луцьку, Здолбунові, Сарнах, Володимир-Волинську – колишніх повітових містах. Союз розростався за так званим сітковим принципом: завербовані Т. Маєвським члени залучали все нових і нових осіб [275, арк. 290]. Окрім збільшення чисельності, організація займалася розвідувальною діяльністю шляхом збору відомостей про дислокацію частин Червоної армії, їх озброєння, місця розташування укріпрайонів тощо. Наприклад, на В. Андрушко було покладено здійснення зовнішнього спостереження за військовими частинами розташованими у Дубно. М. Мілачевському і С.Ходолю, доручили влаштуватися на роботу у військове містечко і отримувати відомості про пересування військ і їх озброєння [190, арк. 15]. Антирадянська агітація тут відбувалася шляхом розповсюдження листівок, частина яких друкувалася донькою майора Овчарського на друкарській машині. Для створення власної друкарні і покращення якості листівок підпільники завербували в свої лави колишнього працівника друкарні М. Супровича. Одна з акцій по розповсюдженню листівок планувалася напередодні проведення виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР 24 березня 1940 р. [190, арк. 17].

Підпільники не планували влаштовувати диверсійні акти, щоб не привертати до себе зайвої уваги НКВС. Однак, на початку березня 1940 р. з Львівської воєводської комендатури Т. Маєвський отримав зашифрований наказ, у якому, з-поміж іншого, була пропозиція влаштувати протест проти виселення польського населення у віддалені райони СРСР. У якості практичних дій рекомендувалося провести ряд диверсій на залізниці і в першу

чергу підірвати міст через р. Случ та пошкодити телефонно-телеграфну лінію на ділянці Здолбунів-Львів [275, арк. 289]. Перший терористичний акт у Дубні було заплановано на кінець березня 1940 р. Як стверджував В. Андрушко, за тиждень до арештів він і М. Мілачевський отримали завдання 30 березня підірвати міст, що з'єднував місто з вокзалом, і стратегічний міст на залізничній колії. Для здійснення диверсії передбачалися вибухові пристрої з годинниковим механізмом, які виконавці акції мали отримати напередодні [190, арк. 18]. Однак, підготовку диверсійного акту було викрито РВ НКВС.

Важливим у роботі СЗБ-2 було питання співпраці з українськими організаціями. Стало зрозуміло, що урядові плани, підготовлені в 1938-1939 рр. Головнокомандуючим Війська Польського маршалом Е. Ридз-Смігли і міністром військових справ генералом Т. Каспшицьким стосовно звільнення «південно-східних кресів» від української присутності та підготовки генералом М. Янушайтісом акції по виселенню, а можливо і частковому знищенню українців на західноукраїнських землях, відійшли в забуття [536, s.13]. Натомість неодноразово польський еміграційний уряд розглядав проблему порозуміння. 28 листопада 1939 р. була прийнята інструкція (ухвала) Комітету міністрів до справ краю, на підставі якої мали розпочатися переговори з українською стороною. У документі йшлося про те, що уряд допускає можливість співпраці з самостійницьким рухом і «визнає потребу створення спільного польсько-українського фронту..., спрямованого проти окупантів» [339, s. 4; 466, с. 148]. Питання політики польського підпілля на Волині стосовно українців, серед іншого, мав з'ясувати З. Румель, відправлений Т. Маєвським до Варшави у березні 1940 р. [131, арк. 79 зв.].

Для налагодження співпраці з українськими націоналістичними групами конспіративні центри відряджали своїх представників до сусідніх сіл. На такі перемовини їздили члени дубенського осередку СЗБ-2 І. Сидорович, С. Канікула і Б. Шевчик. Відомо, що підтримати антирадянське повстання погодилися українці з с. Кривуха (тепер, Дубенський р-н) [190, арк. 16].

На відміну від СЗБ-2, членам СЗБ-1 категорично заборонялося блокування з українськими антирадянськими силами [284, арк. 182]. До його лав залучалися особи лише поляки і тільки на момент збройного повстання керівництво рекомендувало використовувати громадян інших національностей, незадоволених більшовицькою владою [275, арк. 148].

Єдиним підпільним угрупованням, що відразу прийняло чітку позицію стосовно співпраці з українцями, був осередок СВБ в Яновій Долині. Його керівництво володіло інформацією, що українці – працівники кар'єру входять до складу місцевої оунівської організації, яку очолювали начальник технічного постачання каменоломні Романюк і робітник тарифно-нормувального бюро Татура. За словами М. Зарембського, вони прийшли до спільного рішення об'єднати зусилля СВБ і ОУН в боротьбі з радянською владою.

Серед основних напрямків діяльності СВБ на першому етапі М. Зарембський визначав: створення багаточисельної добре законспірованої організації; шляхом пропаганди серед поляків і представників інших національних груп, незадоволених більшовицьким режимом, стимулювання ненависті до СРСР і прагнення до відновлення Польщі; ведення спостереження за радянськими функціонерами, особливо тими, хто володів зброєю, і на випадок збройного повстання ліквідація таких в числі перших [281, арк. 107]. Під час одного з таємних зібрань піднімалося питання боротьби з поляками, які стали прибічниками нової влади. З числа таких в поле зору підпільників потрапили М. Снарський – представник сільського комітету і К.Блоцький – завідувач клубом. Їх було вирішено ліквідувати, як зрадників. Тоді ж присутні отримали рекомендацію формально брати участь у громадському житті, відвідувати збори, мітинги, щоб не привертати до себе уваги місцевої влади [281, арк. 166 зв.].

Ще один аспект, яким кардинально різнилися позиції польського підпілля, була участь в його діяльності жінок. Єдиною організацією, що вирізнялася цілковитою гендерною рівністю, став СЗБ-2. Всі інші конспіративні структури відмовилися від залучення до своїх лав жіноцтва.

Щодо СЗБ-2, то найбільшою активністю з-поміж його учасниць на Рівненщині відзначилася Я. Динаковська, вчителька однієї з рівненських шкіл. З 10 лютого 1940 р. її квартира стала прихистком спочатку Є. Броніковському, який перебував у Рівному на нелегальному становищі, а з 15-16 лютого тут фактично розташовувався штаб Волинської воєводської комендатури СЗБ-2. Після приїзду до Рівного у будинку Я. Динаковської по вул. Сталіна, 310 оселився Т. Маєвський. Давши згоду на участь в СЗБ, вчителька вербувала до нього нових членів організації, за відсутності Т. Маєвського приймала кур'єрів і займалася розшифровуванням інструкцій, отриманих ним з Варшави через кур'єрів «Юрека» і «Казимира», інструктувала активістів підпілля з інших міст Волині [194, арк. 52-53]. З-поміж іншого, Я. Динаковська налагодила діяльність мережі явочних квартир у Рівному. Щодо останніх, то вони також належали жінкам-одиначкам: по вул. Горького, 65 – А. Новаковській, на вул. Нарутовича, 6 – Я. Загурській, на вул. Пішій, 8 – Я. Ясмінській і по вул. Сталіна, 310/3 - Я. Войнаровській. Врешті, Я. Динаковська погодилася здійснити терористичний акт – підірвати залізничний міст на перегоні Здолбунів-Шепетівка, щоб перешкодити вивезенню поляків у віддалені райони СРСР. Однак, прислухавшись до аргументів, наведених ксьондзом С. Зентарою, який вважав такі дії запізнілими, вона відмовилася від вчинення диверсії. Її конспіративна діяльність була повною мірою «оцінена» органами НКВС; заарештована 31 травня 1940 р. разом з Т.Маєвським і Д. Каспшицьким у своїй квартирі вона майже рік перебувала під слідством, а в квітні 1941 р. була страчена у Луцьку [326, с. 240].

Однією з ініціаторів створення підпільної організації у Дубні, згодом підпорядкованої СЗБ-2, була студентка Я. Сулковська. Як зазначив на одному з допитів Т. Маєвський, дівчина перебувала у розпорядженні воєводського керівництва для особливих доручень [131, арк. 80 зв]. Серед останніх – організація осередків СЗБ у повітових містах Луцьк, Кременець, Дубно і здійснення кур'єрського зв'язку з їх керівниками. Зокрема, у Луцьку Я. Сулковська завербувала до лав Союзу П. Моржецького і Л.Ковалю, яких

ознайомила з його схемою та функціями. Їм же вона передала завдання Т. Маєвського: залучити до роботи підпілля конкретних осіб, зокрема, активіста скаутського руху Гощинського, використавши пароль «від Шари Шереги (від сірих шеренг)» і налагодити роботу явочних квартир [131, арк. 81 зв.].

Арештована 24 березня 1940 р. Я. Сулковська була засуджена до виправно-трудових робіт, а після амністії разом з армією генерала В.Андерса виїхала з СРСР. До шести років ВТТ Особливою нарадою при НКВС була засуджена ще одна з ініціаторок налагодження підпільного руху у Дубні - Я.Траутман. Набагато трагічніше склалася доля її сестри Т. Траутман, яка була страчена у Дубні в 1941 р. [326, с. 232]. За підпільну антирадянську діяльність до ВМП було засуджено й дубнівчанку С. Курцвайль. Дівчину планувалося залучати до вербуванням офіцерів Дубенського військового гарнізону [280, арк. 371]. Таким чином, можна стверджувати, що польські жінки – учасниці підпільного руху нарівні з чоловіками боролися за відновлення Польщі, самовіддано виконуючи завдання керівництва конспіративних осередків різних рівнів.

Отже, найбільші підпільні польські організації, що діяли на території Рівненської області – СЗБ-1 і СЗБ-2, мали приблизно однакову структуру та ідентичну мету конспіративної діяльності – підготовку до збройного повстання проти радянської влади і відновлення суверенітету та незалежності своєї держави. Зауважимо, що еміграційний польський уряд, далекий від реалій існування конспіративних формувань в умовах тоталітарного режиму, ставив завдання, реалізація яких була малоімовірна з огляду на ряд причин: відсутність консолідації в середовищі польських патріотичних сил, непоодинокое дилетантство замість професіоналізму при налагодженні руху опору, відсутність досвіду здійснення підпільної діяльності в умовах всюдисущого контролю з боку карально-репресивних органів та ін. З огляду на такий стан речей, більшість окреслених напрямків діяльності, зокрема збір інформації шпигунського характеру, налагодження мережі радіостанцій тощо, так і залишилися нереалізованими.

4.3. Ліквідація польського підпілля

Першочергові заходи опергруп НКВС, регламентовані директивою наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 15 вересня 1939 р., були спрямовані на попередження створення польського антирадянського руху опору на захоплених західноукраїнських землях. Вони полягали в арештах представників державних адміністрацій, воєвод та їх заступників, керівників «контрреволюційних» партій (польської партії соціалістів – ППС, стронніцтва народового, стронніцтва праці, організації польської націоналістичної молоді, та ін.) [328, с. 47]. З цією ж метою були передбачені арешти великих землевласників, князів, дворян, власників промислових підприємств, представників великого і середнього бізнесу. На Рівненщині в число таких потрапили князі Любомирські, граф К. Дунін-Карвіцький та ін. Однак, цілеспрямована ліквідаційна кампанія розпочалася на початку січня 1940 р.

25 січня 1940 р. на адресу Л. Берії надійшла доповідна записка за підписом заступника наркома внутрішніх справ УРСР капітана держбезпеки М.Горлинського. У ній повідомлялося, що за останній час до Управління НКВС по Рівненській області потрапили агентурні матеріали про наявність повстанських формувань, які займаються підготовкою збройного повстання проти радянської влади. За даними Управління, цими організаціями керують колишні офіцери Польської армії, які перебувають на нелегальному становищі й у розпорядженні яких знаходиться значна кількістю захованої зброї [273, арк. 63]. Агент НКВС «Львівський» повідомляв, що у Рівному існувала організація «Легіон незалежності Польщі», до якої він був залучений М. Волинським. Агенту вдалося з'ясувати, що вона діяла за принципом п'ятірок і готувала повстання, призначене на весну 1940 р. Інший її учасник – Т. Станчик, не підозрюючи про співпрацю «Львівського» з НКВС, інформував останнього, що його роботою в організації керував офіцер зі Здолбунова. «Легіонери» влаштували втечу кількох польських офіцерів з табору військовополонених у Рівному. Т. Станчик підготував листівку із закликом до боротьби за

незалежність Польщі. Він же попросив «Львівського» скористатися своєю службою в держбанку і розмножити листівки на друкарській машинці.

7 січня 1940 р. за дорученням УНКВС у Рівненській області «Львівський» зустрівся з М. Волинським з метою виявлення інших членів організації. Аби переконати «Львівського» у серйозності намірів «Легіону», наступного дня на адресу агента НКВС надійшов лист-прохання польською мовою з наступним змістом: «Прохання. Передаю в руки друга громадянина це прохання про приналежність до «Легіону незалежності Польщі», завданням якого є діяльність: розвідка, пропаганда і диверсія, коли прийде на це бойова необхідність. Звертаюсь до Вас, громадянине, тому, що мої розвідники зібрали про Вас позитивну характеристику з якою я вирішив, що ви є справжнім поляком і хочете служити для своєї батьківщини. Повідомляю Вам письмово тому, щоб запобігти зраді і великих арештів. Коли приймете моє прохання, явіться самі на пошту 10.01.1940 р. в 4 год. вечора, прошу тримати пляшку, загорнуту в газету, як знак згоди, прошу не боятися, це не підступи з боку ворога. Всі інструкції отримаєте поштою від мого спеціального посланця. Благословляю Вас, громадянине, будьте обережні. Добре подумайте перш ніж погодитись, тому що це не іграшки. З повагою «Орел». Агент «Львівський» передав лист в УНКВС, де було здійснено його переклад і відправлено до Москви [273, арк. 65-66]. Отримавши завдання від оперативників, агент виконав вимоги, зазначені у листі – 10 січня 1940 р. о 16 год. з'явився на пошту, тримаючи в руках пляшку, загорнуту в газету. Однак, до «Львівського» ніхто не підійшов, хоч у приміщенні і перебував М.Волинський.

На підставі свідчень агента «Львівського», Рівненське УНКВС завело агентурну справу «Перспектива», про що повідомлялося Л.Берію.

За даними агентури, у Здолбунівському повіті до обласного УНКВС надійшли відомості, що в Острозі підофіцери Польської армії Сабай і Поморський здійснювали вербування до «контрреволюційної націоналістичної організації» під назвою «Звільнення Польщі». Агентам вдалося дізнатися, що її члени мають зв'язок з Рівним і Луцьком [273, арк. 67-68]. У Костопільському

повіті «контрреволюційна група поляків» влаштувала зібрання у власника пивоварного заводу м. Березно М. Дабішко. Не лишився поза увагою енкаведистської агентури той факт, що зібрання відвідував власник будинку, в якому раніше розміщувалася польська жандармерія Березного – Білявський, брат якого працював прокурором у Рівному, а також і те, що член цієї групи – лісник Ковалик знав місце, де знаходилася зброя, залишена польськими військами під час їх відступу. У доповідній записці на ім'я Л. Берії повідомлялося, що в ході розробки цієї справи Ковалика буде піддано «спеціальному допиту» з метою виявлення і вилучення прихованої зброї [273, арк. 69].

Стараннями агента «Ковальчука» подібна група поляків була викрита і в Дубенському повіті. Її члени – офіцери і підофіцери – займалися підготовкою переправи польських військовиків до Румунії і Франції з метою створення військових легіонів. «Ковальчуку» вдалося дізнатися, що один з них, Остовський, володіє кулеметом. У ході розробки цієї організації з'ясувалося, що вона має зв'язок з ксьондзом С. Зентарою у Рівному. Оперативники відправили «Ковальчука» у так званий рейд до Зентари, але останній був дуже стриманий під час розмови з агентом. На момент цієї зустрічі він вже проходив у Львівському УНКВС, за свідченнями генерала Янушайтіса, котрий вказав на духівника, як на особу, що планувалася до вербування у підпільну організацію [273, арк. 70-71].

Дубенський РВ НКВС завербував під псевдонімом «Камелія» дружину капітана Війська Польського, якому вдалося нелегально потрапити до Румунії. У одній з бесід вона повідомила, що її чоловік виконував функції резидента 2-го відділу генштабу Польської армії по всьому Волинському воєводстві. Агент назвала осіб, пов'язаних з її чоловіком по розвідувальній діяльності, серед яких був осадник Смоленський, невдовзі арештований. Від неї співробітники карально-репресивних органів дізналися, що на території колишнього Волинського воєводства активно провадилася робота по організації шпигунських і диверсійних кадрів, які мали вести боротьбу з частинам РСЧА

після приєднання Західної України до СРСР. До їхнього складу залучалися особи з незаможних верств населення з розрахунком на те, що вони не будуть викликати жодних підозр з боку радянської влади. Оскільки до «Камелії» у вересні 1939 р. вже приїздили військовослужбовці - біженці з Варшави, енкаведисти прийняли рішення використовувати її і надалі для виявлення осіб, прибуваючих з «контрреволюційними завданнями» [275, арк. 22-26].

19 лютого 1940 р. всі обласні відділи НКВС західних областей республіки отримали інформацію, підготовлену 3-м відділом УДБ НКВС УРСР за підписом заст. народного комісара внутрішніх справ УРСР капітана держбезпеки М.Горлинського. У Києві були відверто стривожені активністю «польських контрреволюційних кадрів», що формували «бандитсько-повстанські організації і вели широку розвідувальну діяльність, керуючись наказами закордонних центрів». Радянським спецслужбам було відомо, що діяльність польського уряду в Парижі спрямована на формування легіонів і налагодження співпраці з національно-свідомою частиною польського суспільства, яке потрапило як в зону німецької, так і в зону радянської окупації. Матеріали, наявні в обласних УНКВС, вказували, що повстанські формування намітили орієнтовний час підняття антирадянського повстання – весну 1940 р. На цей час карально-репресивні органи радянської влади були обізнані з основними напрямками діяльності польського підпілля, а саме: централізацією роботи окремих підпільних формувань; розповсюдженням листівок і «комунікатів» патріотичного змісту; нагромадженням зброї, обмундирування та ін. Не були таємницею для спецслужб і назви підпільних організацій, як то: «Звільнення Польщі», «Легіони незалежності Польщі», «Комітет спасіння польської держави» та ін. Керівництво НКВС розуміло, що їх основою є вихована в націоналістичному дусі польська молодь, чиновники, військові та державні службовці, котрі можуть бути задіяні як для підпільної роботи на території Західної України, так і для поповнення польських легіонів на території Угорщини і Румунії [267, арк. 79, 87-88].

У ситуації, що склалася, основний акцент робився на використання цільової кваліфікованої агентури серед рядових членів і керівного активу підпільних структур, яка в майбутньому мала застосовуватися для попередження небажаних акцій на окупованій території і встановлення каналів зв'язку з центром польського підпілля закордоном [267, арк. 90]. Було також зрозуміло, що поляки діють, використовуючи існуючий при Другій Речі Посполитій адміністративно-територіальний поділ, що в умовах утворення нових територіальних одиниць (областей, районів), відмінних від існуючих у 1921-1939 рр., вимагало постійної співпраці між УНКВС усіх західноукраїнських областей, реалізованої у так зв. «міжобласних справах» [267, арк. 93].

Під прискіпливий нагляд співробітників НКВС потрапили поляки, котрі отримали посади в комунально-побутових організаціях і закладах, підсобних і обслуговуючих господарствах, підприємствах при органах НКВС і частинах РСЧА, які, на думку представників карально-репресивних органів, мали можливість використовувати своє службове становище для збору необхідної підпільникам інформації [267, арк. 165].

Народний комісар внутрішніх справ УРСР І.Серов вимагав від усіх начальників обласних управлінь НКВС негайних заходів по перегляду особового складу установ, підприємств і організацій, в яких зосереджувалися відомості про робітників радпарату, НКВС, РСЧА. В першу чергу мова йшла про місцеві органи радянської влади, житлово-комунальні заклади, розрахункові відділи електростанцій, телефонних станцій, закладів громадського харчування, почти, вільнонайманий контингент частин РСЧА. Цю та інші вказівки по засекречуванню всього особового складу НКВС було оголошено його співробітникам на таємно-оперативних нарадах.

Для посилення боротьби з польськими та українськими націоналістичними організаціями до Рівненського обласного управління НКВС 22 березня 1940 р. прибула оперативно-слідча група НКВС СРСР у складі 5 осіб (1 співробітник 3-го відділу і 4 слідчих слідчастини ГУДБ).

Відповідно до наказу НКВС СРСР, того ж дня опергрупа на чолі з ст. лейтенантом держбезпеки Журавльовим, склала план операції по арештах «антирадянського елементу» і переглянула матеріали на осіб, які підлягали затриманню. Основна хвиля арештів відбулася 22-23 березня. Часткові арешти проводилися вже після виборів, починаючи з 25 березня 1940 р.

Наслідком дій співробітників ГУДБ стала реалізація цілої низки агентурних справ та справ-формулярів на членів польського підпілля. У доповідній записці від 27 квітня 1940 р., адресованій наркомові І. Серову, мова йшла про справи, які заслуговували особливої уваги. Серед них - «Перспектива», в рамках якої 3-м відділом УДБ розроблялася польська молодіжна організація «Легіон незалежності Польщі». У результаті вдало проведених агентурно-оперативних заходів був встановлений її зв'язок з Рівненським центром СЗБ-1 в особі Я.Язвінського. За кілька днів до загальної операції молодіжна організація була ліквідована. Одночасно були арештовані член керівної п'ятірки рівненського осередку СЗБ Я.Язвінський і прибулий до нього зі Львівського центру кур'єр Жалнерчик. Ці заходи дали можливість завдати нищівного удару по місцевому керівному осередку СЗБ-1.

Друга справа, про яку йшлося в записці – «Повстанці». За нею 3-м відділом УДБ розроблялася група польського підпілля, що здійснювала антирадянську агітацію і розповсюджувала листівки, тиражовані еміграційним урядом у Франції. Над справою одночасно працювало як Рівненське обласне управління НКВС, так і Волинське. Останнє паралельно розробляло справу «Гімназисти». Згодом з'ясувалося, що обидві справи стосуються одних і тих самих осіб. Це стало відомо на допитах арештованого Казмірчака, який вказав на конспіративну квартиру організації, в якій перебував її керівник Т. Маєвський. 31 травня 1940 р. останнього було арештовано у Рівному на вул. Сталіна, 310. Як вже зазначалось, разом з ним до в'язниці потрапила і власниця квартири Я.Даниковська та присутній на момент арешту зв'язковий організації Р.Каспшицький [275, арк. 255-256]. Підчас проведення операції у Т. Маєвського було вилучено наказ і циркуляр про порядок та методи проведення

повстанської діяльності на території Західної України, датовані 7 і 18 лютого 1940 р., а також список явочних квартир в тому числі і у Львові. Вилучені документи підтверджували, що організація має назву «Союз збройної боротьби» (Związek walki zbrojnej). 1 червня 1940 р., о 22 год. 30 хв., спецзапискою на ім'я І. Серова начальник УНКВС по Волинській області повідомив про вдало проведену операцію і результати перших допитів арештованих [275, арк. 258]. Вже за добу ця інформація надійшла у 2-й відділ ГУДБ НКВС СРСР [275, арк. 256].

Третя справа – «Опіум» - стосувалася розробки ксьондза С. Зентари та його оточення. Як вже вказувалось, він надав прихисток родичам генерала Янушайтиса. Оскільки вони мешкали на квартирі Зентари за фальшивими документами, це стало причиною їх зарахування до польського підпілля і арешту [273, арк. 30-32].

Четверта справа – «Парафія», за якою в розробку потрапив органіст рівненського костелу Мемпель і його оточення, як можливі учасники антирадянської організації.

П'ята справа – «Стрільці з Долини». У ній економічним відділом УНКВС розроблялася група колишніх членів організації «Стрільці» – учасників польського підпілля на кам'яних кар'єрах у Костопільському р-ні Рівненської області.

«Лабіринт» - шоста справа, за якою Дубенський райвідділ НКВС провадив розслідування діяльності підпілля, організованого колишніми підofiцерами польської армії і патріотично налаштованою молоддю.

Здійснивши ретельний аналіз агентурно-слідчих матеріалів за вказаними справами, оперативна група разом з начальником УНКВС Крутовим прийняла рішення залучити своїх співробітників до проведення слідства за двома справами: «Перспективою» і «Лабіринтом», які, на думку оперативників, давали можливість викрити основну мережу польського підпілля.

За наміченим планом, три співробітники опергрупи, разом з керівником, долучилися до роботи 3-го відділу УДБ у справі «Перспектива». Двоє інших було направлено у Дубно для проведення слідства у справі «Лабіринт».

Діяльність Дубенського РВ НКВС у цій справі була під цілковитим контролем керівника опергрупи Журавльова, який разом з заступником начальника 3-го відділу УДБ УНКВС Кагановичем двічі відвідували райвідділ для дачі вказівок за наступними оперативно-слідчими заходами.

У справі «Лабіринт» оперативниками був задіяний агент «Луїза», близький до керівництва польського підпілля. Але згодом його запідозрили у приховуванні інформації від енкаведистів. Оскільки активність підпілля зростала, заступник наркома внутрішніх справ М. Горлинський вимагав від обласного УНКВС швидкого доопрацювання справи і повної ліквідації осередку шляхом арештів керівного складу і активу одночасно. Аби не привертати уваги агента, його рекомендувалося залучати до другорядних завдань, даючи зрозуміти, що справа буде в розробці ще тривалий час, і таким чином попередити витік інформації про заплановані арешти. Також Горлинський вимагав в ході слідства основний акцент робити на викриття шпигунсько-диверсійної агентури і виявлення складів зброї у передмістях Дубна – Забрам'ї і Сурмичах, наявність яких неодноразово підтверджувалася іншими агентами [275, арк. 214-215]. На його думку, результативність розробки агентурної справи залежала від співпраці усіх обласних управлінь НКВС у західних областях України. В даному випадку Рівненське обласне УНКВС мало проінформувати Львівське і Луцьке управління про заплановані заходи.

З розгортанням слідства у справі «Перспектива» було з'ясовано, що вона має спільні риси з іншими справами. Це дало підстави стверджувати, що і «Повстанці», і «Парафія», і «Опіум» є ланками однієї організації – СЗБ. У зв'язку з цим слідство по всіх чотирьох справах було об'єднано. Акцентуємо увагу на тому факті, що ксьондз С.Зентара, стосовно якого було запроваджено агентурну справу «Опіум», мав контакти мало не з усіма підпільними

формуваннями в Рівному. Врешті, він надав перевагу СЗБ-2. За його посередництва лави останнього поповнилися новими членами, зокрема у кінці січня 1940 р. одним з них став В.-З. Лязурек. Передбачаючи свій арешт, С. Зентара у другій половині квітня 1940 р. передав Я. Динаковській на потреби організації друкарську машинку, шапірограф, топографічні карти, стос чистого паперу, копірку і два невикористаних бланки польських паспортів [287, арк. 150]. Очевидно, співробітники опергрупи УКВС розгледіли в С.Зентарі злісного ворога радянської влади. Свідченням цього є суворість вироку винесеного після слідства, яке тривало впродовж року – ВМП [550, с. 507](див. дод. З).

Арешт С. Зентари став певним сигналом для активу Волинської воєводської комендатури СЗБ-2 призупинити роботу підпілля. Я. Сулковська, Т. Маєвський, А. Гермашевський та ін. мали виїхати з Рівного в кол. Хотенку (до 1939 р. Рівненського повіту, нині не існує). Однак з міста виїхав лише Гермашевський. Для зв'язку між учасниками було встановлено новий пароль: «Я до пані Янки у справі шкільних програм», власник квартири повинен був задати запитання: «Вам і конспекти теж знадобляться?», на що мала бути відповідь: «Якщо є конспекти, то й вони будуть потрібні» і лише тоді дозволялася зустріч зі «Шмігелем» [287, арк. 228].

Ув'язнення Я.Сулковської, яка проходила по справі «Лабіринт», і її свідчення отримані на багатогодинних виснажливих допитах, дали підстави Рівненському УНКВС розпочати ліквідацію дочірньої організації СЗБ-2 «Сірі шеренги». За наказом Т. Маєвського дівчина мала встановити контакт з керівником конспіративного осередку С.Бонком. Для цього вона отримала пароль «від пана Мечислава». Після її арешту, за вказаним паролем до повітового коменданта організації в Здолбунів відправився агент НКВС «Львівський». Приналежність С. Бонка до польського підпілля на допитах підтвердив і Т. Маєвський, після чого першого було арештовано. Під час обшуку на його квартирі було знайдено «інструкцію для вчителя» антирадянського змісту [275, арк. 323]. Згодом лави в'язнів поповнив керівник

розвідувального відділу «Сірих шеренг» А. Лукаржевський і кур'єр Соколовський. Завдяки добутим свідченням органам НКВС стало відомо, що у Львові організацією керував Л. Адамціо («Мечислав»), активний учасник СЗБ, який замінив арештованих активістів «Сірих шеренг» лікаря Черника і вчителя Славу. Самому Л. Адамціо тривалий час вдавалося уникати арешту у зв'язку з тим, що Львівське УНКВС мало інформацію від агента «Потоцького» про приїзд до Львова з Варшави одного з польських полковників. Як відомо з документів ГДА СБУ, датованих 30 липня 1940 р., «Сірі шеренги» продовжували діяти навіть після тотальної ліквідації СЗБ-1 і СЗБ-2 на території Західної України [275, арк. 327]. Основне завдання, що стояло перед місцевими енкаведистами, полягало у цілковитому контролі іноземних контактів представників польського підпілля, яке фактично було виконане завдяки широкій мережі агентів, запроваджених як у низові ланки організації, так і в її керівництво.

Одночасно слідча група з'ясувала, що викрита у справі «Стрільці з Долини» підпільна організація, існуюча в Костопільському районі, є філією СЗБ-1, а її керівництво контактувало з Рівненською організацією і підпорядковувалося її коменданту – К. Язвінському. Рівненське УНКВС арештувало М.Зарембського, підхорунжого польської армії – керівника організації в с. Янова Долина і П. Вежбовського, колишнього начальника пожежної охорони – заступника керівника. Завдяки старанням агента «Молот», співробітникам РВ НКВС вдалося попередити терористичний акт у Яновій Долині, ініціатором якого був Яніцький. Останній планував підірвати райвідділ НКВС і таким чином звільнити в'язнів [267, арк. 203-204]. 23 березня 1940 р., під час масових арештів членів підпілля в Костопільському повіті, до Рівненської в'язниці потрапив і т.зв. «агент-внутренник» Ф. Гживач. Будучи місяць тому завербованим для розробки учасників організації, створеної М. Зарембським, він розконспірував себе, за що Особливою нарадою при НКВС був засуджений до восьми років ВТТ [71, арк.40].

Результатом слідства стало виявлення і ліквідація СЗБ у Рівному й арешт усього його керівного складу. Уникнути цього вдалося лише С. Лямбаху, керівнику залізничного підрозділу Союзу. Їхні свідчення давали слідчим матеріали для подальших арештів підпільників по всій Рівненській області [273, арк. 32-33]. Усього по Рівному і Костопільському р-ну за час дій оперативно-слідчої групи КНВС СРСР було арештовано 63 учасники СЗБ, 44 з них зізналися у причетності до нього.

За справою «Лабіринт» до в'язниці потрапило 40 осіб. Слідством було встановлено, що діюче у Дубні підпілля було пов'язана з львівським центром СЗБ, за розпорядженням якого передбачалось її входження до складу Рівненського повстанського округу. З 40 арештованих тут, 21 особа зізналася у зв'язку з Союзом. Слідчі дії в цій справі дали змогу оперативникам викрити ще одну лінію польського підпілля, керівництво яким здійснювалося з Варшави. З'ясувалося, що для координації підпільної роботи на Волинь з варшавського центру прибув Т. Маєвський – «Шмігель», і нелегально мешкав у Рівному. На той час слідчі припускали, що Т. Маєвський є непересічною особистістю і офіцером Війська Польського.

Від арештованих членів СЗБ стало відомо, що Т. Маєвський налагодив контакти з львівським центром і отримував звіди «явки» до деяких очільників місцевих повстанських груп. Перед слідчими постало важливе завдання з'ясувати, ким є насправді Т. Маєвський, оскільки існувало припущення, що він і є керманічем СЗБ на Волині. Підставою для таких припущень став арешт і подальша розробка Дубенським РВ НКВС Є. Броніковського – одного з членів варшавської трійки, яка прибула на Волинь у січні 1940 р. За свідченнями останнього до кола підозрюваних потрапив і ще один її учасник – Р.Каспшицький.

У доповідній записці керівника оперативно-слідчої групи відзначалося, що у ході слідства за справою «Перспектива» члени опергрупи Полухін і Василенок, які працювали у Рівному, отримали зізнання від 14 учасників

польського підпілля. Крім того, сам начальник опергрупи разом з керівним складом 3-го відділу УДБ провели допити 4-х функціонерів СЗБ.

У справі «Лабіринт» відзначилися слідчі опергрупи Ковальов і Тітов, які отримали зізнання від 11-ти учасників підпільної організації. У записці повідомлялося, що «...співробітники опергрупи надали практичну допомогу працівникам УНКС шляхом більш ретельних допитів арештованих, які вже зізналися, отримуючи при цьому ряд даних як про роботу повстанської організації, так і про нових її учасників» [273, арк. 33-35].

Квітень 1940 р. ознаменувався масовими арештами учасників польського підпілля у всіх західних областях УРСР. Тоді викрито окружний центр СЗБ у Львові, енкаведистам стало відомо, що його очолює колишній директор Львівського кадетського корпусу полковник Жебровський. До дрогобицької в'язниці потрапив П. Марциняк – майор Війська Польського, член львівського окружного центру СЗБ, організатор периферійних повстанських центрів Західної України. Його діяльність була безпосередньо пов'язана з налагодженням функціонування СЗБ у Рівненській області. Не минуло ув'язнення і Ю. Відавський – підпоручик польської армії, помічник П. Марциняка, організатор повстанського центру в Рівному (див. дод. И) [267, арк. 198].

Окрема агентурно-слідча справа «Смертельна дружина людова», розгорнута УНКВС по Рівненській області, стосувалася членів однойменної польської підпільної організації. У ході проведених агентурних дій на кінець квітня 1940 р. було встановлено і арештовано троє осіб: керівник В. Гірич [550, с. 116], комендант організації у Волинській області Ф. Олексевич, комендант організації у Рівненській області І. Вуйцек. До в'язниці потрапили й інші рядові члени «Смертельної дружини». Під час арештів у зазначених осіб було вилучено інструкції з організаційної роботи, положення про методи і роль зв'язку між ланками підпілля, текст присяги, яку давав кожен з членів організації, та інші документи. Вилучені речові докази і свідчення керівників організації дали підстави слідчим зосередити увагу на розшуку терористів, що

входили до складу «Смертельної дружини людової», яких у першу чергу шукали серед колишніх членів «Селянської партії» [275, арк. 160-162].

В окреме провадження було також виділено і агентурну справу на групу жителів с. Боровичі Рокитнівського р-ну (всього сім осіб), яка отримала назву «Шакали». Її розробкою займалися слідчі ОДТВ НКВС ст. Коростень. Агентура, залучена до виявлення польського підпілля, неодноразово повідомляла про ведення членами групи антирадянської агітації, збір відомостей про настрої робітників залізниці на ст. Остки-Сновидовичі стосовно радянської влади та наявність у фігурантів справи тайників зі зброєю. Для виявлення останніх 7 липня 1940 р., під приводом перевірки документів, на ст. Олевськ було арештовано І. Бучинського. Через відсутність координації дій між Коростенським ОДТВ НКВС і Рокитнівським РВ НКВС інший арештант цієї справи – А. Заруцький втік з-під варти під час його транспортування в м-ко Рокитно [275, арк. 299-301]. При більш ретельному аналізі, діяльність цієї так званої групи викликає певні сумніви, оскільки жодних інших відомостей про її учасників, окрім згадки в звітній документації НКВС виявлено не було. Тому, можна припустити, що відомості про тайники зі зброєю та інша, традиційна в таких випадках інформація, надана агентами, є нічим іншим як черговою вигадкою, спровокованою самими ж енкаведистами.

Напередодні святкування чергової річниці 1 Травня всі начальники обласних управлінь НКВС отримали пошто-телеграми, датовані 13 квітня 1940 р. за підписом І. Серова, у яких особлива увага зосереджувалася на діяльності польського підпілля. Оскільки в Польщі 3 травня відзначали День Конституції, керівник республіканського наркомату був стурбований можливими терористичними актами, диверсіями, розповсюдженням листівок антирадянського змісту та іншими діями з боку конспіративних організацій. Місцевим органам НКВС пропонувалося провести попереджувальні заходи з метою уникнення різного роду «несподіванок» у дні проведення першотравневих заходів [267, арк. 207-210].

Превентивні арешти спровокували накопичення у в'язницях краю осіб, які, на думку НКВС, могли представляти польське підпілля. Зазнаючи фізичних і моральних тортур, багато з них давали неправдиві свідчення, вигадуючи підпільні угруповання, при цьому вказуючи на осіб, які в минулому відзначалися стійкою громадянською позицією і були палкими патріотами Польщі. Арештований в кінці березня 1940 р. С. Блажиевський, свідчив, що належить до польської підпільної організації у Дубні, створеної колишніми членами спортивного товариства «Сокіл». Однак на допиті 18 травня 1940 р. він заперечив усі дані раніше свідчення, заявивши: «Так, дійсно у своїх показах від 30 березня 1940 р. я назвав цілий ряд осіб (12), як учасників організації... Я при дачі свідчень дуже боявся і разом з тим вважав, що за моє «щиросердне зізнання» мене звільнять з в'язниці, і через це я вирішив вигадати версію з «організацією» і вказати її «членів»... Взагалі всі свідчення, надані мною слідству, є від початку і до кінця вигадкою і обманом, а особи, що проходять по них, мною оббрехані» [238, арк. 20-21]. Після цих зізнань кількох жителів м. Дубно було відпущено на волю.

Житель с. Макотерти Рівненського р-ну Ц.Цивінський, арештований за підозрою в антирадянській діяльності, на допиті від 18 липня 1940 р. заявив, що свої попередні покази «написав після категоричних і наполегливих вимог співробітників міліції дати свідчення про свою контрреволюційну діяльність як учасник польської повстанської організації». Бажаючи припинити моральні тортури слідчого, Ц. Цивінський вирішив звести наклеп на себе і кількох своїх знайомих: Є. Буяка. Б. Сломського, С. Дината, К. Ясинського та І. Ясинського [236, арк. 28, 30].

Ще одна неіснуюча підпільна група в липні 1940 р. була «викрита» Я. Орлик у с. Арестів Рівненського р-ну. Будучи таємним інформатором органів НКВС, жінка «надала відомості провокаційного характеру» на групу осіб (Брусиловича, Філяра, Зайонца, Гаврисюка, Плущеника та ін.), які, за її словами, готували повстання проти радянської влади. У ході слідства за

справами зазначених осіб, після їх очних ставок з Я.Орлик, було встановлено факт провокації [75, арк. 32-33].

З моменту встановлення більшовицького режиму на території Західної України в число «актуальних» потрапляє цілий ряд звинувачень, апробованих карально-репресивними органами під час терору 1937-1938 рр. До 8-ми років ВТТ за «недонесення про антирадянську діяльність відомих йому осіб...» 29 березня 1941 р. засуджено К.Книта. В грудні 1939 р. сержант польської армії Ю.Петрух розповів К.Книту про існування польської конспіративної групи в м. Рівне і запропонував приєднатися до неї. Попри відмову долучитися до антирадянської діяльності, 25 вересня 1940 р. К.Книт був арештований [119, арк. 26, 31].

Стосовно методів ведення слідства у справах учасників польської конспірації, варто зауважити, що вони вирізнялися неабиякою жорстокістю. Процеси дізнання тривали не годинами, а днями. Так, один з допитів керівника Рівненського осередку СЗБ-1 К.Язвінського було розпочато о 15.00 8 квітня 1940 р., а закінчено о 3 год. ночі 9 квітня. Протокол від 30 березня цього року у його справі зафіксований на 40-ка аркушах, де добре простежується, як у ході ведення допиту змінюється особистий підпис арештованого (наявний на кожній сторінці) – із каліграфічного на початку, згодом він перетворюється на незрозумілу позначку, це дає підстави стверджувати про застосування фізичних тортур до в'язнів. Зазначимо, що допити К.Язвінського проводили начальник 3-го відділу УДБ УНКВС по Рівненській області Попов і начальник опергрупи НКВС СРСР Журавльов [284, арк. 167-186, 189].

Не вирізнялися гуманністю і вироки, винесені керівникам і активістам польського підпілля Дубенського районного та Рівненського обласного судів. На засіданні першого, що відбулося 22-23 листопада 1940 р., Г. Крюгера, братів К. Язвінського і Я. Язвінського засуджено до ВМП з конфіскацією майна (зауважимо, що К.Язвінський був власником готелю і кінотеатру «Новий світ» у м. Рівне); О. Вірбша, М. Жалнерчика, Ю.Кпитяка, С. Сочінського, А. Вагнера, Я. Яніцького і В. Слівінського засуджено до десяти років ВТТ з

обмеженням у громадянських правах на три роки і конфіскацією майна; І. Триба і Ф. Галас засуджені до восьми років ВТТ з конфіскацією майна і обмеженням у громадянських правах на п'ять років, ще двоє учасників СЗБ-1 отримали по шість років ВТТ з конфіскацією майна і обмеженням у громадянських правах на п'ять років [286, арк. 219-219 зв.]. Через недбалість головуючого судді Гапона Кримінальна колегія Верховного суду УРСР визнала вирок недійсним у зв'язку з порушення ст. 312 КПК УРСР, оскільки на документі були відсутні підписи народних засідателів Бродера і Шмуклера. Повторне судове засідання, яке відбулося 17-18 січня 1941 р., вирoki всім учасникам підпільної організації залишило без змін [286, арк. 279-285]. 10 червня 1941 р. було приведено до виконання смертний вирок К. Язвінському, Я. Язвінському і Г. Крюгеру. Всі засуджені на момент здійснення присуду перебували в Дубенській в'язниці НКВС, однак у довідці, наявній в АСС зафіксовано, що їхню страту здійснено у Рівному [286, арк. 285, 377-379]. Зазначимо, що 12 січня 1942 р., відбуваючи покарання у ВТТ, 66-річний І. Яніцький помер, інших учасників зазначеного судового процесу окрім А.Мацієвського, С. Сочинського та І.Триби, було амністовано у 1941 р. [286, арк. 389-402]. Щодо вироків Рівненського обласного суду, то ним, як вже зазначалося, до ВМП було засуджено С. Зентару і В. Лязурека, 8 квітня 1941 р. у Рівному присуд було приведено в дію [287, арк. 399].

Після ліквідації СЗБ-1, СЗБ-2 та інших підпільних формувань на Західній Україні навесні 1940 р. варшавський керівний центр СЗБ здійснив неодноразові спроби відродження антирадянського руху спротиву. У цьому плані Рівне відіграло певну стратегічну роль, оскільки саме сюди прибували іноземні представники польського підпілля. Так, у першій половині серпня 1940 р. в місті зупинилися емісари з Варшави Косинський і Піонтек. Зі слів останніх, вони мали зв'язатися з В. Василевською (очевидно, відомою радянською письменницею, членом КПРС), і передати їй доручення організувати у м. Львів радіостанцію, а також вручити кошти на підтримку функціонування підпільної організації. Від агента «Яна» про прибуття емісарів

відразу стало відомо місцевим енкаведистам. Завдяки агентурній мережі контролювалися всі контакти прибулих як у Рівному, так і у Львові. Цілодобовий контроль було встановлено і за квартирою В. Василевської [275, арк. 356-357].

У кінці серпня 1940 р. в якості представника волинського підпільного осередку втретє (перший візит відбувся в липні цього року) до Варшави вирушив агент НКВС «Око» (Б. Зимон). Саме він був винуватцем арешту полковника Т.Маєвського та членів очолюваного ним осередку СЗБ [402, с. 30]. Волинське обласне управління НКВС поставило перед агентом ряд завдань: встановити місцезнаходження генерала М.Токаржевського-Карашевича, надати звіт керівництву СЗБ у Варшаві про виконані завдання, поставлені підчас його попередніх візитів до ГГ; закріпивши довіру центру, отримати нові явки і подальші директиви для керівництва Союзу на території західних областей УРСР.

У ніч на 14 вересня «Око» перетнув радянсько-німецький кордон і, отримавши в Любліні тимчасове посвідчення на право проживання, через чотири дні прибув до Варшави. Тут він мав зустріч з колишнім ад'ютантом генерала Токаржевського-Карашевича Роговським і представником керівного центру «Креско». У польській столиці були обізнані про масові арешти членів підпілля і вимагали від волинської організації СЗБ негайної підготовки звільнення полковника Т. Маєвського з в'язниці. Такі завдання, ще раз підтверджують той факт, що керівники варшавського центру не розуміли реалій функціонування організації в умовах більшовицької окупації. Своєю чергою агент поскаржився на відсутність координації дій з боку генерала. На це «Креско» повідомив, що М. Токаржевський-Карашевич відправився до Львова в квітні 1940 р. з документами на ім'я Кузьми Карася, однак до пункту призначення так і не прибув, і тому його провал вважають встановленим фактом. «Креско» просив «Око» тримати цю інформацію в таємниці, припускаючи, що генерал перебував у якійсь із в'язниць під фальшивими

документами. Керівництво СЗБ воліло, щоб рядові члени думали, ніби керівник живий і керує організацією в Угорщині [275, арк. 439-440].

За рішенням варшавського центру Союзу для активізації діяльності підпілля на територію, захоплену СРСР, планувалося відправити полковника Л. Окулицького («Ян», «Мрувка»). Однак, у відомостях, наданих агентом «Око» в УНКВС, зазначено, що таке завдання було покладено на генерала «Конрада» (очевидно, Яна Чапаєвського, з другої половини 1940 р. керівника округу Північна Великопольща), котрий в кінці вересня перебував у Варшаві і згодом мав виїхати до Львова, щоб об'єднати зусилля тих поодиноких представників підпільного руху, які лишилися на «Східних Кресах». «Око» звітував, що «Конраду» він надав вичерпну інформацію про стан речей на Волині, зауваживши, що ГК СЗБ також цікавила інформація стосовно дислокації РСЧА на території краю, номери частин, чисельність особового складу органів НКВС і міліції, економічна ситуація, ставлення населення до радянської влади, режим у в'язницях та ін.

Відновлюючи діяльність підпілля, поляки розуміли, що організація потребує повного переформатування як структури, так і цілей. Довелося відмовитися від ідеї антирадянського повстання, яке могла здійснити лише кількісно чисельна організація. Відтепер, з метою запобігання провалу, мова йшла про малочисельне об'єднання активістів. До його керівництва на місцях планувалося залучити старі кадри, які уникли радянських репресій. Основним завданням стала розвідувальна робота. За словами «Конрада», СЗБ був серйозною військовою розвідувальною організацією, що стояла нарівні з військами генерала В. Сікорського і мала підтримку англійського уряду. Для здійснення розвідки у Варшаві були розроблені інструкції, розповсюджені на теренах західних областей УРСР. Усі добуті відомості планувалося відправляти еміграційному уряду, для подальшого надання в Генеральний штаб ЗС Великобританії. Керівництво СЗБ закликала підпільників не втрачати бойового духу передбачаючи поразку Німеччини у червні-липні 1941 р.,

сподіваючись, що Лондон і Вашингтон в ультимативному порядку змусять Москву повернути Польщі захоплені землі [275, арк. 452].

Щодо структури СЗБ, то Волинська і Рівненська області мали створити окремий округ на чолі з окружною комендатурою у складі: головного коменданта, коменданта дублера, заступника, ад'ютанта, референта розвідки (з функціями зв'язкового), політичного референта. Округ розбивався на повіти в кордонах адміністративного поділу існуючого в міжвоєнний період [275, арк. 443-444]. У кожному повіті відповідно мали бути створені повітові комендатури за тим же кадровим складом, що й окружна. Своєю чергою, повіти ділилися на гміни, керівництво якими повинні були здійснювати референти-одинаки. Відновлення роботи організації за такою структурою планувалося налагодити впродовж шести місяців, залучаючи осіб, що влаштувалися на роботу до радянських установ, підприємств, на будівництво. Серед нововведень варто відмітити прагнення залучити до роботи підпілля чехів. Як і раніше, особи, що погодилися приєднатися до підпілля, мали складати присягу на вірність організації. Фінансування волинського осередку СЗБ здійснювалося з Варшави за допомогою кур'єрів. Під час вересневого візиту у ГГ «Око» отримав 1 500 злотих і 100 радянських карбованців [275, арк. 445]. У Варшаві йому було надано список семи учасників Союзу на Волині з якими він мав встановити контакти при допомозі С.Маєвського – сина Т. Маєвського. Однак, той не зміг подолати р. Буг і 3 листопада 1940 р. повернувся на німецьку сторону. Відомо, що на радянську зону окупації вдалося перебраться Б. Зимону, Л. Окулицькому і його зв'язковій Б. Вислоуховій [402, с. 31].

На вимогу керівництва СЗБ «Око» повинен був замінити арештованого полковника Маєвського і тимчасово очолити підпілля на Волині. Тоді ж йому обіцяно зустріч з В. Сікорським і чин підпоручика. З-поміж іншого він, як новий очільник підпілля, мав налагодити переправу через кордон на радянську сторону для кур'єрського зв'язку і підшукати перевізників у прикордонній смузі УРСР. Виконуючи настанови «Конрада», «Око» 16 листопада 1940 р.

прибув у Львів на одну з явочних квартир. Тут він дізнався, що добуті розвідувальні відомості до Варшави будуть передаватися через волинську окружну комендатуру.

Однією з ланок конспіративного ланцюга на Волині була А. Богушева-Шишко, яка мешкала в Сарнах по вул. Пенькній [275, арк. 450]. Варто зауважити, що після провалу підпілля на Рівненщині у березні 1940 р. його основні дійові особи зосередилися у Волинській області. Тут функціонувало кілька конспіративних квартир у Луцьку, Ковелі і Володимир-Волинську, куди в середині листопада 1940 р. з Варшави прибув спеціальний референт по Волинському воєводству.

Увесь трагізм ситуації, що склалася у другій половині 1940 р. для польського підпілля, полягав у тому, що його дії перебували під пильним контролем НКВС. Агенти останнього зуміли не лише проникнути в лави СЗБ, а й зайняти там ключові посади, маючи таким чином доступ до керівного ядра організації. Усі добуті ними відомості ретельно перевірялися на місцях, що дало змогу органам на початку грудня цього року говорити про викриття нової лінії «контрреволюційної польської організації СЗБ». Проаналізувавши характер і напрямки її роботи на радянській території, І.Серов у звіті на ім'я Л. Берії допускав можливість того, що «польська лінія СЗБ» є філіалом гестапо, переверованим з метою воєнно-розвідувальної діяльності на території західних областей УРСР. Відтепер перед органами НКВС стояло завдання шляхом агентурних комбінацій побудувати роботу «Союзу» в бажаному для СРСР руслі [275, арк. 453].

Отже, напередодні німецько-радянської війни польське підпілля зазнало цілковитої поразки, так і не приступивши до активної фази протидії радянському окупаційному режимові. Двадцятилітнє існування в комфортному для польської нації середовищі стало причиною відсутності в неї досвіду конспіративної боротьби за власну незалежність. Еміграційний уряд Польщі довгий час не міг виробити єдиної стратегії співіснування з українським національним рухом, що на Західній Україні мав потужне соціальне тло,

відсутнє в польського підпілля після масових арештів і депортацій поляків з цього регіону. Негативну роль відіграли й протиріччя, що виникали між розрізненими конспіративними угрупованнями, які, керуючись безпідставними амбіціями своїх лідерів, так і не зуміли створити єдиного фронту спротиву. Не виправдалися надії польських активістів і стосовно їх підтримки з боку країн-союзниць. Міжнародна політична ситуація навесні 1940 р. склалася таким чином, що польська конспірація на західноукраїнських землях фактично залишилася один-на-один з радянськими карально-репресивними органами. Разом з тим представники еміграційного уряду не могли реально оцінити становище, що склалося на східних польських землях, яке кардинально різнилося від умов існування підпілля у ГГ. Застосування масових депортацій, превентивних арештів, всеохоплюючої мережі інформаторів і таємних агентів дало можливість органам НКВС попереджувати найменші прояви антирадянської діяльності. Останній керівник польського підпілля в окупованій СРСР зоні Л.Окулицький характеризував діяльність конспірації як таку, що нічого не варта, оскільки вона знаходилася під цілковитим контролем радянської контррозвідки [327, с. 1180]. Хорошу агентурну роботу НКВС, як одну з причин поразки новоствореного підпілля, називає і польський науковець Г. Мазур [430, с. 96]. У випадку з Волинню – агент НКВС «Око» очолив СЗБ, спровокувавши цим масові арешти і цілковиту ліквідацію польського руху спротиву.

Відповідно до статистичних даних НКВС УРСР за період з жовтня 1939 р. по грудень 1940 р. у західних областях республіки було ліквідовано 63 великих і 256 дрібних (від двох осіб і більше) польських «націоналістичних» формувань, арештовано 4435 осіб. У ході розгрому підпілля вилучено зброї: снарядів - 32, авіабомб – 16, кулеметів – 18, гвинтівок – 1204, револьверів – 395, ручних гранат – 139, патронів – 16470, холодної зброї – 144 одиниці [276, арк. 9-10].

Від початку діяльності органів НКВС 17 вересня 1939 р. і до початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. по УНКВС західних областей

України до вищої міри покарання було засуджено 196 учасників польських націоналістичних організацій. Загалом, у документах НКВС подається наступна статистика стосовно застосування ВМП:

	1939 р.	1940 р.	1941 р.
Учасники польських контрреволюційних організацій:	1	123	72
Колишні офіцери, жандарми, поліцейські:	-	-	14
Різний антирадянський елемент:	57	22	22
Всього:	62	182	221 [279, арк.8]

Незважаючи на поразку польського руху опору у 1939-1940 рр., його активісти, які оминули радянських в'язниць, активно долучилися до діяльності Армії Крайової, склавши її кадрову основу. В числі таких З. Румель, учасник СЗБ у Дубні, який з січня 1943 р. був комендантом округу Селянських батальйонів на Волині [515, s. 474].

ВИСНОВКИ

Ретельний аналіз стану наукової розробки проблеми, порушеної в дисертації, виявив той факт, що вона ще не стала предметом глибокого вивчення у вітчизняній історичній науці. Однак варто відзначити наявність численних розвідок, які висвітлюють окремі аспекти окресленої теми.

Джерельна база, залучена до написання дисертації, з урахуванням відносної достовірності документального блоку, який складають АСС, дозволяє повною мірою реалізувати завдання, поставлені перед дослідником та зробити низку висновків, винесених на захист.

Опрацьована видова гамма джерел дає підстави стверджувати, що політика радянського тоталітарного режиму стосовно осіб польської національності, які проживали на території Західної України, мала ознаки етнічної чистки. Подієвий ланцюг, розпочатий «польською операцією» 1937-1938 рр. на території СРСР та масовими арештами поляків на радянсько-польському прикордонні в кінці 1938 - початку 1939 рр. і продовжений ліквідацією Польщі як незалежної держави, мав на меті послаблення впливу поляків як сили, що стояла на заваді загарбницьких намірів СРСР.

Від початку вторгнення РСЧА на територію Польщі її першочерговим завданням був миттєвий і нищівний розгром Війська Польського, а також ізоляція та часткове фізичне знищення його кадрового потенціалу. Несподіване для польського військово-політичного керівництва вторгнення СРСР спричинило його цілковиту дезорієнтацію та нездатність протистояти діям країни-агресора. Як результат, 190,5 тис. військовослужбовців потрапило до радянського полону, частину з яких згодом доправлено до трудового табору військовополонених будівництва № 1 НКВС, 17 пунктів якого було облаштовано на території сучасної Рівненської області. Хвиля превентивних арештів уже у вересні 1939 р. накрила військовослужбовців, евакуйованих з центральних районів Польщі до східних воєводств і тих, хто після завершення німецько-польської війни почали повертатися на цю територію з фронту. Масові арешти охопили співробітників польських правоохоронних органів,

державних установ, лідерів політичних партій та громадських організацій. Статистичний аналіз АСС виявив, що серед в'язничного контингенту, який впродовж 1939-1941 рр. перебував у казематах Рівненського ОВ НКВС, 23,5% склали кадрові військовослужбовці, працівники поліції і в'язниць Польщі, 8,14% - військовослужбовці резерву, призвані до лав ВП у серпні 1939 р. За рішенням Особливої наради при НКВС переважна більшість з них була засуджена до 8 і 5 років ВТТ. Однак найтрагічнішою виявилася доля 15 тис. військовослужбовців, які після полону потрапили у Козельський, Осташківський та Старобільський табори НКВС, до контингенту яких було застосовано ВМП.

Зміна державного устрою за радянським взірцем передбачала ліквідацію всіх польських державних установ, органів самоуправління, політичних, громадських та релігійних організацій. Внаслідок цього з'явилася величезна кількість безробітних і одночасно «небезпечних» для нової влади громадян, які потребували цілковитого контролю радянських репресивних структур. Ці проблеми було вирішено в дусі більшовицького режиму шляхом залякування, арештів, вислань та ін. Паралельно із встановленням радянської однопартійної системи відбувалися і реформи у всіх галузях народного господарства, основою якого став матеріальний ресурс, націоналізований місцевими органами влади. Найбільше матеріальних втрат поляки зазнали від націоналізації нерухомого майна, приватного підприємництва та реформування банківської системи, які позбавили їх засобів на існування. Широкомасштабна антипольська пропаганда, цькування осіб польської національності, кадрові чистки в освітній галузі, на залізничному транспорті, у правозахисних структурах, інших установах та організаціях не давали полякам упевненості в завтрашньому дні, що сприяло погіршенню їх психоемоційного стану і, як результат, – численні суїциди та психічні розлади.

Систематизація АСС дала змогу встановити кілька категорій польського суспільства, які найбільшою мірою зазнали переслідувань радянських карально-репресивних органів. Серед таких – військові осадники, зараховані до

ворогів СРСР ще задовго до радянського вторгнення. Саме їх нова влада трактувала як найбільшу загрозу «соціалістичній розбудові» і силу здатну розпочати боротьбу за відродження Польщі. До військових осадників та лісників було застосовано наймасовіший вид репресій – депортацію у віддалені регіони СРСР. Враховуючи той факт, що акція відбувалася у лютому 1940 р. і стосувалася не лише осадників, а й членів їх родин (дітей, жінок, людей похилого віку), можемо припустити, що її організатори передбачали не лише ізоляцію небезпечної, на їх думку, категорії громадян, а й фізичне знищення.

Разом з тим, поляки не втрачали сподівань на відродження своєї держави. Покладаючи великі надії на Великобританію та Францію, місцева еліта взялася за створення масштабного антирадянського конспіративного руху з метою підпорядкування його еміграційному уряду. Місто Рівне стало одним з центрів модерації польського підпілля, оскільки саме тут перебував полковник Т. Маєвський – керівник СЗБ-2 на Волині та К. Язвінський – очільники Рівненського округу СЗБ-1. Підпільникам частково вдалося запровадити територіальну і функційну структуру організацій, розроблену у Варшаві. Найбільш продуктивною виявилася робота організаційно-облікових відділів, які займалися вербуванням нових членів, здійснювали зв'язок з окремими секціями і підрозділами. Найчисельнішими, у окреслений період функціонування конспірації, були її молодіжні осередки, які намагалися діяти навіть після ліквідації СЗБ-1 та СЗБ-2 на Рівненщині.

Проте суперечності, що виникли між лідерами підпілля, стали негативним чинником у процесі об'єднання розрізнених конспіративних осередків, найбільшими з яких були СЗБ-1 і СЗБ-2. У результаті внутрішніх конфліктів, різновекторності напрямків роботи і широкої мережі радянської агентури місцеві польські підпільні організації стали об'єктом розробки НКВС. Наслідком численних агентурних справ були масові арешти, а згодом і розстріли членів конспірації, що припали на квітень-травень 1940 р. Усе ж кінцевою метою радянських силових структур була не цілковита ліквідація руху опору, а її підпорядкування НКВС шляхом імплантації його агентів до

складу львівського і варшавського керівних осередків. Це давало змогу розвідувальним структурам СРСР контролювати дії не лише польського підпілля, а й еміграційного уряду В. Сікорського. Незважаючи на нищівну поразку польського руху опору в 1939-1940 рр., її учасники (З. Румель, К. Банах та ін.), яких оминули жорна радянської репресивної машини, вже у вересні 1941 р. повернулися на Волинь з метою інформаційної діяльності серед поляків та закладання осередків Селянських батальйонів АК.

Вагомим елементом дисертації стали статистичні дослідження, завдяки яким вдалося з'ясувати статевий, віковий, професійний показники стосовно поляків, репресованих НКВС у 1939-1941 рр. За професійною ознакою в'язничний контингент розподілився таким чином: найбільше відсотків – 31,14 склали кадрові військовослужбовці, поліціанти, працівники в'язниць та військові резервісти; 9% – працівники залізниці; 7,14 % – освітяни; 5,71% військові осадники; 5,29 % – власники одноосібних селянських господарств; 5% – власники маєтків; 3,71 – державні службовці, 3,14% – працівники державної лісової охорони (лісники, гайові), 2,29% – працівники медичної галузі, 2% – учні і студенти; 15,42% всі інші. Було встановлено, що основну категорію арештованих осіб становлять чоловіки від 30 до 50 років, їх частка склала 71, 85% (наймолодшому в'язню було 16 років, найстаршому – 71 рік). У радянських казематах перебувало 96,2% поляків-чоловіків і 3,7% жінок. Найбільший відсоток арештованих – 48,14 мали середню освіту, 39,29% - початкову, 10,29% вищу і 2,28% були неписьменними. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що під маховик репресивної машини потрапила найпродуктивніша категорія громадян Польщі, що значною мірою підірвало генофонд польської нації.

Також було з'ясовано, що пік арештів громадян польської національності на Рівненщині припав на вересень 1939 р. (до в'язниць потрапило 36 % поляків від усіх арештованих упродовж чотирьох місяців 1939 р.) і квітень 1940 р. (в'язниці поповнило 42,7 % від усіх арештованих поляків упродовж 1940 р.). Найчастіше представникам польської національної меншини інкримінувалися

злочини, передбачені ст. 54-13 КК УРСР (активна діяльність проти революційного руху), їх частка становить 64,43 % від загальної кількості, 10% обвинувачувалося за комбінацією ст. 54-2, 54-11 КК УРСР (збройне повстання та участь у контрреволюційних організаціях), 4 % за ст. 54-10 ч.1 (антирадянська пропаганда і агітація), 3 % – за ст. 80 (незаконний перетин кордону) і 18,57 % арештовано за іншими ст. КК УРСР. Щодо термінів ув'язнення, то 46 % поляків, арештованих радянськими карально-репресивними органами, Особливою нарадою при НКВС СРСР було засуджено до 8 років ВТТ, 16,57 % отримали 5 років виправних робіт, 27,43 % справ було закрито на етапі слідства (в цей відсоток входять звільнені з-під варти осадники, згодом депортовані з території, що увійшла до складу Рівненської області) і 4,43 % арештованих амністовано до винесення вироку. Зауважимо, що статистичне дослідження проводилося на АСС, що зберігаються у Державному архіві Рівненської області, де відсутні справи на осіб, засуджених до ВМП (див. дод. К – П).

Узагальнення результатів дослідження дало можливість сформулювати наступне концептуальне положення: супроти поляків, які на момент радянської військової агресії 17 вересня 1939 р. мешкали на території сучасної Рівненської області, було застосовано увесь спектр репресивних заходів. Шляхом масових арештів та депортацій органи НКВС намагалися «зачистити» окреслений регіон від етнічної групи, яка несла потенційну небезпеку радянському режимові. Проте відсоток припинених АСС, розгляд яких тривав до кінця 1940 р., свідчить про певні зміни в ставленні радянського керівництва до представників польської національної меншини. Очевидно, незначне потепління було реакцією на ситуацію на міжнародній арені – розгром Франції гітлерівськими військами. Амністія репресованих поляків, здійснена у 1941 р., лише підтвердила наміри СРСР отримати союзника в боротьбі з нацистською Німеччиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Джерельна база

а) архівні матеріали

Державний архів Рівненської області

Ф. р. 3 Рівненське обласне управління Національного банку України. м. Рівне.

оп. 2

1. Спр. 9. Інструкції і циркуляри про порядок проведення ліквідації націоналізованих банків і кас, 13 січня – 21 серпня 1940 р., 13 арк.
2. Спр. 10. Списки націоналізованих банків і кас ліквідованих, або тих, що знаходяться в стані ліквідації. 14 грудня 1939 р. – 3 лютого 1940 р., 78 арк.
3. Спр. 14. Акти (з додатками) по ліквідації націоналізованих польських банків і кас. 18 січня – 16 березня 1940 р. 5 арк.
Ф.р. 106 Рівненське міське тимчасове управління м. Рівне
Оп. 1
4. Спр. 10. Протоколи засідань Тимчасового управління м. Рівне, 25 жовтня – 7 грудня 1939 р., 33 арк.
Ф. п. 400 Рівненський обком Компартії України.
оп. 1
5. Спр. 1. Копії протоколів засідання бюро №№ 1-3, 10 – 27 грудня 1939 р., 21 арк.
6. Спр. 2. Протокол I-ї обласної партійної конференції, 23-25 квітня 1940 р., 75 арк.
7. Спр. 4. Копії протоколів засідання бюро №№ 4-12, 11 січня – 4 травня 1940 р., 170 арк.
8. Спр. 5. Копії протоколів №№ 2-7 засідання бюро Рівненського обкому КП(б)У, 11 травня -21 червня 1940 р., 193 арк.
9. Спр. 13. Копії протоколів № 38-50 засідань бюро Рівненського обкому КП(б)У, 4 березня – 6 травня 1941 р., 183 арк.

оп. 3

10. Спр. 1. Звіти, доповідні записки військового відділу обкому КП(б)У про стан масово-оборонної роботи в області, підготовку до призову в РККА, 15 грудня 1939 р. – 31 березня 1941 р., 102 арк.
11. Спр. 2. Копія з постанови пленуму ЦК КП(б)У від 28-30 листопада 1940 р. «Про роботу Львівського і Рівненського обкомів КП України», опублікованої в журналі «За більшовицьку пропаганду і агітацію» № 24 від 24 грудня 1940 р., 17 арк.

Ф. р. 635 Відділ землеустрою Рівненського обласного управління сільського господарства.

оп. 3

12. Спр. 24. Відомості про кількість осадників у Рівненській області. 1939-1940 рр., 9 арк.
13. Спр. 25. Відомості про земельний фонд в Рівненській області, після від'їзду польських громадян із УРСР в. Польщу. Відомості про націоналізацію колишніх нетрудових земель у 1939 р. по Рівненській області, 1939 р., 3 арк.

Ф. р. 2771. Управління Комітету державної безпеки УРСР по Рівненській області. 1944–1957 рр.

оп. 2

14. Спр. 25. Слідча справа по звинуваченню Богдановича Чеслава Мечиславовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 28 квітня 1940 р., 38 арк.
15. Спр. 31. Слідча справа по звинуваченню Сцивярського Тадеуша Антоновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 квітня – 12 липня 1940 р., 38 арк.
16. Спр. 32. Слідча справа по звинуваченню Гаєка Івана Яковича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 19 липня – 12 серпня 1940 р., 35 арк.

17. Спр. 35. Слідча справа по звинуваченню Кочмарика Івана Станіславовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 26 листопада 1940 р., 44 арк.
18. Спр. 42. Слідча справа по звинуваченню Бржостовського Станіслава Петровича за ст. 54-13 КК УРСР, 23 грудня 1940 р. – 3 січня 1941 р., 35 арк.
19. Спр. 45. Слідча справа по звинуваченню Гумницького Богдана Леоновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 18 вересня 1939 р. – 21 січня 1940 р., 25 арк.
20. Спр. 55. Слідча справа по звинуваченню Кавецького Кароля Петровича за ст. 54-13 КК УРСР, 22 березня – 25 листопада 1940 р., 96 арк.
21. Спр. 60. Слідча справа по звинуваченню Кучинського Болеслава Станіславовича за ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 17 серпня 1940 р., 27 арк.
22. Спр. 61. Слідча справа по звинуваченню Стефаняка Павла Юзефовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 18 лютого – 18 квітня 1941 р., 50 арк.
23. Спр. 64. Справа № 1564 по звинуваченню Леховича Тадеуша Вікентійовича за ст. 54-10 ч. I КК УРСР, 25 листопада – 29 грудня 1940 р., 114 арк.
24. Спр. 65. Справа № 1269 по звинуваченню Белякова Кароля Теофіловича та ін. за ст. 54-10 КК УРСР, 11 – 26 липня 1940 р., 297 арк.
25. Спр. 68. Справа № 1538 по звинуваченню Кубицького Людвіга Людвіговича за ст. 58-10 ч. I КК УРСР, 4 жовтня 1940 р. – 9 липня 1941 р., 103 арк.
26. Спр. 72. Слідча справа по звинуваченню Зданевича Владислава Адольфовича у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. I КК УРСР, 30 вересня – 22 жовтня 1940 р., 130 арк.

27. Спр. 80. Слідча справа по звинуваченню Осмульського Гната Броніславовича за ст. 54-13 КК УРСР, 7 червня – 14 серпня 1940 р., 47 арк.
28. Спр. 84. Кримінальна справа по звинуваченню Васьковського Петра Вікентійовича, за ст. 54-13 КК УРСР, 11 жовтня 1939 р. – 26 червня 1940 р., 51 арк.
29. Спр. 133. Кримінальна справа по звинуваченню Шкурського Дем'яна Романовича за ст. 54-13, 54-10 КК УРСР, 12 січня – 11 вересня 1941 р., 81 арк.
30. Спр. 141. Кримінальна справа по звинуваченню Відера Абрама Хаймовича за ст. 54-13 КК УРСР, 18 листопада 1939 р. – 3 грудня 1940 р., 100 арк.
31. Спр. 147. Слідча справа по звинуваченню Смоленського Іосифа Антоновича за ст. 54-13 КК УРСР, 15 жовтня 1939 р. – 24 вересня 1940 р., 54 арк.
32. Спр. 156. Справа № 298 по звинуваченню Муляра Долмата Кириловича за ст. 54-13 КК УРСР, 12 серпня – 1 вересня 1940 р., 68 арк.
33. Спр. 157. Справа № 12599 по звинуваченню Урбанського Сильвестра Юзефовича за ст. 54-13 КК УРСР, 24 вересня 1939 р. – 28 серпня 1940 р., 35 арк.
34. Спр. 159. Справа № 13 по звинуваченню Турчина Івана Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 13 грудня 1939 р. – 27 грудня 1940 р., 26 арк.
35. Спр. 160. Справа № 105 по звинуваченню Здолинського Адама Мартиновича за ст. 54-13 КК УРСР, 19 – 24 грудня 1939 р. 16 арк.
36. Спр. 161. Справа № 21265 по звинуваченню Бранецького Сигизмунда Леопольдовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 28 квітня – 10 липня 1940 р., 78 арк.

37. Спр. 164. Справа № 188 по звинуваченню Пацана Олександра Іосифовича за ст. 54-13 КК УРСР, 8 жовтня 1939 р. – 26 грудня 1940 р., 43 арк.
38. Спр. 187. Справа № 22/2 по звинуваченню Ольшевського Іосифа Францевича за ст. 54-13 КК УРСР, 1 лютого 1939 р. – 28 липня 1940 р., 47 арк.
39. Спр. 202. Справа № 273 по звинуваченню Кот Олександра Хомовича за ст. 54-13 КК УРСР, 5 квітня – 19 червня 1940 р., 47 арк.
40. Спр. 207. Слідча справа № 975 по звинуваченню Хржановського Антона Андрійовича за ст. 54-13 КК УРСР, 7 жовтня 1939 р. – 21 березня 1940 р., 42 арк.
41. Спр. 212. Слідча справа по звинуваченню Палька Яна Яновича у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. I КК УРСР, 27 листопада 1940 р. – 9 листопада 1941 р.
42. Спр. 217. Справа № 40 по звинуваченню Бончика Броніслава Леоновича за ст. 54-13 КК УРСР, 24 -31 лютого 1939 р., 21 арк.
43. Спр. 235. Справа № 21706 по звинуваченню Крупко Демида Яковича у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. I, 54-13 КК УРСР, 10 квітня – 22 жовтня 1940 р., 76 арк.
44. Спр. 238. Справа № 226 по звинуваченню Лануха Степана Станіславовича за ст. 54-13 КК УРСР, 19 грудня 1939 р. – 30 вересня 1940 р., 33 арк.
45. Спр. 251. Справа № 1014 по звинуваченню Шиліна Івана Терентійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 15 листопада 1939 р. – 22 серпня 1940 р., 90 арк.
46. Спр. 252. Справа № 210 по звинуваченню Бокацького Павла Андрійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 30 листопада 1939 р. – 25 травня 1940 р., 70 арк.

47. Спр. 253. Справа № 21646 по звинуваченню Круль Юліана Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 25 травня 1940 р., 62 арк.
48. Спр. 261. Слідча справа по звинуваченню Маньковського Антона Яновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 29 вересня – 16 грудня 1940 р., 89 арк.
49. Спр. 263. Слідча справа по звинуваченню Нендзі Владислава Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 4 вересня – 24 листопада 1940 р., 102 арк.
50. Спр. 286. Кримінальна справа по звинуваченню Пасмана Арона Хаймовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 27 грудня 1939 р. – 17 січня 1940 р., 28 арк.
51. Спр. 291. Слідча справа по звинуваченню Пяти Генриха Томашовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 14 – 20 грудня 1939 р., 16 арк.
52. Спр. 292. Кримінальна справа № 96 по звинуваченню Кот Леонтія Лаврентійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 19 грудня 1939 р., 16 арк.
53. Спр. 293. Кримінальна справа № 26 по звинуваченню Адамського Івана Миколайовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 17 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
54. Спр. 294. Кримінальна справа № 130 по звинуваченню Венцковського Фелікса Матвійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 18 – 24 грудня 1939 р., 17 арк.
55. Спр. 295. Кримінальна справа № 1 по звинуваченню Кубіци Франца Томашевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 – 19 грудня 1939 р., 18 арк.
56. Спр. 296. Кримінальна справа по звинуваченню Були Стефана Ігнатовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 19 грудня 1939 р., 16 арк.

57. Спр. 298. Справа № 28 по звинуваченню Ковальського Іосифа Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 28 жовтня – 19 листопада 1939 р., 35 арк.
58. Спр. 301. Кримінальна справа № 1779 по звинуваченню Гузевича Стефана Матвійовича за ст. 54-13 КК УРСР, 12 жовтня 1939 р. – 23 липня 1940 р., 45 арк.
59. Спр. 302. Справа № 87 по звинуваченню Рапкевіча Олександра Францовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 24 грудня 1939 р. – 18 вересня 1940 р., 36 арк.
60. Спр. 306. Справа № 21521 по звинуваченню Сташевської-Янушайтіс Анни Костянтинівни за ст. 68 а, 54-11 КК УРСР, 22 квітня – 12 липня 1940 р., 52 арк.
61. Спр. 308. Справа № 22120 по звинуваченню Завула Августа Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 18 березня – 11 жовтня 1940 р., 49 арк.
62. Спр. 309. Справа № 369 по звинуваченню Збишинського Юліана Мар'яновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 31 грудня 1939 р. – 10 січня 1940 р., 21 арк.
63. Спр. 312. Слідча справа № 1059 по звинуваченню Храневич Яніни Антонівни у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 8 травня – 8 липня 1940 р., 35 арк.
64. Спр. 319. Слідча справа по звинуваченню Павлюсь Стефана Петровича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 2 жовтня – 22 грудня 1939 р., 16 арк.
65. Спр. 327. Справа № 22444 по звинуваченню Крижановського Владислава Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 80, 54-10 ч. I КК УРСР, 28 листопада 1940 р. – 28 січня 1941 р., 48 арк.
66. Спр. 328. Справа № 218 по звинуваченню Шульца Казимира Олександровича у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. I КК УРСР, 26 лютого – 22 жовтня 1940 р., 125 арк.

67. Спр. 334. Слідча справа по звинуваченню Брошика Юзефа Мосіфовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 8 - 22 грудня 1939 р., 17 арк.
68. Спр. 347. Слідча справа по звинуваченню Пажуха Людвіга Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 8 – 22 грудня 1939 р., 17 арк.
69. Спр. 348. Слідча справа по звинуваченню Пахольчика Станіслава Мартиновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 7 – 18 листопада 1939 р., 18 арк.
70. Спр. 349. Слідча справа по звинуваченню Стецького Георгія Тимофійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 11 – 19 грудня 1939 р., 17 арк.
71. Спр. 354. Справа № 21265 по звинуваченню Гживача Фелікса Францевича за ст. 54-11 КК УРСР, 23 березня - 5 липня 1940 р., 46 арк.
72. Спр. 359. Кримінальна справа по звинуваченню Костюка Тимофія Романовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 27 березня – 12 листопада 1940 р., 53 арк.
73. Спр. 362. Слідча справа по звинуваченню Межвяка Петра Миколайовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 24 грудня 1939 р., 17 арк.
74. Спр. 363. Слідча справа по звинуваченню Михальського Владислава Аполлінарійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 22 вересня – 22 грудня 1939 р., 16 арк.
75. Спр. 364. Справа № 22463 по звинуваченню Орлик Яніни Войцехівни у злочинах, передбачених ст. 90 а, 109 КК УРСР, 12 грудня 1940 р. – 24 грудня 1941 р., 39 арк.
76. Спр. 370. Справа № 21521 по звинуваченню Ставяж Мар'яна Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 21 березня – 9 вересня 1940 р., 58 арк.

77. Спр. 373. Слідча справа по звинуваченню Якуб'яка Іосифа Семеновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 7 – 18 листопада 1939 р., 18 арк.
78. Спр. 378. Справа № 903 по звинуваченню Оковінського Владислава Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 жовтня 1939 р. – 16 квітня 1941 р., 181 арк.
79. Спр. 388. Справа № 1477 по звинуваченню Шинкарука Кліма Омеляновича і Верещинського Владислава Ігнатовича за ст. 54-13 КК УРСР, 21 березня – 10 листопада 1941 р., 101 арк.
80. Спр. 390. Кримінальна справа по звинуваченню Головейчука Павла Івановича у злочинах, передбачених ст. 80, 54-10 ч. I КК УРСР, 14 жовтня 1939 р. – 20 листопада 1940 р., 90 арк.
81. Спр. 393. Справа № 22173 по звинуваченню Ліпського Петра Костянтиновича у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. II, 109 КК УРСР, 17 серпня - 14 грудня 1940 р., 38 арк.
82. Спр. 395. Слідча справа по звинуваченню Рудницького Івана Стефановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
83. Спр. 412. Справа № 22171 по звинуваченню Шмигулянта Юрія Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13, 196 КК УРСР, 20 серпня – 23 вересня 1940 р., 74 арк.
84. Спр. 419. Справа № 21840 по звинуваченню Точеного Іллі Бенедиктовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 20 травня – 26 вересня 1940 р., 47 арк.
85. Спр. 421. Справа № 22134 по звинуваченню Зайчика Лейби Янкелевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 1 серпня – 24 вересня 1940 р., 45 арк.
86. Спр. 436. Справа № 21265 по звинуваченню Лясоти Мар'яна Уляновича за ст. 54-10, 54-11 КК УРСР, 23 березня – 13 вересня 1940 р., 63 арк.

87. Спр. 444. Справа № 22514 по звинуваченню Скібінського Мечислава Адольфовича за ст. 54-13 КК УРСР, 12 січня – 17 лютого 1940 р., 74 арк.
88. Спр. 445. Слідча справа по звинуваченню Скерневського Станіслава Йосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 11 – 24 грудня 1939 р., 17 арк.
89. Спр. 449. Слідча справа по звинуваченню Моравця Адольфа Юзефовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 7 – 24 грудня 1939 р., 24 арк.
90. Спр. 452. Справа № 53 по звинуваченню Сителя Михайла Карловича за ст. 54-13 КК УРСР, 24 жовтня 1939 р. – 4 січня 1940 р., 40 арк.
91. Спр. 454. Справа № 22246 по звинуваченню Томчак Євгенія - Йосифа Войцеховича і Сквари Вікентія Івановича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 23 вересня 1940 р. – 24 березня 1941 р., 108 арк.
92. Спр. 466. Справа № 22486 по звинуваченню Ковальчика Болеслава Станіславовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 4 жовтня 1939 р. – 26 квітня 1940 р., 51 арк.
93. Спр. 468. Справа № 21265 по звинуваченню Терлецького Болеслава Федоровича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 5 квітня – 16 липня 1940 р., 51 арк.
94. Спр. 477. Справа № 21748 по звинуваченню Ковалюка Євгенія Омеляновича у злочинах, передбачених ст. 54-13, 54-10 ч. I КК УРСР, 29 квітня – 3 липня 1940 р., 50 арк.
95. Спр. 489. Слідча справа № 219 по звинуваченню Люпи Станіслава Михайловича за ст. 54-13 КК УРСР, 21 – 27 грудня 1939 р., 19 арк.
96. Спр. 493. Слідча справа по звинуваченню Домського Івана Михайловича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 – 24 грудня 1939 р., 17 арк.

97. Спр. 502. Кримінальна справа № 22374 по звинуваченню Басевич Софії Францівни у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 2 жовтня – 16 жовтня 1940 р., 92 арк.
98. Спр. 509. Слідча справа по звинуваченню Кожура Вікентія Матвійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 – 18 грудня 1939 р., 23 арк.
99. Спр. 510. Кримінальна справа по звинуваченню Преденкевича Тадеуша Войцеховича за ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 28 квітня 1940 р., 38 арк.
100. Спр. 511. Справа № 698 по звинуваченню Чаплинського В'ячеслава Флоріановича за ст. 54-13 КК УРСР, 21 жовтня 1939 р. – 22 липня 1940 р., 38 арк.
101. Спр. 513. Кримінальна справа по звинуваченню Решинського Іосифа Івановича за ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 17 липня 1940 р., 25 арк.
102. Спр. 514. Кримінальна справа по звинуваченню Славінського Олександра Антоновича за ст. 54-13 КК УРСР, 31 грудня 1939 р. – 10 жовтня 1940 р., 34 арк.
103. Спр. 516. Кримінальна справа № 21255 по звинуваченню Невяровського Вітольда Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-4 КК УРСР, 6 квітня – 31 жовтня 1940 р., 58 арк.
104. Спр. 523. Кримінальна справа № 21383 по звинуваченню Маліновського Івана Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 2 квітня – 1 липня 1940 р., 26 арк.
105. Спр. 524. Слідча справа № 21521 по звинуваченню Мруз Іосифа Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 20 березня – 16 липня 1940 р., 42 арк.
106. Спр. 528. Слідча справа по звинуваченню Касперовича Адама Костянтиновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 24 вересня 1939 р. 1 березня 1940 р., 42 арк.

107. Спр. 535. Слідча справа по звинуваченню Гаєвського Фелікса Матвійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
108. Спр. 554. Слідча справа по звинуваченню Людвічака Іосифа Михайловича ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 2 липня 1940 р., 53 арк.
109. Спр. 555. Слідча справа по звинуваченню Мадея Фелікса Вікентійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 21 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
110. Спр. 557. Слідча справа № 21180 по звинуваченню Пасечника Антонія Михайловича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-10, 54-11 КК УРСР, 5 квітня – 7 травня 1940 р., 33 арк.
111. Спр. 562. Справа № 21578 по звинуваченню Лапінського Владислава Чеславовича за ст. 54-13 КК УРСР, 10 квітня – 23 липня 1940 р., 41 арк.;
112. Спр. 563. Слідча справа по звинуваченню Пись Войцеха Августовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 4 жовтня - 22 грудня 1939 р., 16 арк.
113. Спр. 564. Слідча справа по звинуваченню Санька Фоми Яковича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 8 грудня 1939 р. – 1 квітня 1941 р., 18 арк.
114. Спр. 565. Слідча справа по звинуваченню Микули Іосифа Антоновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 17 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
115. Спр. 568. Справа № 21760 по звинуваченню Пшибило Франца Феліксовича за ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 15 травня 1940 р., 47 арк.
116. Спр. 572. Слідча справа по звинуваченню Влодаркевича Антона Ігнатовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
117. Спр. 573. Справа № 21554 по звинуваченню Готкевича Григорія Войцеховича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 10 жовтня 1940 р., 38 арк.

118. Спр. 580. Справа № 255 по звинуваченню Лебеди Станіслава Лаврентійовича за ст. 54-13 КК УРСР, 4 травня – 12 липня 1940 р., 89 арк.
119. Спр. 584. Справа № 22273 по звинуваченню Книт Костянтина Антоновича за ст. 54-12, 80 КК УРСР, 23 вересня – 18 грудня 1940 р., 34 арк.
120. Спр. 585. Справа № 21715 по звинуваченню Вагнера Антона Теодоровича у злочинах, передбачених ст. 54-10, 54-13 КК УРСР, 30 квітня – 18 червня 1940 р., 87 арк.
121. Спр. 587. Слідча справа № 21257 по звинуваченню Лесневича Іосифа Якубовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 25 травня – 8 жовтня 1940 р., 51 арк.
122. Спр. 588. Слідча справа № 665 по звинуваченню Недзельського Мечислава Стефановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 листопада 1939 р. – 27 листопада 1940 р., 110 арк.
123. Спр. 590. Слідча справа № 22104 по звинуваченню Сенчковського Фелікса Антоновича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 19 – 23 березня 1940 р., 63 арк.
124. Спр. 591. Справа № 22178 по звинуваченню Ратайчика Станіслава Мартиновича у злочинах, передбачених ст. 54-13, 54-10 ч. I, 18 серпня – 15 листопада 1940 р., 53 арк.
125. Спр. 597. Слідча справа по звинуваченню Якименського Болеслава Станіславовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 – 18 грудня 1939 р., 17 арк.
126. Спр. 598. Справа № 924 по звинуваченню Вегшайдера Тадеуша Фрідріховича за ст. 54-13 КК УРСР, 9 травня – 6 жовтня 1940 р., 70 арк.
127. Спр. 599. Справа № 21881 по звинуваченню Худзика Антонія Яновича за ст. 54-13 КК УРСР, 18 вересня 1939 р. – 25 лютого 1941 р., 50 арк.

128. Спр. 601. Слідча справа № 22208 по звинуваченню Мрочинського Антонія Гнатовича за ст. 54-12 КК УРСР, 30 квітня – 31 липня 1940 р., 39 арк.
129. Спр. 632. Слідча справа № 21173 по звинуваченню Голашевського Степана Домазовича за ст. 54-10 ч. I, 54-11 КК УРСР, 23 березня – 6 вересня 1940 р., 59 арк.
130. Спр. 642. Слідча справа по звинуваченню Осовського Франца Юзефовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 11 – 19 грудня 1939 р., 16 арк.
131. Спр. 646. Кримінальна справа по звинуваченню Сулковської Яніни Іванівни за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 6 квітня – 11 жовтня 1940 р., 109 арк.
132. Спр. 653. Слідча справа № 21592 по звинуваченню Ляховича Івана Андрійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 квітня - 2 травня 1940 р. 31 арк.
133. Спр. 656. Слідча справа № 21322 по звинуваченню Кота Броніслава Михайловича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 12 липня 1940 р. 56 арк.
134. Спр. 664. Справа № 22537 по звинуваченню Скібінського Броніслава Адольфовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 7 лютого – 6 березня 1941 р., 52 арк.
135. Спр. 667. Справа № 2152 по звинуваченню Ейгерда Станіслава Іосифовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 30 березня – 15 квітня 1940 р., 45 арк.
136. Спр. 668. Справа № 266 по звинуваченню Маркевича Івана Іосифовича за ст. 54-13 КК УРСР, 11 травня – 14 липня 1940 р., 52 арк.
137. Спр. 671. Справа № 21821 по звинуваченню Цигана Михайла Валентиновича за ст. 54-13 КК УРСР, 12 квітня – 18 червня 1940 р., 88 арк.

138. Спр. 702. Справа № 22328 по звинуваченню Андріюка Пилипа Андрійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 14 жовтня – 11 листопада 1940 р., 103 арк.
139. Спр. 735. Слідча справа № 21127 по звинуваченню Стшелецького Броніслава Мар'яновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 23 квітня – 20 червня 1940 р., 41 арк.
140. Спр. 736. Справа № 21393 по звинуваченню Буєвич-Вижлатінського Олександра Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 12 квітня – 7 грудня 1940 р., 35 арк.
141. Спр. 747. Справа № 22015 по звинуваченню Держак Магдалени Войцехівни за ст. 80 КК УРСР, 21 червня – 8 липня 1940 р., 20 арк.
142. Спр. 762. Справа № 21265 по звинуваченню Лясоти Станіслава Уляновича за ст. 54-11, 54-2 КК УРСР, 21 червня – 26 липня 1940 р., 31 арк.
143. Спр. 779. Слідча справа по звинуваченню Муравського Ігната Лукашевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 18 вересня – 22 грудня 1939 р., 16 арк.
144. Спр. 780. Слідча справа по звинуваченню Миколайчика Степана Андрійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
145. Спр. 782. Слідча справа по звинуваченню Огородовчика Сігізмунда Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 15 грудня 1939 р. – 2 січня 1940 р., 16 арк.
146. Спр. 788. Слідча справа по звинуваченню Серафима Вінцентія Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 24 грудня 1939 р. – 23 жовтня 1940 р., 17 арк.
147. Спр. 790. Слідча справа по звинуваченню Левнічака Івана Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 19 вересня – 22 грудня 1939 р., 19 арк.

148. Спр. 840. Слідча справа по звинуваченню Карчевського Адама Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 18 грудня 1939 р. – 24 січня 1940 р., 16 арк.
149. Спр. 849. Кримінальна справа № 22190 по звинуваченню Чернолоза Петра Самуїловича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 20 серпня 1940 р. – 28 січня 1941 р., 67 арк.
150. Спр. 854. Кримінальна справа № 38892 по звинуваченню Свендровського Тадеуша Олександровича і Станкевича Сигізмунда Болеславовича у злочинах, передбачених ст. 80 КК УРСР, 25 листопада – 26 грудня 1940 р., 115 арк.
151. Спр. 870. Слідча справа № 21504 по звинуваченню Стемпень Станіслава Францишковича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 31 березня – 6 червня 1940 р., 45 арк.
152. Спр. 872. Слідча справа № 21187 по звинуваченню Дуданця Іосифа Станіславовича у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. I КК УРСР, 27 березня – 1 жовтня 1940 р., 46 арк.
153. Спр. 873. Кримінальна справа № 21061 по звинуваченню Ільїної Єлизавети Яківни та Ільїна Дмитра Олександровича у злочинах, передбачених ст. 80, 54-13 КК УРСР, 16 лютого – 29 березня 1940 р., 55 арк.
154. Спр. 880. Слідча справа № 21349 по звинуваченню Кузьмича Володимира Пилиповича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 16 серпня 1940 р., 47 арк.
155. Спр. 900. Кримінальна справа № 21264 по звинуваченню Охотінського Михайла Юзефовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 3 травня – 16 липня 1940 р., 60 арк.
156. Спр. 901. Слідча справа № 22113 по звинуваченню Ковалю Леона Теодоровича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 22 березня – 23 липня 1940 р., 86 арк.

157. Спр. 908, Слідча справа № 21440 по звинуваченню Дмигача Ізидора Герцевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 – 29 квітня 1940 р., 20 арк.
158. Спр. 910. Справа № 22220 по звинуваченню Горлінського Ігнатія Сігізмундовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 18 березня – 14 жовтня 1940 р., 54 арк.
159. Спр. 913. Справа № 22257 по звинуваченню Жижина Івана Миколайовича у злочинах, передбачених ст. 54-10, 54-13 КК УРСР, 19 вересня – 24 грудня 1940 р., 103 арк.
160. Спр. 914. Справа № 21521 по звинуваченню Яніцького Едварда Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 5 квітня 1940 р. – 25 січня 1941 р., 74 арк.
161. Спр. 921. Слідча справа по звинуваченню Жебки Станіслава Яновича у злочинах, передбачених ст. 80 КК УРСР, 23 квітня – 17 серпня 1940 р., 31 арк.
162. Спр. 922. Слідча справа № 689 по звинуваченню Селіги Станіслава Францевича за ст. 79, 80 КК УРСР, 19 січня – 20 червня 1940 р., 32 арк.
163. Спр. 925. Справа № 5476 по звинуваченню Козловця Пилипа Семеновича за ст. 80, 54-6 КК УРСР, 5 жовтня 1939 р. – 3 липня 1940 р., 180 арк.
164. Спр. 928. Слідча справа по звинуваченню Данилевича Івана Миколайовича у злочинах, передбачених ст. 80 КК УРСР, 2 – 4 березня 1940 р., 26 арк.
165. Спр. 930. Справа № 21831 по звинуваченню Верешко Петра Адамовича за ст. 54-13 КК УРСР, 18 травня – 12 липня 1940 р., 60 арк.
166. Спр. 939. Кримінальна справа № 21379 по звинуваченню Глейха Олександра Миколайовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 12 квітня – 30 липня 1940 р., 41 арк.
167. Спр. 940. Справа № 20 по звинуваченню Жихоня Вільгельма Івановича за ст. 54-13 КК УРСР, 9 грудня 1939 р. – 22 січня 1940 р., 34 арк.

168. Спр. 949. Слідча справа № 205 по звинуваченню Плюти Францишка Яновича у злочинах, передбачених ст. 54-4, 54-13 КК УРСР, 20 жовтня 1939 р. – 1 жовтня 1940 р., 80 арк.
169. Спр. 950. Справа № 1901 по звинуваченню Якушевського Владислава Корнелійовича за ст. 54-13 КК УРСР, 5 листопада 1939 р. - 10 листопада 1940 р., 35 арк.
170. Спр. 953. Справа № 21718 по звинуваченню Нелєпи Стефана Валентиновича за ст. 54-10, 54-11 КК УРСР, 29 березня – 7 серпня 1940 р., 41 арк.
171. Спр. 958. Справа № 1086 по звинуваченню Адамовича Івана Антоновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 16 листопада – 16 грудня 1939 р., 107 арк.
172. Спр. 961. Справа № 653 по звинуваченню Новака Петра Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 22 грудня 1939 р. – 7 січня 1941 р., 40 арк.
173. Спр. 965. Кримінальна справа по звинуваченню Кирилюка Мефодія Остаповича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 4 жовтня 1940 р. – 4 квітня 1941 р., 64 арк.
174. Спр. 972. Кримінальна справа № 21903 по звинуваченню Серафіновського Мар'яна Петровича і Серафіновської Антоніни Петрівни у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. I КК УРСР, 18 травня – 20 липня 1940 р., 72 арк.
175. Спр. 973. Справа № 21993 по звинуваченню Яжонбковського Стефана Максимовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 18 червня – 28 серпня 1940 р., 44 арк.
176. Спр. 974. Кримінальна справа по звинуваченню Мигловця Лаврентія Анікейовича і Кухновця Калістрата Григоровича у злочинах, передбачених ст. 54-6, 54-13, 56, 24, 80 КК УРСР, 22 листопада 1939 р. – 22 березня 1940 р., 82 арк.

177. Спр. 979. Слідча справа по звинуваченню Марковяка Іосифа Ігнатовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 24 грудня 1939 р., 19 арк.
178. Спр. 981. Слідча справа № 22046 по звинуваченню Смолінського Стефана Григоровича у злочинах, передбачених ст. 54-13, 18, 80 КК УРСР, 1 липня 1940 р. – 6 січня 1941 р., 66 арк.
179. Спр. 984. Слідча справа № 22137 по звинуваченню Лібери Ципріяна Павловича у злочинах, передбачених ст. 80 КК УРСР, 30 липня – 10 серпня 1940 р., 38 арк.
180. Спр. 986. Справа № 114 по звинуваченню Луки Франца Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 8 грудня 1939 р. – 26 грудня 1940 р., 30 арк.
181. Спр. 987. Справа № 1515 по звинуваченню Чубика Ігнатія Семеновича у злочинах, передбачених ст. 54-6, 54 -10 п. 1, 54-13 КК УРСР, 19 березня – 1 грудня 1941 р., 129 арк.
182. Спр. 995. Слідча справа по звинуваченню Мотисека Михайла Станіславовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 24 – 27 грудня 1939 р., 16 арк.
183. Спр. 996. Слідча справа № 214 по звинуваченню Карпінського Корнелія Вікентійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 23 – 27 листопада 1939 р., 30 арк.
184. Спр. 997. Слідча справа № 252 по звинуваченню Марциняка Іосифа Валентиновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 26 жовтня – 23 грудня 1939 р., 17 арк.
185. Спр. 998. Справа № 254 по звинуваченню Ногай Івана Іосифовича за ст. 54-13 КК УРСР, 20 жовтня – 23 лютого 1939 р., 28 арк.
186. Спр. 999. Справа № 1045 по звинуваченню Зайця Францишека Івановича за ст. 54-13 КК УРСР, 21 вересня 1939 р. – 7 серпня 1940 р., 32 арк.

187. Спр. 1000. Слідча справа по звинуваченню Хлипала Франца Яновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 14 – 24 грудня 1939 р., 16 арк.
188. Спр. 1002. Слідча справа по звинуваченню Піскорського Володимира Адамовича і Сиротенка Івана Гнатовича за ст. 54-13, 80 КК УРСР, 21 червня 1940 р. – 28 березня 1941 р., 182 арк.
189. Спр. 1003. Слідча справа № 22108 по звинуваченню Сидоровича Іосифа Андрійовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 26 березня – 18 липня 1940 р., 56 арк.
190. Спр. 1004. Слідча справа, № 22098 по звинуваченню Андрушко Володимира Івановича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 18 березня – 18 липня 1940 р., 75 арк.
191. Спр. 1008. Справа № 206 по звинуваченню Карського Болеслава Теодоровича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 6 січня 1940 р. – 19 лютого 1941 р., 33 арк.
192. Спр. 1017. Справа № 27075 по звинуваченню Гржимського Станіслава Валеряновича за ст. 16-80, 7-206-25 п. «а» КК УРСР, 26 січня – 20 вересня 1940 р. 79 арк.
193. Спр. 1022. Справа № 22027 по звинуваченню Закшевського Єдварда Яковича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 26 червня – 2 жовтня 1940 р, 45 арк.
194. Спр. 1024. Справа № 22285 по звинуваченню Корнафеля Івана Валентиновича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 23 вересня 1940 р. – 14 лютого 1941 р., 101 арк.
195. Спр. 1026. Справа № 22151 по звинуваченню Гандзюка Миколи Олексійовича за ст. 54-13 КК УРСР, 9 – 18 1940 р., 51 арк.
196. Спр. 1031. Справа № 21051 по звинуваченню Щепаняка Степана Стапановича у злочинах, передбачених ст. 80 КК УРСР, 15 лютого – 28 березня, 28 арк.

197. Спр. 1032. Слідча справа № 21246 по звинуваченню Якоти Романа Івановича у злочинах, передбачених ст. 16, 80, 54-4 КК УРСР, 6 квітня – 23 травня 1940 р., 44 арк.
198. Спр. 1053. Слідча справа № 22195 по звинуваченню Горбатовського Болеслава Ульяновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 21 червня – 21 вересня 1940 р., 47 арк.
199. Спр. 1056. Слідча справа № 255 по звинуваченню Михальського Адама Лаврентійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 31 жовтня 1939 р. – 25 січня 1941 р., 41 арк.
200. Спр. 1058. Слідча справа № 651 по звинуваченню Лєвошика Миколи Олександровича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 5 лютого – 30 вересня 1940 р., 50 арк.
201. Спр. 1059. Слідча справа № 21774 по звинуваченню Домбека Олександра Антоновича і Пешко Євгенія Володимировича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 13 березня – 2 грудня 1940 р., 118 арк.
202. Спр. 1081. Справа № 421 по звинуваченню Гурка Е.В., Куликовського Е.С, Пилипаса М.І. та ін. всього 14 осіб, у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР 4 листопада 1939 р. – 22 вересня 1940 р., 584 арк.
203. Спр. 1082. Справа № 21550 по звинуваченню Краль Петра Леонтійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 квітня – 27 червня 1940 р., 32 арк.
204. Спр. 1096. Слідча справа по звинуваченню Градзикевича Фелікса Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 7 – 24 грудня 1939 р., 18 арк.
205. Спр. 1098. Слідча справа по звинуваченню Камінського Владислава Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 17 – 20 грудня 1939 р., 20 арк.

206. Спр. 1102. Справа № 22096 по звинуваченню Трелєвського Мирослава Казимировича за ст. 54-13 КК УРСР, 11 квітня – 10 жовтня 1940 р., 156 арк.
207. Спр. 1116. Справа № 21878 по звинуваченню Новака Яна Станіславовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 травня – 23 липня 1940 р., 87 арк.
208. Спр. 1117. Слідча справа № 531 по звинуваченню Мігута Яна Францишковича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 листопада 1939 р. – 31 серпня 1940 р., 92 арк.
209. Спр. 1123. Слідча справа по звинуваченню Матушака Іосифа Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 – 24 грудня 1939 р., 17 арк.
210. Спр. 1124. Слідча справа по звинуваченню Ковальського Євгенія Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 8 – 24 грудня 1939 р., 18 арк.
211. Спр. 1125, Слідча справа № 779 по звинуваченню Тарновської Анни Леонтіївни за ст. 54-13 КК УРСР, 2 жовтня 1939 р. – 15 березня 1940 р., 24 арк.
212. Спр. 1128. Слідча справа по звинуваченню Олевнічака Станіслава Костянтиновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 24 грудня 1939 р., 18 арк.
213. Спр. 1130. Справа № 22147 по звинуваченню Гжибека Мар'яна Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-4, 196 КК УРСР, 18 липня – 4 грудня 1940 р., 70 арк.
214. Спр. 1133. Справа № 21564 по звинуваченню Хуткого Михайла Оверковича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 10 квітня – 10 липня 1940 р., 55 арк.
215. Спр. 1134. Справа № 21565 по звинуваченню Мялика Івана Федоровича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 квітня – 21 червня 1940 р., 49 арк.

216. Спр. 1135. Слідча справа по звинуваченню Стржелецького Мар'яна Івановича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 7 – 24 грудня 1939 р., 17 арк.
217. Спр. 1136. Слідча справа № 22428 по звинуваченню Гарбара Л.І., Гітельмана М.П. і Петерко А.В. у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 17 липня 1940 р. – 23 січня 1941 р., 126 арк.
218. Спр. 1148. Слідча справа по звинуваченню Долі Мар'яна Матвійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 14 жовтня 1939 р. – 20 квітня 1940 р., 54 арк.
219. Спр. 1149. Слідча справа по звинуваченню Гумулки Станіслава Томашевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 6 жовтня 1939 р. – 18 січня 1941 р., 30 арк.
220. Спр. 1150. Слідча справа № 21152 по звинуваченню Бішофа Яна-Едмунда Яновича за ст. 54-13 КК УРСР, 21 березня – 30 травня 1940 р., 39 арк.
221. Спр. 1166. Справа № 21131 по звинуваченню Земби Андрія Тимофійовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 18 березня – 12 липня 1940 р., 50 арк.
222. Спр. 1640. Справа № 22447 по звинуваченню Лепешкевіч Валентини Дионісіївни у злочинах, передбачених ст. 54-10 ч. I, 196 КК УРСР, 31 січня – 14 лютого 1941 р., 75 арк.
223. Спр. 1704. Справа № 14 по звинуваченню Козловського Владислава Мартиновича за ст. 54-13 КК УРСР, 26 вересня – 13 жовтня 1939 р., 11 арк.
224. Спр. 1706. Слідча справа № 735 по звинуваченню Заводовського Антона Михайловича у злочинах, передбачених ст. 54-4 КК УРСР, 2 листопада 1939 р. – 9 лютого 1940 р., 19 арк.
225. Спр. 1712. Справа № 21992 по звинуваченню Войтуна Іосифа Леоновича у злочинах, передбачених ст. 54-10, 54-11 ч. I КК УРСР, 30 березня 1940 р. – 31 липня 1940 р., 47 арк.

226. Спр. 1713. Справа № 168 по звинуваченню Лесяка Станіслава Томашевича за ст. 54-10, ч. I КК УРСР, 8 січня 1940 р. – 10 лютого 1940 р., 22 арк.
227. Спр. 1714. Справа № 191 по звинуваченню Сулека Едварда Андрійовича за ст. 54-4 КК УРСР, 31 січня – 12 лютого 1940 р., 36 арк.
228. Спр. 1721. Слідча справа № 467 по звинуваченню Пельца Романа Мартиновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 31 грудня 1939 р. – 4 лютого 1940 р., 16 арк.
229. Спр. 1724. Слідча справа № 559 по звинуваченню Баранського Євгенія Едмундовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 9 грудня 1939 р. – 16 січня 1940 р., 19 арк.
230. Спр. 1751. Слідча справа № 907 по звинуваченню Хлебніка Едварда Антоновича за ст. 54-13 КК УРСР, 24 лютого 1939 р. – 27 січня 1940 р., 10 арк.
231. Спр. 1752. Слідча справа № 851 по звинуваченню Богуцького Мечислава Вацлавовича 12 жовтня 1939 р. – 19 лютого 1940 р., 30 арк.
232. Спр. 1763. Справа № 22131 по звинуваченню Шварца Іося-Давида Іцковича у злочинах, передбачених ст. 54-10 КК УРСР, 27 липня – 20 листопада 1940 р., 112 арк.
233. Спр. 1769. Справа № 21357 по звинуваченню Воляка Едмунда Тимофійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 8 квітня – 25 жовтня 1940 р. 30 арк.
234. Спр. 1773. Слідча справа № 22094 по звинуваченню Сардіко Іосифа Іосифовича за ст. 54-10 КК УРСР, 29 квітня – 10 листопада 1940 р., 75 арк.
235. Спр. 1802. Справа № 1103 по звинуваченню Орловського Болеслава Леопольдовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 9 червня – 11 жовтня 1940 р., 35 арк.

236. Спр. 1804. Справа № 22124 по звинуваченню Буяка Євгенія Антоновича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 20 липня – 11 листопада 1940 р., 43 арк.
237. Спр. 1813. Слідча справа № 21060 по звинуваченню Гаврисюка Якова Григоровича у злочинах, передбачених ст. 54-6 КК УРСР, 14 лютого – 24 серпня 1940 р., 30 арк.
238. Спр. 2652. Слідча справа № 21212 по звинуваченню Тиніцького Адольфа Лукашевича у злочинах, передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 30 квітня – 9 червня 1940 р., 32 арк.
239. Спр. 2662. Слідча справа № 21216 по звинуваченню Шеманського Чеслава Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 25 березня – 28 квітня 1940 р., 17 арк.
240. Спр. 2671. Справа № 346 по звинуваченню Павельчика Казимира Войцеховича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 26 грудня 1939 – 19 січня 1940 р., 21 арк.
241. Спр. 2673. Справа по звинуваченню Багінського Віцентія Федоровича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 27 листопада – 25 грудня 1939 р., 21 арк.
242. Спр. 2674. Справа по звинуваченню Пивоварського Михайла Андрійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 26 грудня 1939 р. – 16 січня 1940 р., 21 арк.
243. Спр. 2675. Справа по звинуваченню Шиманського Владислава Вікторовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 26 грудня 1939 р. – 16 січня 1940 р., 18 арк.
244. Спр. 2676. Справа по звинуваченню Матяса Генриха Іосифовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 23 грудня 1939 р. – 17 січня 1940 р., 8 арк.
245. Спр. 2677. Справа по звинуваченню Чеховського Франца Антоновича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 26 грудня 1939 р. – 17 січня 1940 р., 10 арк.

246. Спр. 2678. Справа по звинуваченню Кмєца Іосифа Францевича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 24 грудня 1939 р. – 17 січня 1940 р., 7 арк.
247. Спр. 2679. Справа по звинуваченню Русса Степана Андрійовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 23 грудня 1939 р. – 17 січня 1940 р., 86 арк.
248. Спр. 2681. Справа по звинуваченню Мусєва Івана Людвиковича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 23 грудня 1939 р. – 17 січня 1940 р., 12 арк.
249. Спр. 2829. Справа № 1031 по звинуваченню Дзєвіцького Фелікса Генриховича за ст. 54-10, 54-11 КК УРСР, 8 грудня 1939 р. – 15 січня 1940 р., 25 арк.
250. Спр. 2847. Слідча справа № 1028 по звинуваченню Вольневича Петра Мартиновича за ст. 54-13 КК УРСР, 17 жовтня – 17 січня 1940 р., 12 арк.
251. Спр. 2855. Справа № 21039 по звинуваченню Мельника Владислава Даниловича за ст. 54-13 КК УРСР, 4 – 19 лютого 1940 р., 9 арк.
252. Спр. 2857. Справа № 740 по звинуваченню Томпоровського Тадеуша Іосифовича за ст. 54-13 КК УРСР, 24 грудня 1939 р. – 25 січня 1940 р., 20 арк.
253. Спр. 2859. Справа № 731 по звинуваченню Домогала Володимира Станіславовича за ст. 54-13 КК УРСР, 31 грудня 1939 р. – 24 січня 1940 р., 16 арк.
254. Спр. 2860. Слідча справа № 21041 по звинуваченню Зажицького Войцєха Войцєховича за ст. 54-13 КК УРСР, 31 січня – 19 лютого 1940 р., 9 арк.
255. Спр. 2861. Справа № 750 по звинуваченню Дємбїцького-Пюро Євгенія Олександровича за ст. 54-13 КК УРСР, 12 жовтня 1939 р. – 27 січня 1940 р., 23 арк.

256. Спр. 2926. Слідча справа по звинуваченню Курковського Людвіга Зигмундовича у злочинах, передбачених ст. 54-13 КК УРСР, 5 жовтня 1939 р. – 14 січня 1940 р., 28 арк.
257. Спр. 2929. Справа № 1032 по звинуваченню Цицерського Вацлава Станіславовича за ст. 54-10, 54-11 КК УРСР, 8 грудня 1939 р. – 17 січня 1940 р., 18 арк.
258. Спр. 2979. Справа № 1141 по звинуваченню Кнапінського Леона Яновича за ст. 54-10 ч. I КК УРСР, 6 березня - 10 червня 1940 р., 78 арк.
259. Спр. 3592. Кримінальна справа № 22086 по звинуваченню Каца Абрама Шулимовича за ст. 54-13 КК УРСР, 20 липня – 10 вересня 1940 р., 301 арк.
260. Спр. 5246. Слідча справа по звинуваченню Ричака Іосифа Івановича за ст. 54-13 КК УРСР, 24 грудня 1939 р. – 9 червня 1941 р. 28 арк.
261. Спр. 5446. Справа № 5377 по звинуваченню Мельника Д.Я., Вайчук М.Г. та ін. за ст. 54-1 а, 54-11 КК УРСР, т. 2, 20 серпня 1944р. – 5 травня 1945 р., 229 арк.
262. Спр. 5646. Кримінальна справа № 933 по звинуваченню Даненковича Миколи Олександровича за ст. 54-13 КК УРСР, 12 листопада 1939 р. – 22 червня 1940 р., 170 арк.
- Ф. п. 4054 Партійний архів Рівненського обкому КПУ.
оп. 1
263. Спр. 53 а. Спогади колишнього члена КПЗУ Безкопильного В.Л. про революційні події на Дубенщині, 1939-1941 рр., 37 арк.
264. Спр. 68. Спогади Бричка С.П., колишнього члена КПЗУ про зустріч Червоної армії у вересні 1939 р., 3 арк.
265. Спр. 78. Спогади Волошина Платона Тимофійовича про зустріч Червоної армії у вересні 1939 р. і вибори в Українські народні збори, 1939 р., 9 арк.
266. Запит Генерального Консульства Республіки Польща у м. Луцьк № КГ

31-245-10 від 19 квітня 2011 р.

Галузевий державний архів Служби Безпеки України

Ф. 9. Нормативно-розпорядчі документи ЧК-КГБ

267. Спр. 33. Секретаріат Народного Комісаріату Внутрішніх Справ УРСР.
Справа № 5. Директиви НКВС УРСР, 3 січня – 17 квітня 1940р., 246
арк.

Ф. 13. Колекція друкованих видань КГБ УРСР.

268. Спр. 205. Список офіційних робітників, інформаторів і провокаторів
польської розвідки і політичної поліції, 1932 р. 356 арк.

Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР

оп. 32.

269. Спр. 10. Повідомлення про контрреволюційні змови в західних
областях України. 1939 р. 70 арк.

270. Спр. 13. Спецповідомлення про реагування трудящих на вступ
Радянських військ в Польщу і Білорусію, 1939 р., 604 арк.

271. Спр. 33. Доповідні записки про оперативну роботу проведену НКВС
УРСР при приєднанні західних областей УРСР, 1939 р., 220 арк.

оп. 33.

272. Спр. 10. Доповідні записки про хід виселення осадників і лісників із
західних областей України, 20 – 31 січня 1940 р., 225 арк.

273. Спр. 44. Доповідні записки опергруп НКВС про оперативну роботу у
західних областях УРСР, 1940 р., 112 арк.

274. Спр. 55. Спецповідомлення про хід переселення спецконтингенту із
західних областей УРСР у східні області, 9 березня – 26 грудня 1940 р.,
313 арк.

275. Спр. 58. Спецповідомлення і доповідні записки про викриті і
ліквідовані органами НКВС УРСР контрреволюційні організації
польських націоналістів. 1940 р. 468 арк.

Ф. 42. Оперативно-статистична звітність КДБ УРСР

276. Спр. 44. Цифрові відомості про оперативно-слідчу роботу органів НКВС УРСР за 1940 р. (дод. № 3), 120 арк.
277. Спр. 44. Цифрові відомості про оперативно-слідчу роботу органів НКВС УРСР за 1940 р. (дод. № 4), 21 арк.
278. Спр. 45. Справа з статистичними відомостями про рух агентурної сітки за 1941 р. (січень), 40 арк.
279. Спр. 46. Відомості про кількість арештованих учасників українських контрреволюційних організацій, білих, зрадників Батьківщини, шпигунів Західних областей за 1939-1941 рр., 78 арк.

**Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області,
м. Рівне**

Ф. Припинений.

280. Спр. 6274, Справа № 1181 по звинуваченню Станішевської В.П., Вітковського В.Ф. та ін. за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, Т. 2, 30 березня - 15 жовтня 1940 р., 338 арк.
281. Спр. 10448. Кримінальна справа по звинуваченню Зарембського Мар'яна Андрійовича та ін. 6-ти осіб у злочинах передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 23 березня – 12 липня 1940 р., 386 арк.
282. Спр. П-11286. Справа № 353 по звинуваченню Каствнера Е.Р., Хиля Б.І., Кабачинського Ф.М. та ін. за ст. 54-13 КК УРСР, 28 вересня 1939 р. – 20 січня 1998 р., 289 арк.
283. Спр. П-14623. Справа № 8/118 по звинуваченню Грохольського Владислава Михайловича за ст. 54-13 КК УРСР, 24 вересня 1939 р. – 7 жовтня 1993 р., 32 арк.
284. Спр. П-15162. Кримінальна справа по звинуваченню Язвінського К.Г., Вірбша О.Д. та ін. всього 14 осіб за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, Т. 1, 14 березня – 30 вересня 1940 р., 223 арк.

285. Спр. П-15162. Кримінальна справа по звинуваченню Язвінського К.Г., Вірбша О.Д. та ін. всього 14 осіб за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, Т. 2, 14 березня – 30 вересня 1940 р., 236 арк.
286. Спр. П-15162. Кримінальна справа по звинуваченню Язвінського К.Г., Вірбша О.Д. та ін. всього 14 осіб за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, Т. 3, 14 березня – 30 вересня 1940 р., 402 арк.
287. Спр. П-22224. Кримінальна справа по звинуваченню Лязурека Вітольда-Здіслава Георгійовича, Мясковського Євгенія Михайловича і Зентари Станіслава Іосифовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 23 квітня – 6 листопада 1940 р., 404 арк.

Российский Центр хранения и изучения документов новейшей истории

Ф. 17. Центральный комитет ВКП(б).

оп. 22 Организационно-инструкторский отдел (1940-1941 гг.).

288. Д. 3379. Протокол и стенограмма I-й партконференции Ровенского обкома КП(б)У, 23 апреля – 25 мая 1940 г., 73 л.
289. Д. 3383. Протоколы бюро Ровенского обкома КП(б)У, 11 января – 21 мая 1940 г., 253 л.
290. Д. 3385. Протоколы заседания бюро Ровенского обкома КП(б)У, 21 августа – 21 ноября 1940 г., 220 л.
291. Д. 3387. Протоколы заседания бюро Ровенского обкома КП(б)У, 2 января – 21 марта 1941 г., 215 л.

Российский государственный военный архив

Ф. 35076. Управление 5 армии.

оп. 1

292. Д. 3. Оперсводки по тылу за октябрь 1939 г., приказы штабу 5 армии, отчеты о финдеятельности за октябрь 1939 г., 117 л.

293. Д. 5. Распоряжения начальника артиллерии северной группы о перебазировке артиллерии. Доклады о боевой работе артиллерии 8 СК за период операции по освобождению Западной Украины, 6 сентября – 16 ноября 1939 г., 172 л.
Ф. 35084. Коллекция документов Украинского фронта.
оп. 1
294. Д. 2. Оперативные приказы штаба 5 армии Украинского фронта, 6 сентября – 14 октября 1939 г., (микрофильм).
295. Д. 7. Директивы генштаба по освобождению Западной Украины, сентябрь – октябрь 1939 г., (микрофильм).

Hoover Institution Archives.

Register of the Poland, Ministerstwo Informacji I Dokumentacji Records
Reports of Polish deportees, 1943

296. Box 209. Folder 2 (3886), Bogdanowicz Czeslaw. 1943 r.
297. Box 209. Folder 2 (9857), Wasilkowski Antoni. 1943 r.
298. Box 209. Folder 4 (7606), Lasocki Stanislaw. 1943 r.
299. Box 209. Folder 6 (10224), Jędrzejcyk Maksymilian. 1943 r.
300. Box 210. Folder 5 (2435), Hałas Feliks. 3. 04.1943 r.
301. Box 210. Folder 5 (3339). Godowski Karol. 1943 r.
302. Box 210. Folder 6 (2579), Muszynski Seweryn. 9.04.1943 r.
303. Box 210. Folder 13 (7547) Całowa Waclawa 1943 r.

Особистий архів автора

304. Архівна довідка № 5059-371 відділу інформаційних технологій УМВС в Рівненській області від 13.05.2011 р.
305. Спогади Голонзовського Мирослава Олександровича, мешканця м. Рівне, записані автором 14 лютого 2012 р.

306. Спогади Коломис Євгенії Гервасіївни, мешканки смт. Мізоч Здолбунівського р-ну Рівненської області, записані автором 21 червня 2007 р.
307. Спогади Кофанюка Михайла Микитовича, мешканця с. Верба Дубенського р-ну Рівненської обл., записані автором 1 квітня 2014 р.
308. Спогади Кравчука Спиридона Гнатовича, мешканця м. Гоща Рівненської обл., записані автором 10 липня 2008 р.
309. Спогади Чепрасової Тетяни Іванівни, мешканки м. Рівне, записані автором 18 травня 2007 р.

Фонди Державного історико-культурного заповідника м. Дубно

310. Спогади Прибитковської Л.І., мешканки м. Дубно Рівненської обл., записані Дмитренко Т.Д. 9 вересня 2001 р.

б) публікації документів і матеріалів

311. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. / Іван Білас. – К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. – Кн. 1. – 432 с.
312. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953рр.: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. / Іван Білас. – К.: «Либідь» – «Військо України», 1994. – Кн. 2. – 688 с.
313. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. – Т. 1. 1939-1945 рр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – 752 с.
314. Депортация польских граждан с Западной Украины и Западной Белоруссии в 1940 г. / сост. В. Виноградов, С. Гайновичек, Б. Гронек и др. – Варшава; Москва, 2003. – 752 с.
315. Доповідна записка наркома внутрішніх справ СРСР Л.Берії від 6 березня 1940 р. адресована в ЦК ВКП(б) т. Сталіну [Електронний

ресурс] // Режим доступу:
www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/400306.htm (01.05.2002).

316. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1976. – 509 с.
317. Иосиф Сталин – Лаврентию Берию: «Их надо депортировать»: Документы, факты, комментарии / сост., предисл. Н. Бугай. – М.: Дружба народов, 1992. – 288 с.: ил.
318. Из криниці печалі. Збірник спогадів та документів / гол. редкол. І. Дем'янюк. – Рівне: Азалія. – 1993. – Вип.1. – 104 с.
319. Из криниці печалі. Збірник спогадів та документів / гол. редкол. І. Дем'янюк. – Рівне: Азалія. – 1995. – Вип. 2. – 104 с.
320. Из криниці печалі. Збірник спогадів та документів / гол. редкол. І. Дем'янюк. – Рівне: Азалія. – 1996. – Вип. 3. – 104 с.
321. Из криниці печалі. Збірник спогадів та документів / гол. редкол. І. Дем'янюк. – Рівне: Азалія. – 1997. – Вип. 4.– 120 с.
322. Катынь. Пленники необъявленной войны. Документы и материалы. / под редакцией Р. Пихои, А. Хейштора. Составители: Н. Лебедева, Н. Петросова, Б. Вошинский, В. Матерский. – М.: Международный фонд «Демократия», 1999. – 608 с.
323. Коминтерн и Вторая мировая война: (документы): в 2 ч. Ч.1. До 22 июня 1941 / сост. Н. Лебедева, М. Наринский. – М.: Памятники исторической мысли, 1994. – 555 с.
324. Оглашению подлежит: СССР – Германия. 1939-1941: Документы и материалы / сост. Ю. Фельштинский. – М.: Терра – Книжный клуб, 2004. – 400 с.
325. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Накануне: ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г. Сборник документов / сост. Ямпольский В.П. и др.– М.: А/О «Книга и бизнес»,1995. – Т.1. – Кн.1.– 465 с.

326. Польське підпілля 1939-1941 рр. Від Волині до Покуття. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття Невідомі документи з архівів спеціальних служб / наук. ред. Є Тухольський, Ю. Шаповал. – Варшава; К., 2004. – Т.3. – Ч. 1. – 791 с.
327. Польское подполье на территории Западной Украины и Западной Белоруссии. 1939-1941. В. 2-х кн. – Варшава; Москва: Ритм, 2001. – Кн. 1. – 1436 с.
328. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / упор. В. Даниленко, С. Кокін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1311 с.
329. Радянська Ровенщина 1939-1959. Збірник архівних документів і матеріалів / відпов. ред. В. Вишняков. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1962. – 431 с.
330. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / упор. А. Жив'юк – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – Кн. 1. – 578 с.
331. Реабілітовані історією. Рівненська область / упор. А. Жив'юк – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – Кн. 2. – 612 с.
332. Рівненщина репресована, депортована, мордована. 1939-1941 рр. / гол. редкол. І. Дем'янюк. – Рівне: Азалія. – 1997. – 92 с.
333. Сергійчук В. Правда про «золотий вересень» 1939-го / Володимир Сергійчук. – К., 1991. – 128 с.
334. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни. Документи з українських архівів і польські публікації / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича спілка, 2003. – 576 с.
335. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939-1955 / В. Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
336. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939-1979. Збірник документів і матеріалів / ред. кол. Д. Яремчук (відп. ред.). – К.: Наукова думка, 1980. – 545 с.

337. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939-1989. Збірник документів і матеріалів / упор. Х. Горожанкіна та ін.; відп. ред. Ю. Сливка. – К.: Наукова думка, 1989. – 456 с.
338. Agresja sowiecka na Polskę w swiecie dokumentów. 17 wrzesnia 1939. Działania wojsk Frontu Ukraińskiego / pod red. S. Jaczyński. – Warszawa: Bellona, 1996. – T.2. – 387 s.
339. Armia Krajowa w dokumentach. 1939-1945. T. 6. Uzupełnienia / red. Kazimierz Iranek-Osmecki. – 2-gie wyd. – Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1984. – 524 s.
340. Katyń. Dokumenty zbrodni, t. 3. Losy ocalałych. Lipiec 1940-marzec 1943, oprac. zbior. – Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2001. – 640 s.
341. Losy policjantów polskich po 1 września 1939 : studia i materiały / pod red. P. Majera i A. Misiuka. – Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, 1996. – 202 s.
342. Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 1999. – Cz. 1: Lata 1917-1939. – T. II – 248 s.
343. Polacy na Ukrainie: Zbiór dokumentów / pod red. S. Stępnia. – Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 2002. – Cz. 1: Lata 1917-1939. T. III. – 220 s.
344. Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi. 1939—1941: w 2 t. / kom. red. W. Komogorow; wybyr i oprac. nauk. Z. Gajnowniczek. – Warszawa: Archiwum MSW i ARP; Moskwa: Zarząd Rejestracji i Zasobyw Archiwalnych FSBRF, 2001. – T. 1. – 724 s.
345. Wojna Obronna Polski 1939 r. Wybór źródeł / red. E.J. Kozłowski. – Warszawa : Wojskowy instytut historyczny, 1968. – 670 s.
346. Zaczęło się w Polsce. 1939-1989 / pod red. A. Niegowska. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen i in., 2009. – 237 s.

в) джерела особового походження

347. Коц М. Волинь у лещатах смерті. Публіцистично-документальна повість / М. Коц, Л. Осауленко. – Луцьк: ВАТ «Волинська обл. друкарня», 2007. – 432 с.
348. Овсіюк Є. Незатерті сліди / Євген Овсіюк. – Рівне: Азалія, 1997. – 60 с.
349. Пацула Й. Волинь – мій біль, моя надія. Штрихи до історії краю / Й. Пацула. – Рівне: Азалія, 2005. – 224 с.
350. Повстанська Г. Повість моєї юності. Спогади / Ганна Павстанська. – Рівне: Азалія, 2002. – 71 с.
351. Потаповський В. З надією все життя. Спогади / Василь Потаповський. – Рівне: Азалія, 1997. – 61 с.
352. Anders W. Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939-1946. – Wydanie trzecie, poprawione / Władysław Anders. – Londyn: Gryf Publishers, 1959. – 408 s.
353. Beck J. Ostatni raport / Józef Beck; oprac. A. Skrzypek. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. – 240 s.
354. Kosek K. «Od wyzwolicieli zachowaj nas Panie»: Wspomnienia z Wołynia 1939-1944 [Електронний ресурс] / Karol Kosek // Режим доступу: www.karol.bielsko.opoka.org.pl (20.05.2009)
355. Szablowska-Lutyńska R. Mizocz. Bezpowrotnie minionej przeszłości / Regina Szablowska-Lutyńska. – Kraków, – 2010. – 109 s.
356. Wrzesień 1939 na Kresach w relacjach / wybor i opracowanie C. K. Grzelak. – Warszawa: Wydawnictwo NERITON, 1999. – 468 s.
357. Z Kresow Wshodnih Rzeczypospolitej. Wspomnienia z osad wojskowych, 1921-1940 / Praca Zbiorowa pod redakcja: H. Lappo, D.Gradosielska, B.Kacperek, W.Saternus, T.Walczak, B.Wawrzkowicz. – Londyn: Ognisko rodzin osadnikow kresowych, 1992. – 249 s.

II Література**а) монографії, брошури, статті**

358. Андрухів І. Більшовицькі репресії на теренах Західної України: 1939-1941 рр. / І. Андрухів // Розбудова держави. – 1995. – № 12. – С. 47-50.
359. Бабій Б. Возз'єднання Західної України з Українською РСР / Б. Бабій. – К.: Академія наук УРСР, 1954. – 196 с.
360. Баран В. Україна: західні землі: 1939-1941 рр. / В. Баран, В. Токарський. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.
361. Баран В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939-1941 рр. / В. Баран, В. Токарський. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. – 456 с.
362. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.) Джерелознавче дослідження / Сергій Білокінь. – К.: НАН України, 1999. –Т. 1. – 448 с.
363. Білоусов Т. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі / Т. Білоусов – К. 1951. – 166 с.
364. Борисенок Е. Кадровая политика большевиков западных областях Украины в 1939-1941 гг. / Елена Борисенок // Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939-1941 гг.: люди, события, документы. – С-Пб.: Алетейя, 2011. – С.177-198.
365. Брицький П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.) / П. Брицький. – Чернівці: Чернівецький держ. університет ім. Ю. Федьковича, 1995. – 114 с.
366. Бугай М. Депортації населення з України (30-50-ті роки) / Микола Бугай // Український історичний журнал. – К., 1990. – № 10. – С. 32-38.
367. Бугай М. «За повідомленням НКВС СРСР, були переселені...» Про депортацію населення з України у 30-40-і роки / М. Бугай. – К.: Вид. т-ва «Знання» України, 1992. – 48 с.
368. Бугай Н. Л.Берия – И. Сталину: Согласно Вашему указанию... / Н. Бугай. – М.: «АИРО-XX», 1995. – 320 с.

369. Вавринюк А. Osadnictwo wojskowe i jednostki wojska polskiego na Wołyniu w latach 1920-1939 / А. Вавринюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». Наукові записки Рівненського держ. гуманітарного університету. – Рівне, 2012. – Вип. 23. – С. 213-226.
370. Варецький В. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР (в довоєнний період) / Василь Варецький. – К.: Академія наук УРСР, 1960. – 176 с.
371. Винниченко І. Україна в 20-80-х роках. Депортації, Заслання. Вислання / І. Винниченко. – К. 1994. – 126 с.
372. Вишлєв О. Накануне 22 июня 1941 года. Документальные очерки / О. Вишлєв. – М. 2001. – 231 с.
373. Вронська Т. Репресії в Західній Україні на початковому етапі Другої світової війни / Тамара Вронська, Олександр Лисенко // Історичний журнал. – К., 2006. - № 3(27). – С.39-50.
374. Вронська Т. Діяльність польської розвідки на теренах УРСР у 20-ті роки ХХ ст. / Тамара Вронська // Наукове видання «Ukrainica Polonica». – К.; Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2005. – Вип. 2. – С. 90-104.
375. Гайковський М., Слободян М. Зустріч і всенародна підтримка Червоної Армії трудящими Західної України у дні визволення (вересень 1939 рік) / М. Гайковський, М. Слободян // Український історичний журнал. – 1979. – № 6. – С.34-42.
376. Галуха В. Втрати надбань аграрного сектора міжвоєнної Волині у процесі радянзації (1939-1941 рр.) / Василь Галуха // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2006. – Вип. 6. – С. 26-33.
377. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною / М. Герасименко, Б. Дубикевич. – К., 1960. – 221 с.

378. Голод І. Як до СРСР «напрошувалися» / Ігор Голод // Рівне вечірнє. – 7 жовтня 2004. – № 81 (1362) . – С. 4.
379. Горланов О. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939-1941 гг. [Электронный ресурс] / О. Горланов, А. Рогинский // Режим доступа к источнику: www.memo.ru/HISTORY/POLAcy/00485ART.htm (28.07.07).
380. Грабовський С. Незолотий вересень 1939 року / Сергій Грабовський // День. – 30 вересня 2009. – № 174. – С. 5.
381. Гриневич В. Україна на початковому етапі Другої світової війни / В. Гриневич // Політична історія України ХХ століття : у 6 т. Т.4 : Україна у Другій світовій війні, 1939-1945 / керівник тому В. Кучер. – К. : Генеза, 2003. – С.63-128;
382. Гриневич В. Зміни радянської зовнішньої політики, «визвольні походи» Червоної армії 1939-1940 рр. в оцінках населення УРСР / В. Гриневич // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 312-332.
383. Гриневич В. Катинський розстріл та його передвістя: чи вже настав час «переглянути» ці сторінки історії? / В. Гриневич // Дзеркало тижня. – 2010. – 17 квітня – №15.
384. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Ярослав Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
385. Гришин Я. Синдром русофобии. Россия и Польша: история взаимоотношений / Я. Гришин. – Казань: Заря, 1995. – 304 с.
386. Гурьянов А. Польские спецпереселенцы в СССР в 1940-1941 гг. [Электронный ресурс] / А. Гурьянов // Режим доступа к источнику: www.memo.ru/history/POLAcy/g_1.htm (03.12.07).
387. Давидюк Р. Доля польських осадників в умовах радянізації 1939-1941 рр. / Руслана Давидюк // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / упор. А. Жив'юк. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – Кн. 1. – С. 362-370.

388. Давидюк Р. Боротьба польських підпільних структур на Рівненщині (1939-1941 роки) / Р. Давидюк // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / упор. А. Жив'юк. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – Кн. 1. – С. 370-373.
389. Давидюк Р. Ставлення радянської влади до російської та польської громад на Рівненщині у 1939-1941 рр. / Р. Давидюк // Друга світова війна і доля народів України: матер. 2-ї Всеукр. наук. конф. (Київ, 30-31 жовтня 2006 р.). – К.: «Зовнішторгвидав», 2007. – С.284-296.
390. Даниленко В. Ліквідація польської держави та встановлення радянського режиму в Західній Україні / В. Даниленко // УІЖ. – 2006. – № 3. – С. 111-125.
391. Дейвіс Н. Європа: Історія / Норман Дейвіс: [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]. – К.: В-цтво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 1463 с.
392. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Н. Дейвіс: [пер. з англ. П. Таращук]. – К.: В-цтво Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1080 с.
393. Дмитрук В. Політика радянської влади щодо населення Західної України у 1939-1941 рр.: суть і наслідки / Володимир Дмитрук / Україна – Польща: важкі питання. Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Варшава, 8-10 жовтня 1998 р.). – Варшава: TYRSA, 1999. – Т.4. – С. 70-90.
394. Жив'юк А. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору до боротьби з інакодумцями / Андрій Жив'юк, Ігор Марчук / Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область / упор. А. Жив'юк. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. – Кн. 1. – С. 8-78.
395. Жив'юк А. Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині / А. Жив'юк, І. Марчук. – Рівне: ПП ДМ, 2011. – 156 с.: іл.

396. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені І.Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап.
397. Івасюта М., Сливка Ю., Стеблій Ф. В сім'ї вольній, новій (До 40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною) / М. Івасюта, Ю. Сливка, Ф. Стеблій. – К., 1979. – 48 с.
398. Ільюшин І. З історії діяльності польської підпільної організації Звйонзек Валькі Збройней на території західноукраїнських земель наприкінці 1939 - початку 1940 рр. / Ігор Ільюшин // Вісник Київського університету: Історичні науки. – К., 1998. – Вип. 39. – С. 74-77.
399. Ільюшин І. До виходу в світ І-го тому спільного українсько-польського видання «Польща та Україна у 30-40-ві рр. ХХ ст. Невідомі документи з архівів спеціальних служб» / І. Ільюшин // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Вид-во «Сфера», 1999. – № 1/2. – С. 505-510.
400. Ільюшин І. Діяльність оперативно-чекістських груп НКВД у західних областях України (вересень-жовтень 1939 р.) / Ігор Ільюшин, Олександр Пшенніков // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Вид-во «Сфера», 2000. – № 2/4 (13/15). – С.424-433.
401. Ільюшин І. Оперативно-чекістські групи НКВС в західних областях України у вересні - жовтні 1939 року (за матеріалами Державного архіву СБУ) / І. Ільюшин // 1939 р. в історичній долі України і українців: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 23-24 вересня 1999 р.) . – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – С. 178-182.
402. Ільюшин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої Світової війни на тлі діяльності польського підпілля в західній Україні / І. Ільюшин. – К.: Інститут історії України, 2001. – 289 с.
403. Ільюшин І. Польське підпілля у Західній Україні і Західній Білорусії у 1939-1941 рр.: Нове науково-документальне видання / І. Ільюшин // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – К.: Вид-во «Сфера», 2003. – № 1. – С.450-456

404. Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів / ред. кол. О. Михайлюк, І. Кичій, М. Півницький та ін. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.
405. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. Монографія / Олег Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
406. Коваль В. Шлях до війни: Партнерство двох диктаторів (1939-1941) / В. Коваль // Політична історія України ХХ ст.: у 6 т. Т. 4 : Україна у Другій світовій війні, 1939-1945. – К. : Генеза, 2003. – С. 15-62.
407. Коваль М. Довкола радянсько-польської війни / М. Коваль. – К.: Ін-т історії АН УРСР, 1991. – 76 с.
408. Коваль М. Україна 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194 с.
409. Ковальчак Г. Подія великого історичного значення / Г. Ковальчак, Ю. Сливка, В. Чугайов. – К., 1979. – 220 с.
410. Кондратюк К. Втрати населення Західної України у 1939-1941 рр. / Костянтин Кондратюк // Україна – Польща: важкі питання: матеріали V Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Луцьк, 27-29 квітня 1999 р.). – Варшава: TYRSA, 2001. – Т.5. – С. 150-163.
411. Кондратюк С. Органи влади в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941) / Світлана Кондратюк // Право України, 2003. – № 5. – С.140-142.
412. Кондратюк С. Запровадження радянської судової системи в Західній Україні у 1939-1941 рр. / С. Кондратюк // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. V. – С. 396-405.
413. Кривенко С. Документи з “Спеціальної папки” Сталіна стосовно діяльності органів НКВС в 1944-1946 рр. / С. Кривенко // НКВС про Польщу і поляків / під ред. В. Матерського і А. Пачковського. –

- Варшава: Інститут Досліджень Політичних Польської Академії Наук, 1996. – С.9-42.
414. Куницький М. Національна політика СРСР на західноукраїнських землях напередодні Великої вітчизняної війни (1939-1941) / Михайло Куницький // Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф. (м. Київ, 30-31 жовтня 2006 р.). – К.: «Зовнішторгвидав», 2007. – С.297-304.
415. Кучерепа М. Репресії НКВС проти волинян у 1939-1941 роках / Микола Кучерепа // Реабілітовані історією: збірник наук. Статей і матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 5-6 грудня 2002 р.) . – Луцьк: Надстир'я, 2003. – С. 11-26.
416. Кучерепа М. Волинь: 1939-1941 рр.: Навчальний посібник / Микола Кучерепа, Валентин Вісин. – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2005. – 486 с.
417. Лебедева Н. «Сталин, Сикорский, Андерс и другие» / Наталья Лебедева // Международная жизнь, 1990. – № 12. – С. 123- 140.
418. Лебедева Н. Катынь преступление против человечества / Н. Лебедева. – М.: Прогресс-Культура, 1994.- 348 с.
419. Лебедева Н. Политбюро ЦК ВКП(б) и советизация присоединенных к СССР в 1939 г. территорий / Н. Лебедева // Sowietyzacja kresów wschodnich II Rzeczypospolitej po 17 września 1939. – Bydgoszcz, 1998. – S. 33-54.
420. Лебедева Н. Рижский договор 1921 года и четвертый раздел Польши / Н. Лебедева // Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach. – Toruń :Wzd-wo Un-tu M. Kopernika, 1998. – S.295-317.
421. Лебедева Н. Германо-советское взаимодействие и ликвидация польского государства / Н. Лебедева // Восточная Европа между Гитлером и Сталиным. 1939-1941. – М.: Индрик, 1999. – С.169-197.
422. Лебедева Н. Польша между Германией и СССР в 1939 году / Н. Лебедева // Война и политика, 1939-1941. – М., 1999. – С. 65-84.

423. Лебедева Н. «Четвертый раздел Польши и катынская трагедия [Электронный ресурс] / Н. Лебедева // Режим доступа к источнику: <http://www.polska.ru/polska/historia/katyn.html> (29.10.07).
424. Лебедева Н. Катынское решение. [Электронный ресурс] / Наталья Лебедева // Режим доступа к источнику: http://community.livejournal.com/ru_katyn/805.html (24.10.2007).
425. Левкиевская Е. Западная Украина 1939 года: культурный и языковой конфликт / Елена Левкиевская // Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939-1941 гг.: люди, события, документы. – СПб.: Алетейя, 2011. – С. 279-292.
426. Литвин М. 1939. Західні землі України / М. Литвин, О. Луцький, К. Наумов. – Львів, 1999. – 152 с.
427. Литвин М. Сталін і Західна Україна. 1939-1941 рр. / М. Литвин, К. Науменко. – К. : ПП Наталя Брехуненко, 2010. – 80 с.
428. Лучаківська І. Ставлення радянського режиму до церкви і духовенства Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.) / І. Лучаківська // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського Держ. Університету ім. Л. Українки. – Луцьк, 1998. – С. 11-15.
429. Лучаківська І. Українська інтелігенція західних областей УРСР в перші роки радянської влади (1939-1941 рр.) / Іванна Лучаківська. – Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка, 1999. – 121 с.
430. Мазур Г. Політика радянської влади щодо населення Західної України в 1939-1941 рр.: суть і наслідки / Гжегош Мазур // Україна-Польща: важкі питання: матеріали IV Міжнар. семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни» (Варшава, 8-10 жовтня 1998 р.). – Варшава: TYRSA, 1999. – Т.4. – С. 91-108.
431. Макарчук В. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939-1945 рр.). Історико-правове дослідження / В. Макарчук. – К.: Атіка, 2007. – 368 с.

432. Матійченко В. Польське підпілля на Волині 1939-1941 / В. Матійченко // Волинь і волиняни у Другій світовій війні. Збірник наукових праць за матеріалами V Міжнар. науково-практичної конференції присвяченої подіям Другої світової війни на території Волинської області. – Луцьк, 2012. – С. 206-211.
433. Мельтюхов М. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941 / М. Мельтюхов. – М.: Вече, 2000. – 608 с.
434. Мельтюхов М. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние. 1918-1939 гг. / М. Мельтюхов. – М.: Вече, 2001. – 464 с.
435. Мельтюхов М. Советско-польская война / М. Мельтюхов // Блицкриг в Европе. 1939-1941: Польша. – М.: ООО «Издательство АСТ»: С.-Петербург: Terra Fantastica, 2004. – С. 207-378.
436. Мельтюхов М. Советский Союз и политический кризис 1939 года / М. Мельтюхов // Партитура Второй мировой. Кто и когда начал войну? – М.: Вече, 2009. – С. 164-193.
437. Международный кризис 1939 года в трактовках российских и польских историков: Научное издание / М. Волос, Я. Войтковяк и др.; Под ред. Н. Наринского и С. Дембского. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 480 с.
438. Надольська В. Червнева 1940 р. депортація і доля євреїв західних областей України / Валентина Надольська // Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф. (м. Київ, 30-31 жовтня 2006 р.). – К.: «Зовнішторгвидав», 2007. – С. 322-331.
439. Надольський Й. Формування політичних і законодавчих основ депортації у СРСР/ Йосип Надольський // Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського держ. університету ім. Л. Українки: юридичні науки. – Луцьк, 1998. – № 11. – С. 91-94.
440. Надольський Й. Довоєнні депортації населення із західних областей України / Й. Надольський // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Зб. наук. статей. – Чернівці: Рута, 2002. – Т. 9. – С. 87-96.

441. Надольський Й. Сталінська депортаційна політика і зміни етнічної структури населення західних областей України / Й. Надольський // Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукр. наук. конф. (Київ, 30-31 жовтня 2006 р.). – К.: «Зовнішторгвидав», 2007. – С.322-311.
442. Надольський Й. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939-1953 рр.): Монографія / Й. Надольський. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2008. – 260 с.
443. Невежин В. Синдром наступательной войны. Советская пропаганда в преддверии «священных боев», 1939-1941 гг. / Владимир Невежин. – М.: АИРО-XX, 1997. – 288 с.
444. Невежин В. «Если завтра в поход...» Подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30-х – 40-х годах / В. Невежин. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 316 с.
445. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження / В. Нікольський. – Донецьк, 2003. – 623 с.
446. Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. Патриляк, М. Боровик. – Ніжин: Видав. ПП Лисенко М.М., 2010. – 590 с.
447. Петров А. Типология репрессий: опыт историко-правового анализа / А. Петров. – М.: Центр гуманитарной литературы РОН, 2004. – 308 с.
448. Петров Н. "Польська операція" НКВС 1937-1938 рр. [Електронний ресурс] / Н. Петров, А. Рогінський // Режим доступу до джерела: www.memo.ru/HISTORY/POLAcy/00485ART.htm (28.07.2007).
449. Півоварчук В. Запровадження радянської моделі у соціально-побутове життя населення Західної України (вересень 1939 – червень 1941 рр.) / В. Півоварчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових

- статей історичного факультету Волинського держ. університету ім. Л. Українки. – Луцьк, 1999. – С.49-54.
450. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 578 с.
451. Разиграєв О. Польська поліція Волинського воєводства у ІІ Речі Посполитій / Олег Разиграєв // Наукове видання «Ukrainica Polonica». – К.; Житомир: Видавничий центр КНЛУ, 2005. – Вип. 2. – С. 83-89.
452. Разиграєв О. Ліквідація польської державної поліції Волинського воєводства та її наслідки / О. Разиграєв // Літопис Волині. – Луцьк, 2008. – Ч. 4. – С. 71-78.
453. Ремарчук Т. Агентура радянських репресивних органів у повоєнній боротьбі з ОУН та УПА / Тарас Ремарчук // Наукові записки. Історичні науки. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – Вип. 3. – С. 292-301.
454. Репко С. Цена иллюзий (Пропаганда на войска и население противника в первые месяцы войны) / С. Репко // Военно-исторический журнал. – 1992. – № 11. – С. 8-19.
455. Репко С. Организация пропагандистской деятельности Красной армии в период боевых действий осенью 1939 года / С. Репко // Журналистика. История и современность: Сб. науч. тр. – М., 1993. – С. 46-49.
456. Репко С. Война и пропаганда (ХV-ХХ вв.) / С. Репко. – М.: Изд. «Новости», 1999. – Ч.1. – 436 с.
457. Репников А. НКВД против польского подполья [Электронный ресурс] /А. Репников // Режим доступа к источнику: <http://www.pravaya.ru/idea/20/1658/> (24.10.2007).
458. Ржевский О. Жестокий урок истории. Начало Второй мировой войны было определено еще в ноябре 1918-го / О. Ржевский // Военное обозрение, Еженедельное приложение к «Независимой газете» . – М., 1999. – № 33. – С. 5-10.

459. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К. 1990. – 58 с.
460. Рубльов О. Згадка про сумні роковини / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К.: В-цтво АН УРСР, 1990. – 20 с.
461. Рубльов О. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.) / О. Рубльов, Ю. Черченко // Український історичний журнал. – 1991. – №5. – С.17-28.
462. Рубльов О. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.) / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К.: Наук. думка, 1994. – 350 с.
463. Руккас А. Збройний опір польських військ проти Червоної армії у вересні 1939 р. на Волині / Андрій Руккас. – К.: Міжн. фін. агенція, 1997. – 31 с.
464. Руккас А. Антипольські збройні виступи на Волині (вересень 1939 р.) / А. Руккас // Волинь і Холмщина. 1938-1947: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2003. – Вип. 10. – С. 119-138.
465. Руккас А. Бої між польськими та радянськими військами на західноукраїнських землях у вересні-жовтні 1939 року [Електронний ресурс] / А. Руккас // Воєнна історія. – №. 5 (47). – 2009 // Режим доступу до джерела: warhistory.ukrlife.org/5_09_7.html.
466. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-1950-х роках / А. Русначенко. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2002. – 519 с.
467. Самсонов А. Крах фашистской агрессии 1939-1945 гг. / Алексей Самсонов. – М.: Наука, 1980. – 727 с.
468. Самсонюк Т. Діяльність карально-репресивних органів СРСР у Західній Україні в 1939-1941 рр.: аспект суб'єктивізму джерельної бази

- / Тетяна Самсонюк // Архівний збірник до 90-річчя Державного архіву Полтавської області: матеріали наукової конференції: «Документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (Полтава, 12 серпня 2008 р.). – Полтава: Вид-во «АСМІ», 2008. – С. 150-155.
469. Самсонюк Т. Трудові табори польських військовополонених на Ровенщині (1939-1941 рр.) / Т. Самсонюк // Науковий вісник Волинського держ. університету ім. Л. Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2008. – № 11. – С. 104-109.
470. Самсонюк Т. Репресивна діяльність НКВС у Західній Україні: гендерний аспект / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів, магістрів. – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 55-58.
471. Самсонюк Т. Діяльність карально-репресивних органів у Західній Україні 1939-1941 рр.: радянська та пострадянська історіографія / Т. Самсонюк // Історія очима молодих дослідників: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрів \ гол. редкол. В. Шеретюк. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. III. - С. 53-63.
472. Самсонюк Т. Радянізація Західної України: єврейська візія діяльності НКВС / Т. Самсонюк // Друга світова війна і доля народів України: матеріали 3-ї Всеукр. наук. конф. Тези доповідей (Київ, 27-28 жовтня 2008 р.). – К.: «Зовнішторгвидав України», 2008. – С. 60-61.
473. Самсонюк Т. Жінки як об'єкт репресій НКВС на Волині (1939-1941 рр.) / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2009. – Вип. 15. – С.142-146.
474. Самсонюк Т. ОУН у Західній Волині осені 1939 – літа 1941 років: вектори державотворчої діяльності та покарання за неї / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2009. – Вип. 16. – С. 183-186.

475. Самсонюк Т. Репресії проти сіоністів на Волині / Т. Самсонюк // Сторінки історії: збірник наукових праць. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2009. – Вип. 29. – С. 219-230.
476. Самсонюк Т. Боротьба радянських спецслужб з ОУН на території Волинської та Рівненської областей (1940 р.) / Т. Самсонюк // Наукові записки. Історичні науки. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 16. – С. 72-79.
477. Самсонюк Т. Зміна національного складу Волині на першому етапі Другої світової війни: фактор РСЧА та НКВС / Т. Самсонюк // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнародної наукової конференції / відп. ред. Л.Легасова. – К., 2011. – С. 759-766.
478. Самсонюк Т. Польська військова розвідка напередодні та під час першого етапу Другої світової війни / Т. Самсонюк // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2012. – Вип. 23. – С. 391-402.
479. Самсонюк Т. Діяльність радянських органів держбезпеки щодо ліквідації польського підпілля на Рівненщині (1939-1941 рр.) / Т. Самсонюк // Наукові записки. Історичні науки. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 20. – С. 111-115.
480. Самсонюк Т. Діяльність польських підпільних організацій у м. Дубно (1939-1941 рр.) / Т. Самсонюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. XXXIX. – С. 144-149.
481. Самсонюк Т. Военная разведка Польши на советско-польской границе накануне Второй мировой войны / Т. Самсонюк // Победа одна на всех: материалы международной научно-практической конференции (Витебск, 24 апреля 2014 г.) / отв. ред. А. Коваленя. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2014. – С. 33-35.

482. Самсонюк Т. Польські військовослужбовці Дубенщини після радянської окупації західноукраїнських земель (1939-1941 рр.) / Т. Самсонюк // Щит і меч землі дубенської: воєнна історія краю: матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку I-ої світової війни та 70-ій річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників / гол. ред. Л. Кічатий. – Дубно, 2014. – С. 188-193.
483. Самсонюк Т. Военная интервенция РККА СССР территории Ровенщины и ее исход для представителей польского национального меньшинства (1939-1941 гг.) / Т. Самсонюк // Научные труды «ЭДИЛЕТ». Журнал Каспийского общественного университета. – Алматы: «L Pride», 2014. – С. 127-136.
484. Самсонюк Т. Особливості ведення слідства у справах поляків, арештованих на території Ровенщини у 1939-1941 рр. / Т. Самсонюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Воломира Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 2. – Ч.1. – С. 86-91.
485. Семиряга М. Тайны сталинской дипломатии. 1939-1941 / Михаил Семиряга. – М.: Высшая школа, 1992. – 303 с.
486. Случ С. Внешнеполитическое обеспечение польской компании и Советский Союз / Сергей Случ // Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы в начале Второй мировой войны (сентябрь 1939 – август 1940) / отв. ред. Л. Гибианский. – М., 1990. – С. 23-35.
487. Случ С. Советско-германские отношения в сентябре-декабре 1939 года и вопрос о вступлении СССР во Вторую мировую войну [Електронний ресурс] / С. Случ // Режим доступа к источнику: militera.org/articles/1/branch/view.html (21.05.2014).

488. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919-1939 рр.) / Василь Смолей. – Тернопіль: Підручники і посібники, – 2003. – 112 с.
489. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним Тимоті Снайдер [пер. М. Климчук, П. Грицак]. – К. : «Грані-Т», 2011. – 448 с.
490. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. – Львів : Вид-во Львівського держ. Ун-ту, 1968. – 803 с.
491. Трофимович Л. Український та польський сюжети німецько-радянського зближення 1939 року / Л. Трофимович // Наукові записки Нац. університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Нац. університет «Острозька академія», 2003. – Вип. 20. – С. 222-227.
492. Трофимович В. Етнодемографические изменения в Восточной Галиции и Волыни (1939-1941) / Владимир Трофимович // Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939-1941 гг.: люди, события, документы. – СПб.: Алетейя, 2011. – С. 263-278.
493. Трофимович Л. Небезпечне суперництво... Українське питання в зовнішній політиці Польщі та Радянського Союзу. 1938-1939 рр. / Лілія Трофимович, Володимир Трофимович. – Рівне : Волинські обереги, 2013. – 248 с.
494. Україна – Польща: важкі питання. Т. 1-2. Матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках», (Варшава, 22-24 травня 1997 р.). – Варшава: TYRSA, 1998. – 245 с.
495. Україна – Польща: важкі питання. Т. 3. «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни», (Луцьк, 20-22 травня 1998 р.). – Варшава: TYRSA, 1998. – 267 с.
496. Україна – Польща: важкі питання. Т.4. Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої

- світової війни», (Варшава, 8-10 жовтня 1998 р.). – Варшава: TYRSA, 1999. – 388 с.
497. Україна – Польща: важкі питання. Т. 5. Матеріали V міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни», (Луцьк, 27-29 квітня 1999 р.). – Варшава: TYRSA, 2001. – 350 с.
498. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії НАН України; Редрада: акад. НАН України В. Литвин (голова) та ін.; Відп. ред. акад. НАН України В. Смолій : Том 2. Гриневич В., Даниленко В., Кульчицький С., Лисенко О. Радянський портрет для України / Інститут історії України НАН України. – К.: Наук думка, 2004. – 531 с.
499. Филиппов С. Освобождение: Деятельность органов ВКП(б) на Западной Украине и в Белоруссии [Электронный ресурс] / С. Филиппов // Карта: Российский независимый исторический и правозащитный журнал.- 1995. № 10/11.- С.30-39 // Режим доступа к источнику: [/http://www.hro.org/editions/karta/nr1011/fillip.htm/](http://www.hro.org/editions/karta/nr1011/fillip.htm) (03.12.2007).
500. Филиппов С. Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939-1941 гг. / С. Филиппов // Исторические сборники «Мемориала». Вып. 1. Репрессии против поляков и польских граждан. – М.: «Звенья», 1997. – С. 44-76
501. Хаустов В. Из предыстории массовых репрессий против поляков. Середина 1930-х гг. [Электронный ресурс] / В. Хаустов // Режим доступа к источнику: [/http://www.memo.ru/HISTOY/POLAcy/chaucorr.htm](http://www.memo.ru/HISTOY/POLAcy/chaucorr.htm) (28.07.2007).
502. Чоповський М. Криваві події на Західній Україні. Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях в 1920-1953 рр. / М. Чоповський. – Львів, 1998. – 235 с.

503. Чоповський М. Голгофа Західної України (Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920-1953 рр.) / М. Чоповський. – Львів, 1996. – 140 с.
504. Чубарьян А. Канун трагедии: Сталин и международный кризис: сентябрь 1939 – июнь 1941 года / А. Чубарьян. – М.: Наука, 2008. – 476 с.
505. Шаповал Ю. Україна 20-50-х років: сторінки неписаної історії / Юрій Шаповал. – К.: Наук. думка, 1993. – 352 с.
506. Юрчук Л. Роль резервного батальйону КОП «Житин» у зміцненні безпеки волинського прикордоння Другої Речі Посполитої / Людмила Юрчук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Наукові записки РДГУ. Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 14. – С. 99-103.
507. Юрчук Л. Роль Корпусу охорони прикордоння в утвердженні польської державності на Волині (1924-1939 рр.) / Людмила Юрчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – Вип. 15. – С. 113-119.
508. Юрчук Л. Сарненський укріпрайон у системі прикордонних фортифікацій польської держави (1926-1939 рр.) / Л. Юрчук, В. Матійченко // Держава та Армія. Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2009. – № 652. – С. 133-139.
509. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30-50-ті роки ХХ ст. (Історико-політологічний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995. – 175 с.
510. Albert A. Najnowsza historia Polski. 1918-1980 / Albert Andrzej. – [2 wyd.]. – Warszawa: Polonia, 1989. – 1093 s.

511. Brown K. A biography of no place: from ethic borderland to Soviet heartland / Kate Brown. – Cambridge: Harvard university press, 2002. – 308 s.
512. Cygan W. K. Kresy w ogniu : wojna polsko-sowiecka 1939 / Wiktor Krzysztof Cygan. – Warszawa: Gryf, 1990. – 180 s.: 1 mapa.
513. Eberhardt P. Polska granica wschodnia. 1939-1945 / Piotr Eberhardt. – Warszawa: Editions Spotkania, 1993. – 223 s.
514. Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1941 / Albin Głowacki. – Łódź: Wyd-wo uniwersytetu Łódzkiego, 1997. – 695 s.
515. Grabowski W. Polska tajna administracja cywilna 1941-1945 / Waldemar Grabowski. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2003.- 717 s.
516. Gross J.T. Revolution from abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia. Expander Edition. With a new preface by the author / Jan T. Gross. – Princeton and Oxford: Princeton university press, 2002. – 396 s.
517. Grzelak C. Kresy w czerwieni : agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku / Czesław Grzelak. – Warszawa: "Neriton", 2001. – 587 s.
518. Hoffman J. Początki Konspiracji na Wołyniu / Jakub Hoffman. // Kultura (Paryska). – 1950. – Nr. 10. – S. 112-124.
519. Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948 / Grzegorz Hryciuk. Torun, 2005. – 315 s.
520. Iljuszyn I. Utworzenie i działalność czekistowskich grup operacyjnych NKWD w Zachodnich Obwodach Ukrainy w latach 1939-1940 (Na podstawie materiałów Państwowego Arhiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy) / Iljuszyn Igor, Grzegorz Mazur // Zeszyty historyczne. – Paryż: Instytut literacki, 2001. – T. 514. – C. 49-74.
521. Jasudowicz T. Widmo krąży po Europie. Bezprawie paktu Ribbentrop – Mołotow / Tadeusz Jasudowicz. – Torun: Comer, 1993. – 278 s.

522. Kołakowski P. NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939-1945 / Piotr Kołakowski. – Warszawa: "Bellona", 2002. – 387 s.
523. Kot S. Conversation with Kremlin and Dispatches from Russia / Stanisław Kot, Władysław Sikorski. – London; New-York; Toronto: Oxford University Press, 1963. – 285 p.
524. Kowalski W. Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie (1939-1945) / W. Kowalski. – Warszawa: Książka i wiedza, 1979. – 746.
525. Lebediewa N. "Proces podejmowania decyzji katyńskiej" / N. Lebediewa. // Europa nie prowincjonalna. – Warszawa; Londyn, 1999. – S. 1155-1174.
526. Łojek J. Agresja 17 września 1939 : studium aspektów politycznych / Jerzy Łojek. – Warszawa: Instytut Wydawniczy "Pax", 1990. – 201 s.
527. Matuszewski I. O co walczymy? / Ignacy Matuszewski. – Londyn : Nakładem Związku obrony narodowej imienia J. Piłsudskiego, 1942. – 58 s.
528. Mikołajczyk S. The Rade of Poland: Rattern of Soviet Aggression / Stanisław Mikołajczyk. - New-York : Writtlesey House, 1948. – 309 p.
529. Misiuk A. Policja Panstwowa 1919-1939: powstanie, organizacja, kierunki, działania / A. Misiuk. – Warszawa: PWN, 1996. – 370 s.
530. Prusin A.V. The Lands Between: Conflict in the East European Borderlands, 1870-1992 / Alexander V. Prusin. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 324 s.
531. Skrzypek A. Kronika koegzystencji. Zarys stosunków polsko-radzieckich w latach 1921-1939 / Andrzej Skrzypek Skrzypek. – Warszawa : PWN, 1982. – 273 s.
532. Sprawa Polska. Pytania i odpowiedzi. / Praca zbiorowa pod redakcją Jana Światosławskiego. – Londyn : Drukarnia Polska, 1942. – 148 s.
533. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920-1945 / Janina Stobniak-Smogorzewska. – Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, Oficyna wydawnicza Rytm, 2003. – 419 s.
534. Szawłowski R. Wojna polsko-sowiecka 1939: tło polityczne, prawnomiędzynarodowe i psychologiczne, agresja sowiecka i polska

- obrona, sowieckie zbrodnie wojenne i przeciw ludzkości oraz zbrodnie ukraińskie i białoruskie. Monografia / Ryszard Szawłowski. – Warszawa: «Antyk» - Marcin Dybowski, 1997. – T. 1 . – 520 s.
535. Szcześniak A. «Katyń. Lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk» A. Szcześniak. – Warszawa: ALFA, 1989. – 369 s.
536. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / Ryszard Torzecki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 348 s.
537. Zawodny J. «Katyń» / J. Zawodny. – Ludlin-Paryż: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1989. – 326 s.
538. Zgórniak M. Współpraca wojskowa Niemiec i ZSSR przed agresją 17 września 1939 r. I działania Armii Czerwonej na terytorium II Rzeczypospolitej / Marian Zgorniak // 17 Września 1939. Materiały z ogólnopolskiej konferencji historyków (Kraków, 25-26 października 1993) . – Kraków, 1993. – S. 119-134.
539. Żaroń P. Ludność polska w Związku Radzieckim w czasie II wojny światowej / Piotr Żaroń. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1990. – 428 s.

б) автореферати дисертацій

540. Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Владислав Гриневич. – Київ, 2008. – 31 с.
541. Надольський Й. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939 – 1953 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Йосип Надольський. – Львів, 2007. – 19 с.

542. Сивирин М. Депортації та переміщення населення західних земель України 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Микола Сивирин. – Львів, 2005. – 18 с.
543. Юрчук Л. Репресивні органи польської влади в боротьбі проти українського національно-визвольного руху у прикордонних повітах Волинського воєводства (1921-1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Людмила Юрчук. – Львів, 2010. – 24 с.

г) довідкові видання

544. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920-1950-ті рр. Методичні рекомендації / авт.-упоряд. О. Гранкіна та ін. – К.: ЦЛМРД ЦДА України, 1997. – 34 с.
545. В'ятрович В. Право на правду. Практичний poradник із доступу до архіву / В. В'ятрович, І. Кулик, В. Лошак, А. Шпак – Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 152 с.
546. Галузевий державний архів СБУ: Путівник / авт.-упоряд.: В. Даниленко (відп. упоряд.) та ін. – Х.: Права людини, 2009. – 136 с.
547. Доступ до архівних документів: законодавство і практика / Харківська правозахисна група. – Х.: Права людини, 2010. – 416 с.
548. За відсутністю провини. Довідник про репресованих жителів Рівненщини реабілітованих у 50-ті роки. – Рівне: Азалія. – 1994. – 64 с.
549. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область / ред. П. Торонько. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР, 1973. – 654 с.
550. Реабілітовані історією. Рівненська область / упор. О. Білокінь, Р. Давидюк, А. Жив'юк (кер.) та ін. – Рівне: ПП ДМ, 2014. – Кн. 4. – 572 с.

551. Lista Ostaszkowska: spis polskich policjantów i funkcjonariuszy służb granicznych zamordowanych i zaginionych po 1 września 1939 roku / pod red. A. Misiuka. – Szczytno: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, 1993. – 255 s.
552. Szcześniak A. „Katyń. Lista ofiar i zaginionych jeńców obozów Kozielsk, Ostaszków, Starobielsk” – Warszawa: ALFA, 1989. – 369 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Відомості про облікованих осадників і службовців лісової охорони, що підлягали виселенню станом на

7 січня 1940 р. *

№ п./п.	Назва області	Обліковано для виселення				по віку			за національністю (число сімей)		після виселення лишилося	
		родин осадників	родин лісників	членів родин осадників	членів родин лісників	до 16 років	від 16 до 50 років	понад 50 років	поляків	інших	коней	корів
1.	Рівненська	1032	535	5597	2749	3831	3822	693	1379	188	1520	2814
2.	Всього по Зах. Укр.	13354	2435	70158	11900	34462	39047	8494	14055	1734	15370	25400

* Джерело: Галузевий державний архів Служби Безпеки України, ф. 16. Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР, оп. 33, спр. 10. Доповідні записки про хід виселення осадників і лісників із західних областей України, 20 – 31 січня 1940 р., арк. 24.

Додаток Б

**Пункти завантаження спецпоселенців по Рівненській області, та особи
виділені
для забезпечення необхідного порядку підчас проведення операції***

№ п./п.	Назва залізничної станції	К-сть вагонів	Кількість переселенців	Відповідальні співроб. ДТВ	Співр. міліції	Стріл. охорона
1.	Любомирка	27	787	Іваненко	Шевчук	Касьянов
2.	Озеряни	32	959	Мол. лейт. Коновалов	Ходус, Холодний	Цимбал
3.	Сарни	7	197	Мол. лейт. Морозов	1 міліціонер	Мол. командир
4.	Здолбунів	22	689	Нач. ОДТУ Трондін	Шевчук	Крижановський
5.	Радивилів	11	312	Серж. держ. безп. Урван	1 міліціонер	-
6.	Верба	16	470	Серж. держ. безп. Леонко	Зверев	Вишневецький
7.	Михайлівка	6	155	-	1 міліціонер	1 мол. ком.
8.	Антонівка	24	699	Заст. нач. УСО Хіхеєв	Головас	Середницький
9.	Кам'яниця	14	339	Головін	1 міліціонер	1 мол. ком.
10.	Рокитно	16	467	Серж. держ. безп. Гуров	Полосмак	Левченко
11.	Рафалівка	15	445	Петров	1 міліціонер	1 мол. ком.
12.	Костопіль	37	1098	Мол. лейт. Чувілін	Литовченко	Стасюк
13.	Дубровиця	12	345	Захаров	1 міліціонер	1 мол. ком.
14.	Острог	-	1338	-	-	-
15.	Клевань	13	386	-	1 міліціонер	1 мол. ком.
Всього		252	8686			

*Джерело: Галузевий державний архів Служби Безпеки України, ф. 16. Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР, оп. 33., спр. 10. Доповідні записки про хід виселення осадників і лісників із західних областей України, 20 – 31 січня 1940 р., арк. 3, 47-48.

Додаток В

**Відомості про кількість виселених осадників, лісників, охорони і осіб,
що брали участь у спецоперації***

№ п./п	Назва області	Кількість населених пунктів в яких проводилася операція	Кількість запланованих на виселення		Кількість створених опергруп	Брало участь в операції				
			сімей	осіб		оперсклад НКВС і РСМ	партактив і робітнича гвардія	червоноармійці військ НКВС	місцевий сільський актив	всього
1.	Рівненська	391	1673	8538	661	668	1433	619	4392	7112
2.	Всього по Зах. Укр.	2054	17670	93324	6699	7450	8593	5201	32828	54072

* **Джерело:** Галузевий державний архів Служби Безпеки України, ф. 16. Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР, оп. 33, спр. 10. Доповідні записки про хід виселення осадників і лісників із західних областей України, 20 – 31 січня 1940 р., арк. 160.

Додаток Г

Відомості про кількість осадників і лісників, виселених з території Рівненської області, та тих, що з різних причин уникнули виселення*

№ п./п.	Назва області	Передбачалося на виселення відповідно до плану (осадників і лісників)		Завантажено (осадників і лісників)		Не завантажено					
		сімей	осіб	сімей	осіб	через хворобу	відсутніх на момент операції	зниклих до операції	тих, що втекли під час виселення	тих, що втекли під час руху колон	всього
1.	Рівненська	1673	8538	1603	7939	112	191	287	9	-	599
2.	Всього по західних областях України	17670	93324	17203	89079	1474	2195	488	65	23	4245

* **Джерело:** Галузевий державний архів Служби Безпеки України, ф. 16. Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР, оп. 33, спр. 10. Доповідні записки про хід виселення осадників і лісників із західних областей України, 20 – 31 січня 1940 р., арк. 159.

Додаток Д

Список членів сімей і родичів військовослужбовців польської армії, направлений начальником секретаріату НКВС УРСР Беспалько на адресу УНКВС по Рівненській області для «розробки і взяття їх на оперативний облік», 8, 23 жовтня 1940 р.*

1. Жеребчик	19. Гіздак Болеслав
2. Новак А.Б.	20. Фурманець Ольга
3. Вітриченко І.А.	21. Кавальський Семен
4. Смалюк Марія	22. Рудзька
5. Вавжинович	23. Зелінський
6. Турецька Яніна	24. Клос Фелікс
7. Качмарек Г.І.	25. Ледзіон Тадеуш
8. Буржинська Г.А.	26. Миколаєва
9. Степанюк Марія	27. (прізвище не вказано. Мешкає по вул.
10. Синицький	Венгровська, Стальна, 249)
11. Пекман Цирля	28. Почевська
12. Ярославська	29. Нуна В.
13. Люксембург	
14. Качмарек Г.	
15. Каплан І.	
16. Дзюк С.	
17. Косцюлкова	
18. Крупінський	

***Джерело:** Галузевий державний архів Служби Безпеки України, ф. 16. Секретаріат ГПУ-КГБ УРСР, оп. 33, спр. 58. Спецповідомлення і доповідні записки про викриті і ліквідовані органами НКВС УРСР контрреволюційні організації польських націоналістів. 1940 р., арк. 424-425, 429.

Додаток Е

Частковий список військовополонених, що перебували у табірних пунктах будівництва № 1 НКВС на території Рівненської області в 1939-1941 рр., відтворений за матеріалами АСС*

№ п.п.	ПІБ	Національність	Місце проживання	Табірний пункт
1.	Абрамчук Федір Євстафійович	білорус	с. Олмут Брестської обл. (Білорусь)	таб. пункт «Верба» (тепер с. Верба Дубенський р-н Рівненська обл.)
2.	Барановський Едвард Владиславович	поляк	Варшавське воєводство (Польща)	- (8-ма будівельна дільниця)
3.	Беляков Кароль Теофілович	поляк	с. Лисе Білостоцького в-ва (Польща)	таб. пункт Сапожин (тепер с. Сапожин Корецької р-н Рівненська обл.)
4.	Борек Георгій Михайлович	поляк	м. Краків (Польща)	таб. пункт «Молодаво» (тепер с. Молодаво Дубенський р-н Рівненська обл.)
5.	Буковський Владислав Костянтинович	поляк	Вілейський р-н Мінська обл. (Білорусь)	таб. пункт «Червоноармійськ» (тепер м. Радивилів, Радивилівський р-н Рівненська обл.)

6.	Вайнберг Шмуль Срулевич	єврей	м. Варшава (Польща)	таб. пункт «Червоноармійськ»
7.	Вінятовський Іван Миколайович	білорус	Гродненське воєводство	таб. пункт № 2 «Морги» (тепер х. Морги Дубенський р-н), № 6 м. Рівне
8.	Віткіс Абрам Самуїлович	єврей	м. Білосток (Білорусь)	таб. пункт № 3 «Городок Ягелонський» (тепер м. Городок Львівська обл.)
9.	Гавлик Ян Ісидорович	поляк	м. Будапешт (Угорщина)	таб пункт «Сосонки» (передмістя м. Рівне)
10.	Гожкевич Броніслав	поляк	м. Стриків (Польща)	таб. пункт «Молодаво»
11.	Грушевський Іван Феодосійович	поляк	-	таб. пункт «Житин» (тепер с. Житин Рівненський р-н Рівненська обл.)
12.	Демидюк Федір Олександрович	білорус	с. Леонівці Мінська обл. (Білорусь)	таб. пункт «Верба»
13.	Дзевіт Стефан Янович	поляк	м. Демблін	таб. пункт № 4 «Варковичі»
14.	Ельясинський	поляк	м. Варшава	таб. пункт

	Люціан		(Польща)	«Молодаво»
15.	Жицький Вацлав Якубович	поляк	Варшавське воєводство (Польща)	таб. пункт «Зимні Води» (тепер Пустомитівський р-н Львівська обл.)
16.	Зданевич Владислав Адольфович	поляк	м. Вільно (тепер м. Вільнюс, Литва)	таб. пункт № 6 м. Рівне
17.	Зінович Вацлав	поляк	м. Вільно (тепер м. Вільнюс, Литва)	таб. пункт «Молодаво»
18.	Івашко Павло Кирилович	білорус	с. Сирмовичі Стовпецького повіту	таб. пункт «Сапожин»
19.	Квятковський Мечислав Петрович	поляк	м. Вільно (тепер м. Вільнюс, Литва)	таб. пункт «Сапожин»
20.	Кнапінський Леон Янович	поляк	с. Кожичково, Поморського в- ва (Польща)	таб. пункт «Житин»
21.	Копель (ім'я та по батькові невідомо)	поляк	м-ко Пусткув Поморського в- ва (Польща)	таб. пункт «Житин»
22.	Косек Іосиф Войцехович	поляк	Краківське в-во (Польща)	таб. пункт № 10 (тепер с. Головниця Корецький р-н Рівненська обл.)

23.	Красовський Альфонс Стефанович	поляк	Віленське в-во (тепер Вілейський р-н, Мінська обл. Білорусь)	таб. пункти м.Дубно, № 6 м. Рівне
24.	Круліковскій Вітольд Вікентійович	поляк	-	таб. пункт «Гоща» (тепер м. Гоща Рівненської обл.)
25.	Кубицькій Людвиг Людвигович	поляк	-	таб. пункт «Верба»
26.	Кульбабінський Сигизмунд Олександрович	поляк	м. Кельци (Польща)	таб. пункт «Житин»
27.	Лавицький Іван Михайлович	білорус	с. Мелешки Білостоцьке в-во (Білорусь)	таб. пункт №4 (тепер с. Варковичі Дубенський р-н Рівненська обл.)
28.	Ластовський Іохель Самойлович	єврей	Білостоцьке в-во (Білорусь)	таб. пункт № 2 «Морги»
29.	Левкович Михайло Михайлович	українець	м. Ярослав, Львівське в-во	таб. пункт «Сапожин»
30.	Лошакевич Микола Васильович	українець	с. Мелешки Білостоцьке в-во (Білорусь)	таб. пункт «Варковичі»
31.	Ляхович Тадеуш	поляк	м. Варшава	таб. пункти мм. Броди, Рівне,

	Вікентійович			Радивилів, с.Ситне (тепер с. Ситне Радивилівський р- н, Рівненська обл.)
32.	Лис Сергій Петрович	білорус	с. Ветхово, Молодечанського повіту, Вілейської обл. (Білорусь)	таб. пункт «Сапожин»
33.	Литвинюк Олексій Іванович	білорус	Жиздренський повіт Брянська губернія (Росія)	таб. пункт «Біла», м. Рівне
34.	Локашевич Микола Васильович	українець	Білостоцьке в-во (Білорусь)	таб. пункт № 4 (Варквичі)
35.	Ломовський Станіслав Іванович	поляк	м. Вільно	таб. пункт «Сапожин»
36.	Льорет Еміль	поляк	-	таб. пункт № 4 (Варквичі)
37.	Мазурик Абель Завелійович	єврей	м. Вільно	таб. пункт «Верба»
38.	Маньковскій Антон Янович	поляк	м. Торунь (Польща)	таб. пункт № 2 «Морги»
39.	Міллер Єдмунд Карлович	німець	-	таб. пункт «Молодаво»
40.	Мошко Адольф	білорус	с. Огородники,	таб. пункт

	Якубович		Вовковийський повіт Білостоцьке в-во (Польща)	«Сапожин»
41.	Нендзі Владислав Іосифович	поляк	м. Варшава (Польща)	таб. пункт м. Дубно
42.	Новашук Степан Янович	поляк	с. Ляховка, Бело- Подляскій повіт, Люблінське в-во (Польща)	таб. пункт «Сапожин»
43.	Ольшевич Болеслав Марянович	поляк	с. Мильч, Познанське в-во (Польща)	таб. пункт «Варковичі»
44.	Палька Ян Янович	поляк	Келецьке в-во (Польща)	таб. пункт «Гоща»
45.	Пальмовський Юзеф Францович	поляк	Лудзьке в-во (Польща)	таб. пункти мм. Дубно, Рівне
46.	Петровський Болеслав	поляк	Вілейський район, Мінська обл. (Білорусь)	таб. пункт «Молодаво»
47.	Петровський Вацлав Антонович	поляк	Білостоцьке в-во (Польща)	таб. пункти мм. Дубно, Рівне
48.	Пляцек Ян Янович	поляк	м. Лодзь (Польща)	таб. пункти «Бабин» (тепер с. Бабин Гоцанський р-н, Рівненська обл.), «Житин»

49.	Пукелло Євгеній Іванович	білорус	м. Молодечно (Білорусь)	таб. пункт «Гоща» (завгосп)
50.	Путрич Іосиф Іванович	білорус	м. Вільно	таб. пункт «Сапожин»
51.	Ридзико Франц Гнатович	білорус	Вілейський район, Мінська обл. (Білорусь)	таб. пункт м. Дубно
52.	Ромсицький Антоній Янович	поляк	м. Варшава (Польща)	таб. пункти мм. Дубно, Рівне
53.	Рочнік Федір Онуфрійович	українець	с. Боневичі, Дрогобицької обл.	таб. пункт «Сапожин»
54.	Рудерман Давид Янкелевич	єврей	-	таб. пункт «Гоща»
55.	Свенц Вацлав	поляк	м. Варшава (Польща)	таб. пункт «Молодаво»
56.	Станкевич Володимир Адамович	білорус	с. Селець, Барановицької обл. (Білорусь)	таб. пункт «Верба»
57.	Томчак Максимільян Едвардович	поляк	с. Мельжин Познанського в-ва (Польща)	таб. пункт «Червоноармійськ» (тепер м. Радивилів, Радивилівський р-н Рівненська обл.)

58.	Фляксман Лавид Григорович	єврей	с. Бастинь Лунінецького повіту Поліського в-ва (Білорусь)	таб. пункт «Житин»
59.	Фритч Вільгельм Вальтерович	німець	-	таб. пункт «Молодаво»
60.	Хаїна Міхал Каспрович	поляк	м. Люблін (Польща)	таб. пункти мм. Дубно, Рівне
61.	Хідекель Янкель Борисович	єврей	-	таб. пункт «Гоща»
62.	Цвечковський Фелікс Ігнатович	білорус	с. Шалтіни, Брацлавського повіту (нині Вінницька обл.)	таб. пункт «Сапожин»

Перелік табірних пунктів військовополонених, які функціонували на території Рівненської області впродовж 1939-1941 рр.

1. таб. пункт «Біла» (м Рівне);
2. таб. пункт «Бабин» (тепер с. Бабин Гощанський р-н);
3. таб. пункт № 4 «Варковичі» (тепер с. Варковичі Дубенський р-н);
4. таб. пункт «Верба» (тепер с. Верба Дубенський р-н);
5. таб. пункт № 10 «Головниця» (тепер с. Головниця Корецький р-н);
6. таб. пункт «Гоща» (м. Гоща);
7. таб. пункт м. Дубно;
8. таб. пункт «Житин» (с. Житин Рівненський р-н);

9. таб. пункт № 3 «Молодаво» (с. Молодаво Дубенський р-н);
10. таб. пункт № 2 «Морги» (тепер х. Морги Дубенський р-н)
11. таб. пункт м. Острог;
12. таб. пункт «Червоноармійськ» (тепер м. Радивилів)
13. таб. пункт № 6 м. Рівне
14. таб. пункт № 11 «Сапожин» (с. Сапожин Корецький р-н Рівненська обл.)
15. таб. пункт «Сосонки» (передмістя м. Рівне)
16. таб. пункт «Ситне» (с. Ситне Радивилівський р-н)
17. таб. пункт «Сурмичі» (передмістя м. Дубно)

***Джерело:** Державний архів Рівненської області, ф.Р. 2771. Управління Комітету державної безпеки УРСР по Рівненській області. 1944–1957 рр.

оп. 2.

Додаток Ж**Список учасників підпільного формування створеного в м. Здолбунів у жовтні 1939 р.***

1. Нізе Казимир, заступник начальника (начальник) залізничної ст. Здолбунів – керівник організації;
2. Адамський Ян – машиніст депо ст. Здолбунів;
3. Баранський Ян – машиніст депо ст. Здолбунів;
4. Вадецький Стефан – стаціонарний касир;
5. Вальчак Михайло – з'єднувач вагонів;
6. Гемчик Францишек – кондуктор;
7. Деркач – черговий по ст. Здолбунів;
8. Кика Станіслав – технічний агент пасажирських потягів;
9. Ковальський Володимир – головний кондуктор пасажирських потягів;
10. Ковальчик Ян – стрілочник;
11. Козловський Ян – головний кондуктор пасажирських потягів;
12. Коновецький Станіслав – стрілочник;
13. Кончаковський Владислав – головний кондуктор товарних потягів;
14. Махно Владислав – старший стрілочник;
15. Мика Павло – з'єднувач вагонів;
16. Мишталь Ян – кондуктор;
17. Мороз Станіслав – кондуктор пасажирських потягів;
18. Нікель Тадеуш – упорядник;
19. Окруй Станіслав – багажний касир;
20. Подбрушецький Станіслав – упорядник;
21. Романовський – кондуктор;
22. Санецький – стрілочник;

23. Спевак Владислав – кондуктор пасажирських потягів;
24. Станьчик – оглядач вагонів;
25. Терпяло Станіслав – стрілочник;
26. Філіпович Стефан – багажний роздатчик пасажирських потягів;
27. Філіповський Фома – вантажник;
28. Ясинський Владислав – кондуктор.

***Джерело:** Державний архів Рівненської області, ф.Р. 2771, оп. 2, Спр. 1714.
Справа № 191 по звинуваченню Сулека Едварда Андрійовича за ст. 54-4 КК
УРСР, 31 січня – 12 лютого 1940 р., арк. 24-25.

Додаток 3**Документ, вилучений при обшуку Крюгера Георгія Едуардовича 23
березня 1940 р.*****Клятва**

Во имя Бога всемогущего и Святой Девы Марии, Королевы Польской Короны, ложу руки на этот святой крест, знак муки Христовой и клянусь, что буду верно и неуклонно стоять на страже чести Польши и буду бороться за ее освобождение всеми силами, вплоть до пожертвования своей жизнью.

Руководству Союза (вооруженной борьбы – авт.) буду безоглядно послушным и тайны не выдам, не смотря на то, что б со мной не случилось.

Принимаю Вас (тебе) в ряды борцов за свободу. Твоим обязательством есть борьба с оружием в руках за освобождение Отчизны. Победа будет твоею наградой. Измена наказана будет смертью.

***Джерело:** Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області, м. Рівне, ф. П., спр. П-15162. Кримінальна справа по звинуваченню Язвінського К.Г., Вірбша О.Д. та ін. всього 14 осіб за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, Т. 3, 14 березня – 30 вересня 1940 р., т. III, арк. 196 а.

Додаток К

1941 р., квітня 8. – Акт Управління НКДБ по Рівненській області про виконання смертного вироку учасникам польського підпілля в м. Рівне

С. Зентарі та В.-З. Лязуреку*

[Совершенно секретно]

Акт

Гор. Ровно, апреля 8-го, дня, 1941 года

Я, Комендант Управления НКГБ по Ровенской области – Мл. Лейтенант Гос. Безопасности – Климчук, в присутствии:

Начальника 2-го Отдела УНКГБ – Лейтенанта Гос. Безопасности т. Резницкого и Зам. Обл. Прокурора по Спец. Делах т. Рыбалко – на основании предписания Зам Нач. УНКГБ по Ровенской области – Лейтенанта Гос. Безопасности т. Лосева от 8/IV- 41 г. за № 19/27382, сего числа привели в исполнение приговор расстрел, осужденных Ровенским Облсудом в ВМН по приговору от 14-го Декабря 1940 года:

1/ Зентара Станислав Иосифович, 1886 года рожд., жителя г. Ровно, поляк, ксендз.

2/ Лязурека Витольда-Здислава Георгиевича, 1919 года рожд., жителя г. Ровно, поляк.

Приговор расстрел осужденных Зентары и Лязурека утвержден определением Верховного суда УССР от 8/ II-41 г. и Верховного Суда Союза ССР от 31/III-41 г. за № 35/42261-сс.

Смерть Зентары Станислава Иосифовича и Лязурека Витольда-Здислава Георгиевича – констатируем, трупы преданы земле.

Настоящий акт составлен в 2-х экз.

[Комендант УНКГБ по Ровенской области – Мл. Лейтенант Гос. Безопасности – (підпис) /Климчук/

«Присутствовали»:

Начальник 2-го Отдела УНКГБ

Лейтенант Гос. Безопасности – (підпис)

/Резницкий/

Зам. Обл. Прокурора по Спец. Делах – (підпис) /Рыбалко/]

Оригінал, машинопис

***Джерело:** Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області, ф. П., спр. П-13212. Кримінальна справа № 22224 по звинуваченню Лязурека Вітольда-Здіслава Георгійовича, Мясковського Євгенія Михайловича і Зентари Станіслава Іосифовича за ст. 54-2, 54-11 КК УРСР, 23 квітня – 6 листопада 1940 р., арк. 399.

Додаток Л

4 квітня 1940 р. Дрогобич. Протокол допиту Ю. Відавського*

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА -

Обвиняемого ВИДАВСКОГО Юзефа Андреевича -

Видавский Юзеф Андреевич, 1914 года
рождения, б. житель гор. Ровно.

гор. Дрогобич 4-го апреля 1940 г.

ВОПРОС: С какого времени существует в гор. Ровно польская военно-повстанческая организация, заложенная представителем Львовского центра?

ОТВЕТ: Предварительная поездка в г. Ровно, одного из представителей Львовского повстанческого центра польской военной организации «Звензек Вальки Збройней», так называемого «МОЛОТ» /настоящей фамилии не знаю/ с целью создания руководящего ядра повстанческого округа нашей организации – относится к январю ме-цу 1940 года.

Вообще начало создания указанной организации на территории Западных областей Украины и Белоруссии - относится к концу ноября – началу декабря м-ца 1939 г.

О поездке представителя Львовского повстанческого центра «МОЛОТ» в г. Ровно по делам организации меня информировал один из руководителей повстанческого Львовского центра, майор бывш. Польской армии «ЭМИЛЬ», который в Львовском центре исполняет конкретные обязанности коменданта по руководству повстанческими округами и обводами «СОЮЗА ВООРУЖЕННОЙ БОРЬБЫ».

Со слов «МОЛОТА» и «ЭМИЛЯ» мне стало известно, что во время январской поездки в Ровно – «МОЛОТ» имел беседу, т.е. предварительный деловой разговор по вопросам создания руководящего ядра Ровенского повстанческого округа, с жителем г. Ровно ЯЗВИНСКИМ Казимиром.

Подготовительная обработка ЯЗВИНСКОГО Казимира к вовлечению в антисоветскую организацию проводилась «МОЛОТОМ», а окончательную вербовку осуществил я в феврале месяце 1940 года.

Таким образом я считаю, что создание повстанческой организации в Ровно относится к середине февраля 1940 года.

ВОПРОС: Значит в гор. Ровно Вами создавался окружной центр антисоветской организации «З.В.З.»?

ОТВЕТ: Да, в Ровно создан окружной центр повстанческой организации «Звездок Вальки Збройней».

ВОПРОС: Кто был назначен руководителем округа?

ОТВЕТ: По указания вышеупомянутого «ЭМИЛЯ» - я должен был в Ровно подобрать соответствующую кандидатуру на повстанческого округа в Ровно.

Перед моим выездом в Ровно по делам организации в феврале м-це с/г. – у меня состоялся разговор с «ЭМИЛЕМ» во Львове, кажется, на квартире по улице Львовских детей № 10.

«ЭМИЛЬ» в процессе нашего разговора назвал ЯЗВИНСКОГО Казимира, как наиболее подходящую кандидатуру в качестве коменданта, поэтому, будучи в Ровно на квартире ЯЗВИНСКОГО я с ним договорился по существу выполнения им обязанностей коменданта Ровенского округа.

ЯЗВИНСКИЙ дал свое согласие на это и избрал себе псевдоним «БЛЯКС». Встреча с ЯЗВИНСКИМ у меня состоялась в Ровно 22-го февраля с/г. на квартире его брата ЯЗВИНСКОГО Яна, по улице «Новый Свет» №6, по паролю «Я от «МОЛОТА», на что ЯЗВИНСКИЙ мне ответил «для меня понятно – я знаю».

ВОПРОС: У кого Вы останавливались на квартире в Ровно?

ОТВЕТ: Во время поездки в Ровно я останавливался на квартире своего отца ВИДАВСКОГО Андрея, по ул. Выдумка № 38. Кроме того я останавливался на квартире своей родной сестры КАРГОЛЬ Локадии, по ул. Выдумка № 14. Муж моей сестры КАРГОЛЬ Эмиль в данное время работает в гор. Ровно – начальником линейного участка городской почтовой конторы. В прошлом при польских властях КАРГОЛЬ также работал мелким чиновником Ровенской почтовой конторы.

В б. польской армии КАРГОЛЬ служил, кажется в чине капрала. Других квартир и адресов по Ровно я не имел.

ВОПРОС: Следствию известно, что Вы приезжали в Ровно по делам организации еще в январе. Подтверждаете Вы это?

ОТВЕТ: Да, подтверждаю, действительно я был в Ровно по делам организации в январе месяце 1940 года.

ВОПРОС: С кем вы виделись в Ровно в январскую поездку и кого вовлекли в организацию?

ОТВЕТ: В период январской поездки в Ровно – я встретился с моим старым знакомым, учителем РОЯН, в прошлом офицер б. польской армии – на квартире РОЯНА по улице Галлера дома № не знаю.

С РОЯНОМ я говорил о его возможном участии в повстанческом движении, но подробностей по этому вопросу никаких не говорил и вся беседа с РОЯНОМ велась мною в осторожной форме.

Попытки с моей стороны завербовать в повстанческую организацию РОЯНА – не имели успеха. РОЯН определенного согласия на участие в антисоветской организации не дал, мотивирую свой отказ преклонным возрастом и т.п. В то же время РОЯН посоветовал мне повидаться с его знакомым учителем ПАР, которого я посетил в школе № 1 по улице Злотой.

По рекомендации РОЯНА, ПАРА являлся вполне надежным человеком, польским патриотом и в прошлом служивший в чине офицера в б. польской армии.

Прибыв в школу, приблизительно в 3-4 часа дня и установив ПАРА я решил, что обстановка в школе не располагает для моей целевой беседы, поэтому мы вышли на улицу, где я в достаточно осторожной форме информировал ПАРА, что во Львове существует руководящий центр польской повстанческой организации. Что мне нужны определенные люди для проведения соответствующей работы по Ровно и к нему я обращаюсь с предложением принять участие в антисоветской организации.

ПАР тоже никакого конкретного ответа мне не дал, он заявил, что он хотел бы посоветоваться по всем этим вопросам с учителем ГОФМАН, бывшим депутатом б. польского сейма. С моей стороны возражений на предложение ПАР не было, о встрече с ГОФМАНОМ и мы пошли к нему на квартиру, в районе Грабника, улицы не знаю названия. Дом, где проживал ГОФМАН, являлся одноэтажным каменным флигелем.

По пути на квартиру ГОФМАНА, мы зашли с ПАРОМ к КОПЧИНСКОМУ /имя его не знаю/ по ул. Тихая, 26. КОПЧИНСКОГО я знал раньше по совместной работе в Ровно в качестве учителя с его женой.

Так же знал, что КОПЧИНСКИЙ является офицером резерва б. польской армии. Пригласив КОПЧИНСКОГО пойти с нами к ГОФМАНУ для разговоров по вопросам, которые должны и его интересовать, как польского патриота, мы направились по указанному адресу к ГОФМАНУ.

Будучи на квартире ГОФМАНА я в общих чертах информировал его и присутствовавших ПАРА и КОПЧИНСКОГО о формируемой польской повстанческой организации на территории Западных Областей Украины с центром во Львове.

В процессе беседы с ГОФМАНОМ я в общих чертах также указал частично и о структуре повстанческой организации, например, о существовании повстанческих округов и обводов.

Во время нашего разговора я дал понять, что он ГОФМАН в соответствии с мнением Львовского центра мог быть использован на руководящей работе, в частности комендантом Ровенского повстанческого округа.

Тем не менее, в целях конспирации я никого из руководителей Львовского центра организации не называл ГОФМАНУ.

Должен уточнить свои показания, что когда я делал конкретное предложение ГОФМАНУ о том, чтобы он взял на себя руководство Ровенским повстанческим округом – то предварительно попросил ПАРА и

КОПЧИНСКОГО оставить нас наедине, поэтому они не присутствовали при этой части разговора.

ГОФМАН отнесся к моей информации о существовании польской повстанческой организации с недоверием, потому, что во-первых не дал прямого согласия на участие в организации и во-вторых попросил меня устроить ему свидание с руководителями Львовского центра.

Я обещал ему устроить свидание с руководством названной организации и назвал адрес во Львове по ул. Японской № 6 или Якуба Сцшемба 14, точно не помню, но какой-то из этих адресов.

ВОПРОС: По этим адресам были явочные квартиры Вашей организации, о которых Вы сообщили ГОФМАНУ?

ОТВЕТ: Да, но впоследствии эти квартиры были заменены в целях конспирации на новые. ГОФМАН обещал, что он приедет во Львов с целью свидания с руководством, но по неизвестным для меня причинам не приехал во Львов.

Следует отметить, что в беседе с ГОФМАНОМ я дал совсем другое название польской повстанческой организации и именовал ее так: Звензек обраньцев вызволения отчизны. Это было сделано мною так же в целях конспирации.

ВОПРОС: Вы вербовали ПАРА и КОПЧИНСКОГО в «Союз вооруженной борьбы»?

ОТВЕТ: Прямого согласия они мне не давали об участии в «Союзе вооруженной борьбы» и поэтому вербовка их не состоялась, т. К. окончательное решение вопроса ожидалось после визита ГОФМАНА во Львов.

ВОПРОС: Чем Вы объясняете отказ вступить в «С.В.Б.» со стороны офицеров б. польармии: ГОФМАНА, РОЯНА, ПАР и КОПЧИНСКОГО?

ОТВЕТ: Я лично подозревал ГОФМАНА, РОЯНА, ПАР и КОПЧИНСКОГО в принадлежности к антисоветской организации создаваемой по линии Бека и Рыдз-Смиглы и этим именно объяснил их отказ вступить в нашу организацию.

ВОПРОС: ГОФМАН и друг. Говорили Вам о своей принадлежности к организации Бековской ориентации?

ОТВЕТ: Нет.

ВОПРОС: Почему Вы подозревали их в принадлежности к указанной организации?

ОТВЕТ: Однажды в беседе с «ЭМИЛЕМ» - он ориентировал меня и других участников организации, что – б. руководство старого польского режима в лице Бека и Рыдз-Смиглы ведут параллельную работу с нами по созданию повстанческой организации в целях реабилитации пилсудчиков.

ВОПРОС: Что Вам конкретно известно о наличии бековской организации в Ровно?

ОТВЕТ: Ничего конкретного о наличии организации в Ровно бековской организации мне неизвестно.

Однако я должен уточнить показания в отношении КОПЧИНСКОГО.

ВОПРОС: Уточните.

ОТВЕТ: КОПЧИНСКИЙ действительно мной был завербован в польскую повстанческую организацию в феврале месяце 1940 года. Обстоятельства вербовки были таковы:

В феврале месяце с/г. когда я приехал в Ровно по вопросу создания повстанческих кадров и после осуществления вербовки ЯЗВИНСКОГО Казимира псевдоним «БЛЯКС» - он мне рекомендовал привлечь в организацию его брата ЯЗВИНСКОГО Яна, который и был мною завербован под псевдонимом «ГЕНРИХ» и в свою очередь рекомендовал вовлечь в «Союз вооруженной борьбы» КОПЧИНСКОГО. Я заявил ЯЗВИНСКОМУ, что знаю КОПЧИНСКОГО и с предложением о вербовки его согласен.

Для этой цели мы пошли с ЯЗВИНСКИМ «ГЕНРИХОМ» на квартиру КОПЧИНСКОГО, потому, что предварительная беседа об организации у меня состоялась с КОПЧИНСКИМ еще на квартире ЯЗВИНСКОГО. Таким образом он уже был подготовлен к этому, но просил нас зайти вечером к нему.

У себя в квартире КОПЧИНСКИЙ в самых общих чертах указал на то, что он примыкает к антисоветской организации бековского типа, существующей в Ровно, хотя прямого названия КОПЧИНСКИЙ не говорил, что он принадлежит именно к бековской организации, но я это понял из его разговора со мной.

КОПЧИНСКИЙ так же упоминал, что по делам организации он ездит в Белосток, но я не интересовался с кем он имел связь там.

Вот в таком свете мне ориентировочно известно о возможном наличии бековской организации по Ровно.

ВОПРОС: Назовите всех лиц Вами завербованных в г. Ровно?

ОТВЕТ: Мною в гор. Ровно были завербованы в польскую военно-повстанческую организацию «Союз вооруженной борьбы» следующие лица:

1. ЯЗВИНСКИЙ Казимир – «БЛЯКС» - он же назначен комендантом Ровенского округа.

2. ЯЗВИНСКИЙ Ян – брат Казимира – псевдоним его «ГЕНРИК».

3. КРЮГЕР – под псевдонимом «СРТАРЫЙ ВОЙТЕК», которого «БЛЯКС» считал вернее назначил своим заместителем.

4. КОПЧИНСКИЙ, которому я сказал, что-б он избрал себе псевдоним и сообщил «БЛЯКСУ».

5. ПЕТРОВСКИЙ – псевдоним он тоже должен был избрать себе и сообщить «БЛЯКСУ» Оговариваюсь, что завербованный является по фамилии СОЧИНСКИЙ, а не ПЕТРОВСКИЙ. Я просто перепутал фамилии и ПЕТРОВСКОГО как такового не знаю совсем и не вербовал в организацию.

6. СЛИВИНСКИЙ Владислав – бывш. подофицер польской армии. Псевдоним его «ЧЕРНЫЙ ВЛАДЕК», который он избрал себе сам. О нем сообщил «БЛЯКСУ» дабы он связался с ними и поручил ему работу по своему усмотрению.

Конкретной обязанности для «ЧЕРНОГО ВЛАДЕКА» перед «БЛЯКСОМ» я не ставил.

С «ЧЕРНЫМ ВЛАДЕКОМ» я знаком еще по совместной службе в 44 арт. полку в 1938-1939 г.г. в Ровно он проживает по Уланской ул. 14/9. Вербовку «ЧЕРНОГО ВЛАДЕКА» я осуществил во время первой поездки в Ровно в январе м-це 1940 г. на квартире моего знакомого ЯНИЦКОГО, по улице название которой не помню, но она расположена в районе Уланской улицы.

ЯНИЦКИЙ инвалид-пенсионер, в прошлом чиновник какого то ведомства не знаю точно, по возрасту он старый человек, примерно 55-60 лет.

В организацию я его не вербовал, но кое какие намеки давал ему о существовании польской повстанческой организации и что я прибыл в Ровно по заданиям этой организации. Вербовку СЛИВИНСКОГО я производил в присутствии ЯНИЦКОГО и поэтому он о ней знает, т.е. о том, что СЛИВИНСКИЙ завербован в повстанческую организацию.

ВОПРОС: Значит здесь уже речь идет не о «намеках» ЯНИЦКОМУ о существовании польской повстанческой организации, а о прямой информации о деятельности ее.

ЯНИЦКИЙ завербован Вами?

ОТВЕТ: ЯНИЦКОГО, безусловно, можно было завербовать в организацию «Союз вооруженной борьбы», т.к. это совпадало бы с его антисоветскими убеждениями, как польского патриота, но он мне не нужен был в силу его преклонного возраста.

Квартиру ЯНИЦКОГО я использовал как конспиративную разовым порядком, т.е. не имея намерения в дальнейшем ее использовать.

ВОПРОС: С какой целью Вы посетили б. майора польармии ТУРСКОГО в Ровно?

ОТВЕТ: Б. майор польармии ТУРСКОГО по Ровно и вообще я не знал раньше и в данное время не знаю.

В период февральской поездки в Ровно, я посетил жителя гор. Ровно проживающего по ул. Галлера, за женской гимназией – офицера резерва б. польармии АМБРОСЕВИЧА с женой которого я был раньше знаком по Ровно.

В одном доме с АМБРОСЕВИЧЕМ проживает какой то неизвестный мне поляк, в возрасте приблизительно 60 лет, седой высокого роста, нос с горбинкой, возможно он является ТУРСКИМ, о котором идет речь, но фамилии его не знаю.

ВОПРОС: АМБРОСЕВИЧ завербован Вами в антисоветскую организацию?

ОТВЕТ: Нет, я частично информировал АМБРОСЕВИЧА о существовании польской повстанческой организации и назвал себя представителем таковой от Львовского центра, но никаких деталей ему не рассказывал об организации.

Правда, я просил АМБРОСЕВИЧА рекомендовать мне надежных людей для вербовки в организацию и создания филиала таковой в Ровно.

АМБРОСЕВИЧ назвал мне ЯЗВИНСКОГО Казимира как вполне подходящего для вербовки в организацию. После этого я попросил АМБРОСЕВИЧА привести к себе на квартиру ЯЗВИНСКОГО. Он мое поручение выполнил и придя с ЯЗВИНСКИМ – оставил нас наедине. От ЯЗВИНСКОГО я узнал что он имел предварительный разговор с представителем Львовского центра «МОЛОТ», а поэтому я заявил, что приехал продолжить начатую работу «МОЛОТОМ».

Беседа с ЯЗВИНСКИМ продолжалась не более 10 минут на квартире АМБРОСЕВИЧА и договорились встретиться на следующий день у него на квартире.

Прямых предложений АМБРОСЕВИЧУ о участии его в организации не давал и вербовки его не оформлял.

ВОПРОС: Завербованы ли Вами в организацию «Союз вооруженной борьбы» по гор. Здолбуново КЕНЗЕРСКИЙ и в г. Кременце МОЧУЛЬСКИЙ?

ОТВЕТ: В Золбуново и Кременце я не был и названных Вами лиц совершенно не знаю.

ВОПРОС: Учитель гор. Ровно СТАВЯЖ Марьян является участником Вашей организации?

ОТВЕТ: СТАВЯЖА Марьяна я знаю с 1935 г. по совместной работе в Ровно, но о принадлежности его к нашей организации мне ничего не известно.

ВОПРОС: Кто является руководителем повстанческой «дельницы» в Ровно на Цигельне?

ОТВЕТ: Этого я не знаю. На Цигельне в Ровно я не был и никаких мероприятий по вербовке в организацию новых участников не проводил.

Кто вообще был из участников нашей организации на Цигельне в Ровно, мне неизвестно.

ВОПРОС: По какому вопросу Вы обращались к доктору СЕГАЛ в Ровно?

ОТВЕТ: Действительно, в феврале месяце с/г. я обращался к доктору СЕГАЛ, доктору КОГАН, ПРОХОРОВУ и друг. докторам с просьбой выехать в м. Межиречи для производства операции рожи лица у жены моего товарища учителя по профессии – ПЕТРИКОВСКОГО Леона, который меня просил о срочной помощи по телефону из больницы м. Межиречи.

Дело в том, что я давал телеграмму в феврале м-це ПЕТРИКОВСКОМУ и спрашивал о состоянии его здоровья и о том, где он сейчас работает. Он ответил мне тоже телеграммой и просил позвонить ему в больницу. ПЕТРИКОВСКОГО я очень уважал как хорошего личного друга с которым работал по соседству учителями в селах Неверково и Волкошев. Затем были вместе с ним на польско-германской войне.

Жена ПЕТРИКОВСКОГО была доставлена в Ровно и умерла в еврейской больнице на Госпитальной улице в заражном бараке № 12, приблизительно 25-26 февраля с/г.

ПЕТРИКОВСКИЙ служил в чине подпоручика б. польской армии. В организацию я его не вербовал и о своем участии в такой не говорил ему.

ВОПРОС: Вы знаете по Львовскому повстанческому центру капитана б. польармии под псевдонимом «ТОМА»?

ОТВЕТ: Совершенно не знаю.

ВОПРОС: Где встречался «МОЛОТ» с «БЛЯКСОМ» в Ровно и где он останавливался на квартире?

ОТВЕТ: Об этом у нас не было разговора с «МОЛОТОМ» поэтому его явочных квартир по Ровно я не знаю.

ВОПРОС: Какие пароли и явочные квартиры у Вас были по Ровно?

ОТВЕТ: По гор. Ровно по заданиям Львовского повстанческого центра я имел пароли «От ЭМИЛЯ до БЛЯКСА» для связи с ЯЗВИНСКИМ на квартире его брата по ул. Новый свет, № 6. Затем существовал пароль для встречи с ЯЗВИНСКИМ Казимиром «от МОЛОТА» и «от ВИТА до БЛЯКСА». Других паролей я не знал.

ВОПРОС: Вы ездили из Ровно в м. Гоща по делам организации?

ОТВЕТ: Нет.

ВОПРОС: В Гоще имеются участники названной выше организации?

ОТВЕТ: Мне об этом неизвестно.

ВОПРОС: Что Вам известно о наличии повстанческой ячейки по «Яновой долине» - вблизи Костополя?

ОТВЕТ: Со слов участника организации «МОЛОТ» мне известно, что он выезжал лично в «Яновую Долину» и создал там ядро указанной организации, которое хотел потом связать с ЯЗВИНСКИМ. Однако мне неизвестны персонально из участников организации по «Яновой долине».

ВОПРОС: Назовите всех руководителей повстанчес. Периферийных организаций по городам: Сарны, Дубно, Здолбуново, Костополь, Острог и друг.

ОТВЕТ: Ни одного из руководителей повстанческих организаций по указанным городам я не знаю. Так же мне неизвестно вообще о существовании в этих городах повстанческих организаций, хотя о создании руководящего ядра, т.н. «Обводов» мною давались указания ЯЗВИНСКОМУ как коменданту повстанческого округа, что практически было сделано по созданию «обводов» со стороны ЯЗВИНСКОГО мне неизвестно.

Создание «обводов» предполагалось по городам: Сарны, Дубно, Здолбунов, Кременец и Костополь.

ВОПРОС: Создан-ли параллельный центр Ровенского повстанческого округа кроме ЯЗВИНСКОГО?

ОТВЕТ: Лично я никаких директив от Львовского руководящего центра по существу этого вопроса, т.е. создания параллельного центра не получал и вообще таких разговоров во Львове не слышал я ни от «МОЛОТА», ни от «ЭМИЛЯ».

ВОПРОС: Что Вам известно о причастности к «Союзу вооруженной борьбы» Ровенских ксендзов: ЗЕНТАРА и СЫРЕВИЧ?

ОТВЕТ: Об участии ксендзов ЗЕНТАРА и СЫРЕВИЧ мне ничего неизвестно в повстанческом движении.

ВОПРОС: Какие задания получал во Львове ЖАЛМЕРЧИК, прибывший для связи с ЯЗВИНСКTM в Ровно?

ОТВЕТ: ЖАЛМЕРЧИКА я не помню вообще и о его отправке в Ровно тоже не могу вспомнить.

ВОПРОС: ЖАЛМЕРЧИК житель гор. Луцка по профессии пожарник приезжал в Ровно к ЯЗВИНСКОМУ с паролем «Ч от ВИТА»?

ОТВЕТ: Я не отрицаю факта возможной посылки в Ровно по делам организации ЖАЛМЕРЧИКА, но просто не припомню его. Поэтому ничего конкретного по существу вопроса сказать не могу.

ВОПРОС: Что Вам известно из докладов участников повстанческого округа в Ровно по вопросу оружия?

ОТВЕТ: Во время инструктажа коменданта повстанческого округа ЯЗВИНСКОГО, я выдвигал перед ним задачу приобретения оружия на ряду с проводимыми вербовками новых членов организации.

О результатах проделанной работы ЯЗВИНСКTM по вопросу об оружии – мне не докладывал.

Мне говорил СЛИВИНСКИЙ Владислав, что он имеет возможность приобрести оружие, но где именно и в каком количестве я уже теперь не помню.

ВОПРОС: Какие конкретные поручения были даны Вами ЯЗВИНСКОМУ об участии военнопленных в повстанческом движении?

ОТВЕТ: Конкретных поручений не давалось ЯЗВИНСКОМУ по проведению специальной работы среди военнопленных б. польских солдат ныне находящихся в плену в СССР, хотя говорилось о том, что этот контингент людей необходимо иметь ввиду в период вооруженного выступления.

ВОПРОС: Коммуникаты выпускались Вашей организацией?

ОТВЕТ: Лично я не знаю, но думаю, что нет, не выпускались.

ВОПРОС: Какие задания Вами давались диверсионного характера по Ровенскому «округу»?

ОТВЕТ: Заданий диверсионного характера по Ровенскому «округу» мне не давали. Такие задания по диверсии были даны по Бориславу, Дрогобычской области- существующей там повстанческой организации, которые практически сводились к следующему. При направлении транспорта из СССР в германию с бензином, нефтью и керосином- производить взрывы ж.д. полотна и пускать поезда под откос.

Допрос прерван.

Протокол мне прочитан правильно с моих слов. Подпись.

ДОПРОСИЛ: СОТРУДНИК РОВЕНСКОГО УНКВД СТ. ЛЕЙТЕНАНТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ /УСТИНОВ/

ВЕРНО:

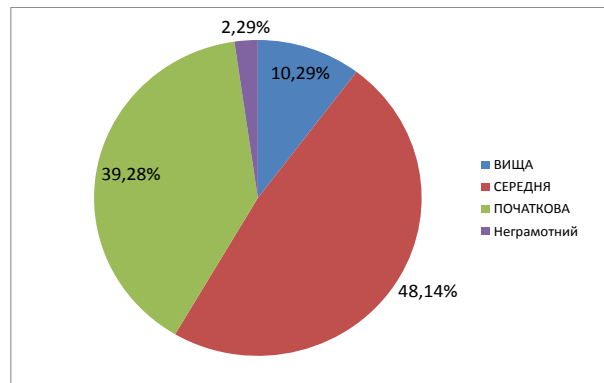
Оригінал, машинопис.

***Джерело:** Державний архів Рівненської області, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 914, Слідча справа № 21521 по звинуваченню Яніцького Едварда Іосифовича у злочинах передбачених ст. 54-2, 54-11 КК УРСР 5 квітня 1940 р. – 25 січня 1941 р., арк. 48-56.

Додаток М

**Освітній рівень поляків, арештованих на території Рівненської області
впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.***

Освіта	кількість	%
вища	72	10,29
середня	337	48,14
початкова	275	39,28
неграмотний	16	2,29
Разом	700	100

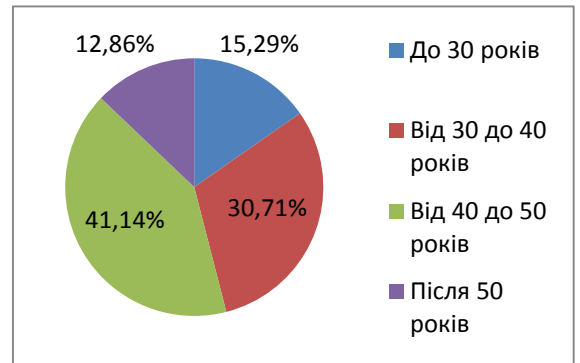

*Джерело: Державний архів Рівненської області, ф.Р 2771, оп.2.

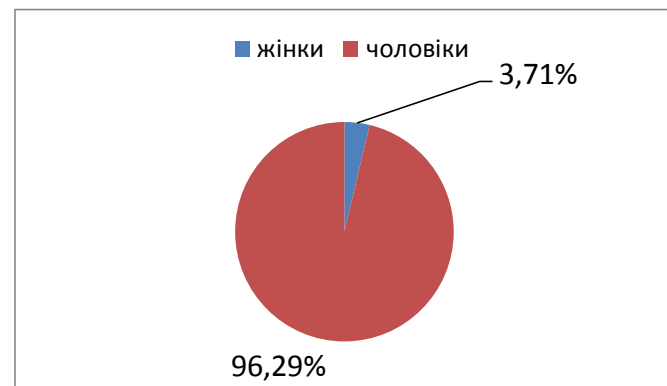
Додаток Н

Віковий та статевий склад поляків, арештованих на території Рівненської області впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.*

ВІК	Кількість осіб	%
До 30 років	107	15,29
Від 30 до 40 років	215	30,71
Від 40 до 50 років	288	41,14
Від 50 і старші	90	12,86
Разом	700	100

Стать	Кількість осіб	%
жінки	26	3,71
чоловіки	674	96,29
Разом	700	100

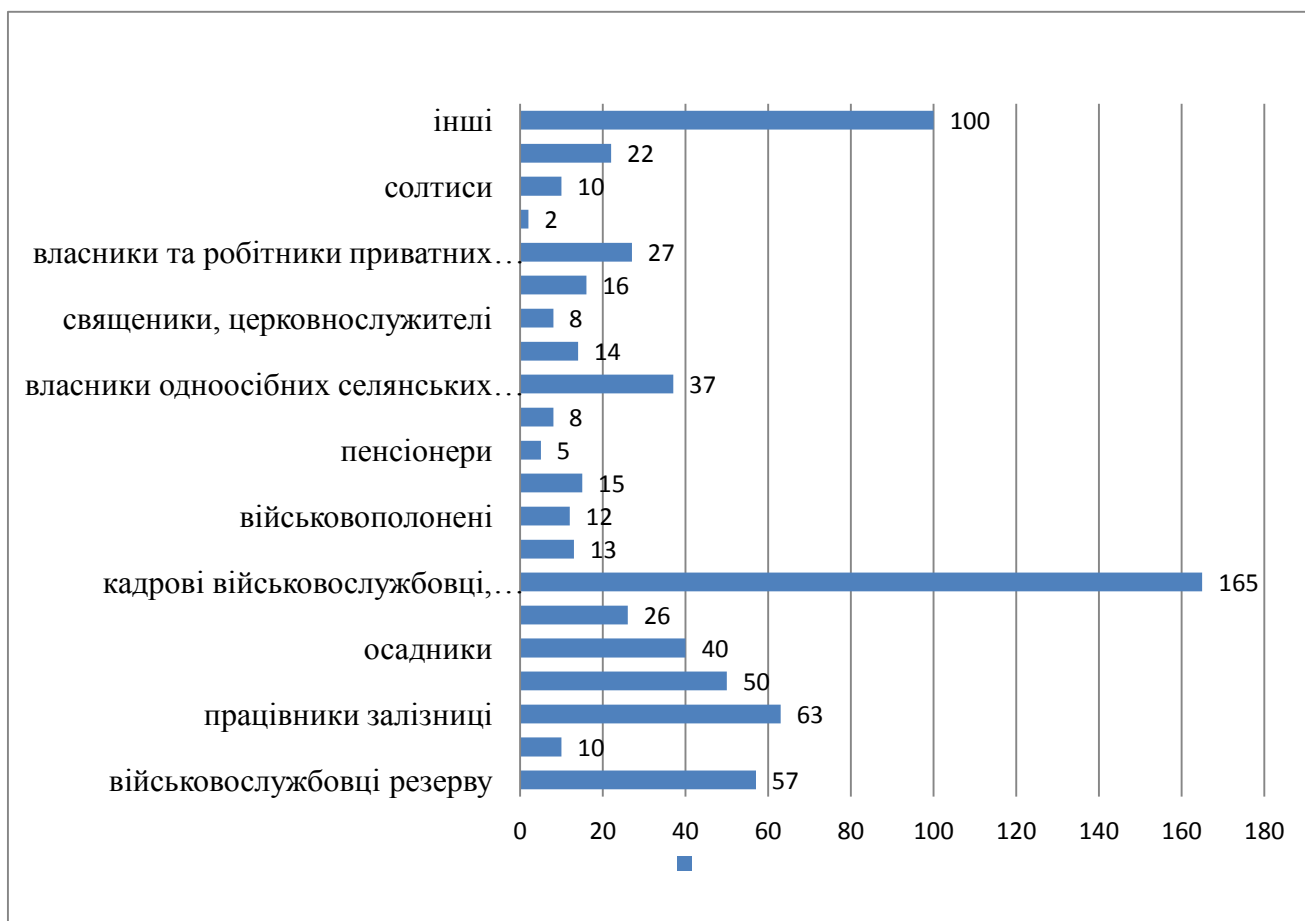

*Джерело: Державний архів Рівненської області, ф.Р. 2771, оп.2.

Додаток О

Статистичний зріз за професійною ознакою поляків, арештованих на території Рівненської області впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.*

Професія	Кількість осіб	%
військовослужбовці резерву	57	8,14
військовослужбовці у відставці	10	1,43
працівники залізниці	63	9
освітяни	50	7,14
осадники	40	5,71
працівники державних установ	26	3,71
кадрові військовослужбовці, співробітники поліції, працівники в'язниць	165	23,57
правозахисники, судді, співробітники суду, прокуратури	13	1,86
військовополонені	12	1,71
безробітні, домогосподарки	15	2,14
пенсіонери	5	0,71
власники маєтків	8	1,14
власники одноосібних селянських господарств	37	5,29
учні, студенти	14	2
священники, церковнослужителі	8	1,14
працівники медичної галузі	16	2,28
власники приватних підприємств, робітники підприємств	27	3,86
бібліотекар	2	0,29
солтиси	10	1,43
працівники державної лісової охорони	22	3,14
інші	100	14,29
Разом	700	100

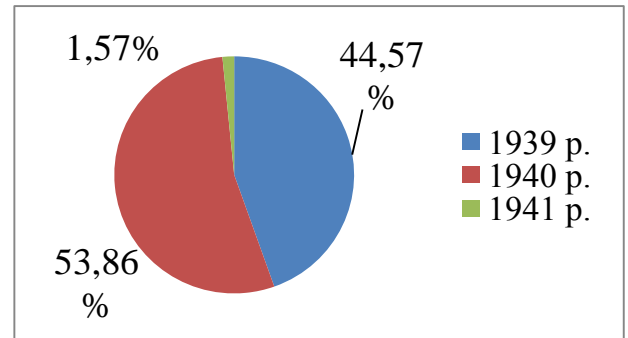

*Джерело: Державний архів Рівненської області, ф.Р 2771, оп.2.

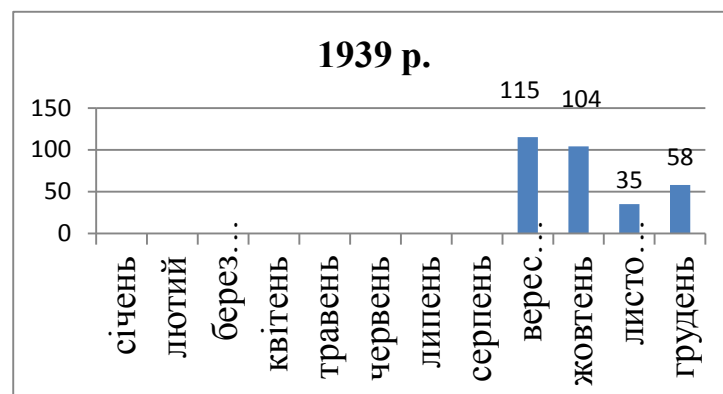
Додаток П

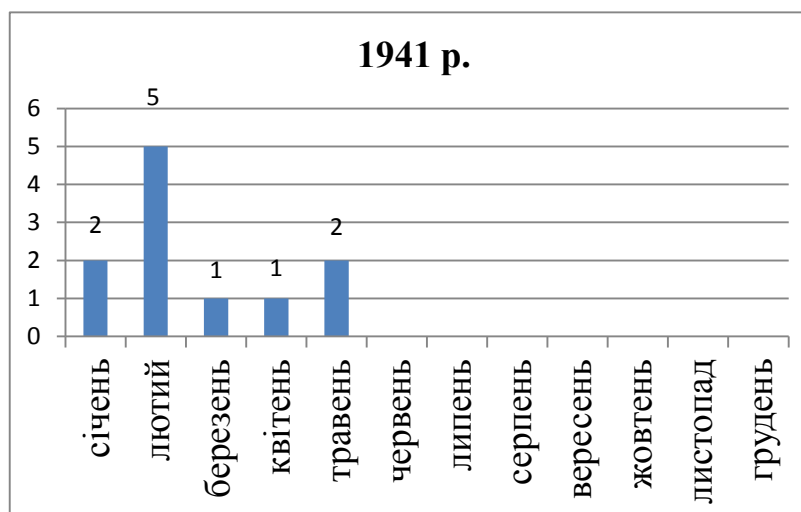
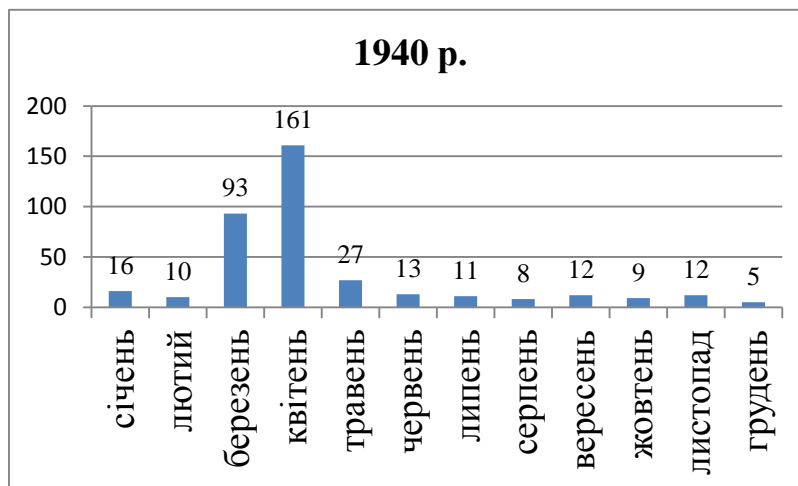
Кількість арештів осіб польської національності, здійснених НКВС на території Рівненської області впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Рік	Кількість арештів	%
1939	312	44,57
1940	377	53,86
1941	11	1,57
Разом	700	100

Місяць	1939 р.	1940 р.	1941 р.
січень	-	16	2
лютий	-	10	5
березень	-	93	1
квітень	-	161	1
травень	-	27	2
червень	-	13	-
липень	-	11	-
серпень	-	8	-
вересень	115	12	-
жовтень	104	9	-
листопад	35	12	-
грудень	58	5	-
Разом	312	377	11

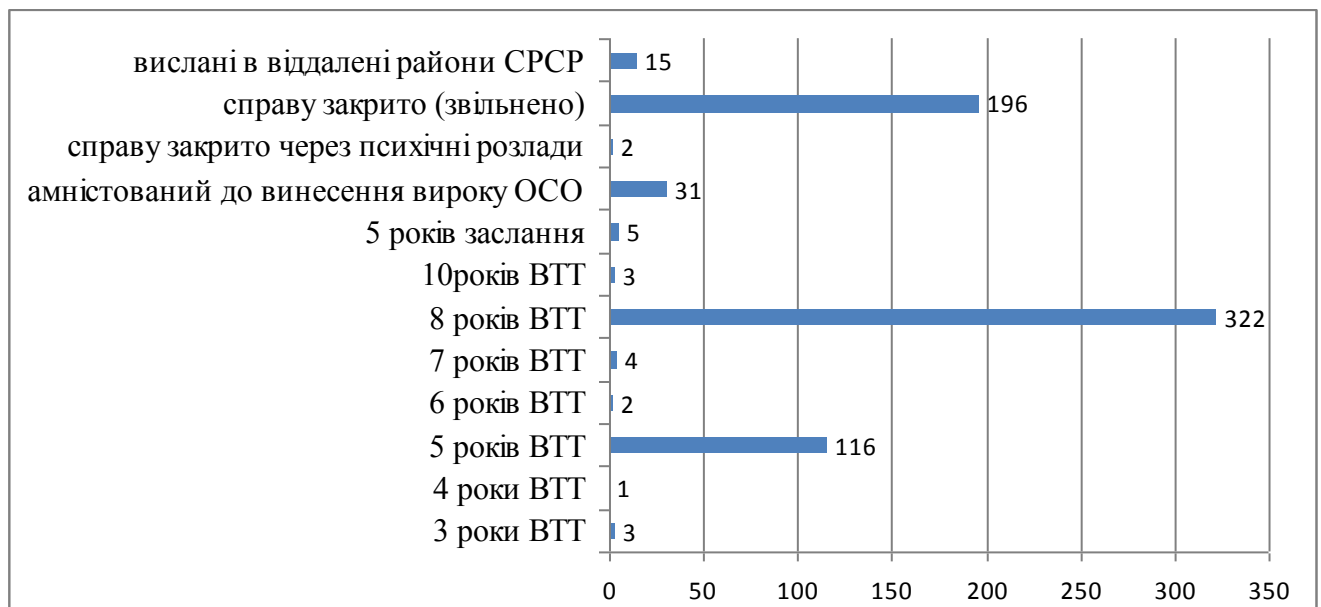

*Джерело: Державний архів Рівненської області, ф.Р 2771, оп.2.

Додаток Р

Терміни ув'язнення, до яких засуджувалися поляки, арештовані НКВС на території Рівненської області впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Термін ув'язнення	Кількість осіб	%
3 роки ВТТ	3	0,43
4 роки ВТТ	1	0,14
5 років ВТТ	116	16,57
6 років ВТТ	2	0,28
7 років ВТТ	4	0,57
8 років ВТТ	322	46
10 років ВТТ	3	0,43
5 років заслання	5	0,71
амністований до винесення вироку ОСО	31	4,43
справу закрито через психічні розлади	2	0,28
справу закрито (звільнений)	196	28
вислані в віддалені райони СРСР	15	2,14
Разом	700	100

*Джерело: Державний архів Рівненської області, ф.Р 2771, оп.2.

Додаток С

Статті КК УРСР, що застосовувалися радянськими карально-репресивними органами для обвинувачування поляків, арештованих на території Рівненської області впродовж вересня 1939 – червня 1941 рр.

Стаття	Кількість осіб	%
54-13 КК УРСР	451	64,43
54-2, 54-11 КК УРСР	70	10
54-10 ч. 1 КК УРСР	28	4
80 КК УРСР	21	3
54-13, 54-10 ч. 1 КК УРСР	13	1,86
54-4 КК УРСР	8	1,14
54-6 КК УРСР	8	1,14
54-10 КК УРСР	8	1,14
54-4, 54-13 КК УРСР	7	1
16-80 КК УРСР	7	1
54-10 ч.1, 54-11 КК УРСР	6	0,86
54-10, 54-13 КК УРСР	5	0,71
54-10, 54-11 КК УРСР	5	0,71
80, 54-10 ч. 1 КК УРСР	5	0,71
54-2, 54-10 ч.1,54-11 КК УРСР	4	0,57
54-11 КК УРСР	4	0,57
196, 54-10, 54-11 КК УРСР	4	0,57
Інші	45	6,43
Разом	700	100

*Джерело: Державний архів Рівненської області, ф.Р 2771, оп.2.